

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ

Mahmudova Səbinə Şirzad qızı

DÜNYA İNVESTİSİYA PROSESLƏRİ VƏ MDB REGIONUNDA BİRBAŞA
XARICI İNVESTİSİYA ƏMƏKDAŞLIĞININ MÜASİR MEYLLƏRİ

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

İxtisasın şirfi və adı 060401 “Dünya iqtisadiyyatı”

İxtisaslaşma “Beynəlxalq İqtisadi Münasibətlər”

Elmi rəhbər:

dos. Quliyev Müşfiq Y.oğlu

Magistr proqramının rəhbəri:

dos. Cəmilov Məhəmməd R. oğlu

Kafedra müdiri: i.e.d prof. Hacıyev Şəmsəddin Hümət oğlu

BAKİ 2015

MÜNDƏRİCAT

REFERAT.....	3
GİRİŞ.....	7
 I FƏSİL. DÜNYA İQTİSADİYYATINDA KAPİTALIN BEYNƏLXALQ HƏRƏKƏTİNİN ROLU VƏ İNKİŞAFININ NƏZƏRİ ASPEKTI	
1.1.Kapitalın beynəlxalq hərəkətinə nəzəri yanaşmalar və onların inkişafı.....	9
1.2.Beynəlxalq hərəkət formaları üzrə kapitalin üstünlükləri və tətbiq xüsusiyyətləri.....	21
1.3.Dünyada investisiya prosesləri və qloballaşma fenomeni.....	39
 II FƏSİL. BİRBAŞA XARİCİ INVESTİSİYALARIN CƏLBİNDƏ PRAKTİKİ YANAŞMALAR VƏ MDB ÜZRƏ MÜASİR VƏZİYYƏTİ	
2.1.Dünyada beynəlxalq investisiyaların təşviqi sistemlərinin mövcud praktikası.....	45
2.2.MDB regionunda birbaşa xarici investisiya əlaqələrinin inkişafının müasir vəziyyəti.....	56
2.3.Rusiyanın MDB regionunda əsas iqtisadi tərəfdaş və investor ölkə kimi mövqeyi.....	61
 III FƏSİL. AZƏRBAYCANIN İQTİSADI STRATEGİYASI VƏ MDB REGIONUNDA INVESTİSIYA ƏMƏKDAŞLIĞININ PERSPEKTİVLƏRİ	
3.1. Azərbaycanın iqtisadi strategiyası və beynəlxalq investisiya siyasəti.....	67
3.2. Rusiya və Azərbaycan arasında investisiya əməkdaşlığının prioritet sahələri və inkişaf prosesləri.....	77
3.3. Azərbaycanın MDB regionunda investisiya əməkdaşlığının iqtisadi perspektivləri.....	84
Nəticə və təkliflər	91
Ədəbiyyat siyahısı	98
Annotasiya.....	103

Referat

Mövzunun aktuallığı. Dünya iqtisadiyyatında beynəlxalq investisiya əməkdaşlığı sferası yeni inkişaf meylləri kəsb edir, rəqabət və innovasiya amillərinin rolunun atması ilə xarakterizə olunur. MDB regionunun təbii resurslarla əhəmiyyətli dərəcədə zəngin ölkələri eyni zamanda geoiqtisadi cəhətdən mühüm mövqeyə malikdir. Belə bir üstünlüklər və yeni geosiyasi konfliktlər və sanksiyalar kontekstində qarşılıqlı əməkdaşlıq münasibətlərinin genişləndirilməsi və yeni investisiya layihələrinin həyata keçirilməsi cətin, lakin əhəmiyyətli dərəcədə aktualdır. Region ölkələri üçün beynəlxalq investisiya əlaqələri müasir dövrdə infrastruktur inkişafın əsasını təşkil edir. Beynəlxalq investisiya əlaqələrinin genişləndirilməsi region üzrə əməkdaşlığın mühüm prioritetidir. Bu baxımdan MDB regionu dövlətlərinin müasir inkişafı və iqtisadi münasibətləri beynəlxalq investisiya əlaqələrinin rolundan daha yüksək dərəcədə asılıdır.

Dissertasiya işində məqsəd və vəzifələr. Birbaşa xarici investisiyalar sahəsində nəzəri bazanın sistemləşdirilməsi, iqtisadi əməkdaşlığının inkişaf istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi, aşağı düşən neft qiymətləri və sanksiyalar şəraitində investisiya əlaqələrinin problemlərinin və potensiallarının araşdırılması və istifadə imkanlarının qiymətləndirilməsi, investisiya əlaqələri hesabına enerji və iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin olunmasında qarşılıqlı maraqların təminatı, infrastruktur sistemlərin müasir tələblər səviyyəsində inkişaf etdirilməsi və s. magistr dissertasiyası işində əsas məqsədlər kimi müəyyənləşdirilmişdir.

Dünya və regional meyllərin kontekstində Azərbaycanın bu sahədə əməkdaşlıq potensiallarının qiymətləndirilməsi qarşısıya qoyulan başlıca məqsədlərdən biridir. Tədqiqatın bu kimi məqsədlərinə müvafiq olaraq bir sıra konkret vəzifələr müəyyənləşdirilmişdir:

- Dünyada investisiyaların dəstəklənməsi təcrübəsinin araşdırılması;
- Neft qiymətlərinin investisiya mühitinə təsiri;

- Regionu dövlətlərində yeni geosiyasi situasiyanın doğurduğu amilləri təhlil etmək;

- Regionda beynəlxalq birbaşa xarici investisiya qoyuluşlarının dinamikası və meyllərinin araşdırılması;

- Region ölkələri ilə Azərbaycanın investisiya əlaqələrinin təhlili;

- Investisiya əlaqələrinin müasir durumunun və sahəvi vəziyyətinin öyrənilməsi;

- İnkişaf etmiş investor ölkələrlə beynəlxalq birbaşa xarici investisiya qoyuluşları sahəsində əlaqələrin müqayisəli təhlili;

- Regional və beynəlxalq lahiyə və proqramlar çərçivəsində investisiya fəaliyyəti göstəricilərinin qiymətləndirilməsi;

- Qarşılıqlı ticarət və infrastruktur əlaqələrinin təkmilləşdirilməsi kontekstində investisiya proseslərinin araşdırılması;

- Beynəlxalq investisiya əməkdaşlığı proseslərinin regional əhəmiyyətinin və rolunun qiymətləndirilməsi;

- Beynəlxalq investisiya əməkdaşlığı sferasının infrastruktur inkişaf istiqamətləri aspektində qiymətləndirilməsi.

Dissertasiya tədqiqatının elmi yeniliyi. Dissertasiya işində tədqiqatın əsas elmi yeniliyini aşağıdakılar təşkil edir:

- Neft qiymətlərinin enməsi və milli valyutanın devalvasiyası amilinin investisiya əməkdaşlığı sferasına təsiri;
- Avrozanada iqtisadi staqnasiyanın birbaşa investisiyaların hərəkətinə təsiri araşdırılmışdır ;
- Beynəlxalq investisiyaların iqtisadi təhlükəsizlik problemi ilə qarşılıqlı bağlılığı istiqamətləri araşdırılmışdır;
- MDB regionunda energetika və Aİ istiqamətində tranzit infrastruktur sistemin müasir cəhətləri müəyyənləşdirilmiş və qiymətləndirilmişdir;

- Müasir iqtisadi inkişafda əsas rol oynayan xidmət sahələrinin yaradılmasında investisiya əməkdaşlığı formalarının dəstəklənməsi mexanizmləri təklif olunmuşdur;
- Geoiqtisadi cəhətdən investisiya əlaqələrinin potensial imkanları və təmayülləri araşdırılmışdır;
- Regionda investisiya mühitinin yaxşılaşdırılması yolları və perspektivləri müəyyən edilmişdir;
- Azərbaycanın biznes strukturlarının müasir iqtisadi üstünlükləri əsasında yeni investisiya əməkdaşlığı istiqamətləri təklif olunmuşdur.

Dissertasiya isinin informasiya bazası. Dissertasiya işinin informasiya bazasını Avrostatın və MDB Hökumətlərarası Statistika Komitəsinin, Rusiya FSK VƏ Azərbaycan Respublikası DSK-nın məlumatları, BMT İnkişaf Proqramının və Dünya Bankının hesabat materialları, Avrasiya İnkişaf Bankının və Asiya inkişaf Bankının məlumatları, Azərbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyinin normativ- hüquqi müqavilə münasibətləri üzrə vəlumatları və s. təşkil edir.

Dissertasiya isinin nəzəri və praktiki əhəmiyyəti. Dissertasiya tədqiqatının nəticələri nəzəri və praktiki əhəmiyyətə malikdir. MDB regionu dövlətlərinin birbaşa xarici investisiyalar sahəsində iqtisadi əməkdaşlığının sistemli təhlilinin nəticələrinin ümümləşdirilməsi və beynəlxalq institutların analitik informasiya mənbələriindən geniş istifadə əsasında alınan nəticələrin əsaslandırılması baxımından dissertasiya tədqiqatı nəzəri və praktiki əhəmiyyət daşıyır. Azərbaycanın və MDB regionu dövlətlərinin birbaşa xarici investisiya əlaqələrinin inkişaf proseslərinin təmayülləri ilə bilavasitə əlaqədar magistr tədqiqatlarında, elmi məruzələrin hazırlanmasında istifadə dissertasiya işinin praktiki əhəmiyyətini təşkil edə bilər.

Dissertasiya işinin strukturu. Dissertasiya işi üç fəsildən ibarətdir:

Dissertasiya işinin birinci fəslində dünya iqtisadiyyatında kapitalin beynəlxalq hərəkətinin rolu və inkişafının nəzəri aspektləri tədqiq edilmişdir.

Dissertasiya işinin ikinci fəslində birbaşa xarici investisiyaların cəlbində praktiki yanaşmalar və mdb üzrə müasir vəziyyəti təhlil edilmişdir.

Dissertasiya işinin üçüncü fəslində Azərbaycanın iqtisadi strategiyası və MDB regionunda investisiya əməkdaşlığının perspektivləri tədqiq edilmişdir.

Dissertasiya işinin həcmi. Dissertasiya işi kompyuter çapı vərəgi həcmində yerinə yetirilmişdir (Times New Roman 14).

Giriş

MDB regionu dövlətləri iqtisadi resurs potensialı ilə dünya iqtisadiyyatının əhəmiyyətli dərəcədə zəngin dövlətləridir. Belə bir potensialın dünya təsərrüfatına integrasiyası geosiyasi cəhətdən mürəkkəb proseslərlə bağlıdır.

Neft və gaz resursları sahəsində regionda dünya iqtisadiyyatında muasir tələbatları ödəyə biləcək zənginlik mövcuddur. Lakin onların hasilatı və emalı getdikcə iqtisadi cəhətdən çətinləşir. Keyfiyyətli məhsullar əldə edilməsi daha effektiv emal texnologiyalarının tətbiğini tələb edir. Emal texnologiyalarının təkmilləşdirilməsi öz növbəsində irimiqyaslı investisiya qoyuluşlarını və geosiyasi sabilliyin gərarlaşmasını tələb edir. Xüsusilə, Fars körfəzi, Yaxın Şərq və Mərkəzi Asiya regionu ölkələrində vəziyyət yeni geoiqtisadi situasiya yaratmaqla zəruri investisiya qoyuluşlarının perspektivləri üçün qeyri-müəyyənliyə səbəb olmuşdur. Bütün dünyada əsas təmayül qiymətlərin bahalaşması istiqamətində getməkdədir. İqtisadiyyatda enerji effektivliyi və «enerji qənaətliliyi» ümumdünya prioritetidir.

Müasir dövrdə MDB regionu dünyada və qonşu regionlarda yaranmış siyasi və iqtisadi situasiyanın əhatəsindədir .

Təhlkəsizlik və əməkdaşlıq şəraitində iqtisadi münasibətlər fəal, pragmatik, perspektiv maraqların təmin edilməsinə yönələn strategiya tələb edir. Ənənəvi və qeyri - ənənəvi maraqların uzlaşdırılması yeni situasiyanın əsas tələbini təşkil edir .

Göstərilənlərlə yanaşı Qafqaz və MDB regionu dövlətləri arasında mövcud olan iqtisadi əlaqələri və bir sıra istiqamətlərdə qarşılıqlı tamamlanma faktorunun rolunu da qeyd etmək lazımdır .

Investisiya əlaqələrinin coğrafiyasının genişlənməsi Avropa İttifaqı dövlətləri ilə ticarət əlaqələrində yeni inkişaf meylləri yaratmışdır.

Investisiya artımı faktoru MDB regionunda iqtisadi inkişafa daha çox ticarət aspektində özünü göstərmişdir. Bütün regionun Avropa İttifaqı ölkələrindən idxal əlaqələrinin həcmi atmışdır. Region üzrə məcmu ticarət əlaqələri üçün mənfi saldo xarakterik olmuşdur. Avrostat-ın məlumatlarına əsasən 2000-2012 –ci illər ərzində

MDB regionu dövlətləri Avropa İttifaqı dövlətləri ilə ikitərəfli ticarət əlaqələrini inkişaf etdirmişdir .

2000-2014 –ci illər ərzində Aİ ölkələrinin MDB ölkələri ilə ticarət əlaqələrinin inkişaf etmişdir. Aİ ölkələrinin MDB ölkələri ilə ticarət əlaqələrinin inkişafında bir sıra ölkələrin mövqeyi fərqli olmuşdur. Aİ dövlətlərinin MDB regionundan idxalında Azərbaycan, Qazaxstan, Rusiya, Belarus və Ukraynanın pozisiyaları daha dinamik meyllərlə müşahidə olunmuşdur. Bu meyl göstərilən ölkələrdə birbaşa investisiyaların, istehsal və xidmət sahələrinin daha üstün mövqeyi ilə izah oluna bilər.

Lakin Avrostatın məlumatlarının təhlilinin nəticələri göstərir ki, Aİ ölkələrinin MDB ölkələrinə ixracının strukturu qarşılıqlı ticarətin daha əlverişli təşkilini bir daha zəruri edir. Çünki MDB regionu ölkələri Avropa İttifaqı bazarlarına daha çox mineral və xammal məhsullar ixrac etmiş, Avropa İttifaqının sənayecə inkişaf etmiş ölkələrindən isə daha çox hazır məhsullar, elmi-texniki avadanlıqlar, maşın və mexanizmlər və s. idxal etmişlər.

MDB regionunu beynəlxalq investisiyalar üçün əhəmiyyəti getdikcə artmaqda davam edir. Qarşılıqlı faydalılıq prinsipləri iki region dövlətləri arasında iqtisadi potensialların daha səmərəli dövriliyəsini aktuallaşdırmışdır. Birbaşa investisiyalar MDB regionu dövlətlərinin beynəlxalq inteqrasiya və ticarət əlaqələrinin inkişaf amili kimi nəzərə alınmalı, həmçinin faydalı iqtisadi əlaqələrin inkişafı məqsədilə əməkdaşlıq strategiyası təkmilləşdirilməlidir.

I FƏSİL. DÜNYA İQTISADIYYATINDA KAPITALIN BEYNƏLXALQ HƏRƏKƏTİNİN ROLU VƏ INKIŞAFININ NƏZƏRİ ASPEKTI

1.1. Kapitalın beynəlxalq hərəkətinə nəzəri yanaşmalar və onların inkişafı

Qlobal şirkətlər və bunların təbii nəticəsi olan birbaşa xarici kapital investisiyaları, günümüzün ən aktual olan və ən çox müzakirə olunan mövzularının başında gəlməsinə rəğmən, bu mövzuda ortaya atılan nəzəriyyələr hələlik yetərli yetkinliyə çatmamışdır. Ənənəvi beynəlxalq ticarət nəzəriyyəsi, Müqayisəli Üstünlük Nəzəriyyəsinə və onun fərqli bir analizi olan Heckscher - Ohlin Modelinə dayanmaqdadır. Sərbəst ticarətin yararlarını müdafiə edən A. Smithin önləyirdiyi Mütləq Üstünlük Nəzəriyyəsinə görə, hər millət, özünə ən uyğun malların istehsalında ixtisaslaşmalı idi. Bu görüş, ümumi olaraq doğru olmaqla bərabər, coğrafi ixtisaslaşmanın bir çox yönünü əhatə etməməkdə idi. Məsələn, bir ölkə bir çox malda, hətta bütün mallarda təbii bir üstünlüyə sahib ola bilər.

Bu durumda Mütləq Üstünlük Nəzəriyyəsi prosesin faydasını tam əhatə etmir. Bu əksikliklər D. Ricardo tərəfindən inkişaf etdirilən Müqayisəli Üstünlük Nəzəriyyəsi (**Theory of Comparative Advantages**) ilə bir ölçüdə ortadan qaldırılmağa çalışılmışdır. Bu nəzəriyyəyə görə, hər ölkə nisbi olaraq hansı malları daha ucuz istehsal edərsə, o malların istehsalında ixtisaslaşmalı və bunları ixrac edərək, bahalıya istehsal etdiklərini xarici ölkələrdən idxal etməlidir.

Ölkələr belə davranırlarsa məhdud istehsal amillərini ən effektiv şəkildə dəyərləndirmiş olarlar. 1919 - cu ildə E. Heckscher tərəfindən ortaya atılan və tələbəsi B. Ohlin tərəfindən inkişaf etdirilən (ayrıca P. Samuelson 1940 - cı illərdə nəzəriyyəyə yeni bir formasiya qazandırmışdır) Heckscher - Ohlin Nəzəriyyəsi,

Faktor Təchizi Nəzəriyyəsi (**Factor Endowment Theory**) olaraq da bilinməkdədir. Bu nəzəriyyə Ricardonun Müqayisəli Üstünlük Nəzəriyyəsini təkmilləşdirmək və xarici ticarətin səbəblərini açıqlamaq üzrə ortaya atılmışdır.³⁶ Köhnə nəzəriyyədə bir ölkənin bir malı ucuz istehsal etməsinin səbəbi sadəcə əmək faktoruna bağlı ikən, yeni nəzəriyyə bunun səbəbini istehsal faktorlarının (əmək və kapitalın) bol və ya məhdud olmasına və bu faktorların qiymətlərinə bağlı olaraq açıqlamaqdadır.

Yəni ölkələr arasındakı istehsal maliyyətlərinin fərqliliyi, o ölkələrin sahib olduqları faktor təchizlərinin fərqli olmasından qaynaqlanmaqdadır. Dolayısıyla hər ölkə hansı istehsal faktoruna zəngin olaraq sahib İkinci Dünya Müharibəsindən sonrakı dönmənin xüsusiyyəti olmasıdır. Bu nəzəriyyə çərçivəsində birbaşa xarici investisiyaisə, istehsal prosesində bu faktora yoğun tələb göstərən mallarda müqayisəli üstünlük əldə etməkdədir. Qısaca, əməyin ucuz və bol olduğu ölkələrdə əmək tutumlu, kapitalın zəngin olduğu ölkələrdə isə, kapital tutumlu mallar istehsal və ixrac edilməlidir. Göründüyü kimi, ənənəvi xarici ticarət nəzəriyyələri birbaşa xarici kapital investisiyalarını ələ almamışdır. Bunun səbəbi isə, çoxmillətli və global şirkətlərin daha çox onların məqsədini incələrsək, global şirkətlərin xaricdə investisiya yatırmasında, ölkələrin sahib olduğu nisbi bol və ucuz istehsal faktorlarını dəyərləndirib daha çox qazanc əldə etmə istəyi böyük rol oynamaqdadır.

Başqa bir görüş olan Kapital Transferi Nəzəriyyəsinin təməlləri Keynes və Ohlinin apardığı araşdırmalara dayanmaqda mənfi saldo əcəkdir. Çünki ölkə xarici ticarət mənfi saldosu fond çıxışına yol açacaqdır. Kapital ixrac edən ölkədə xarici ticarətdir. Buna görə tipik bir borc vermə fəaliyyəti olan beynəlxalq kapital transferi sabit və ya dəyişkən valyuta kursu sistemində gerçəkləşə bilməkdədir. Beynəlxalq kapital transferi bir misalla açıqlana bilər. X ölkəsi, Y ölkəsinə kapital transferi gerçəkləşdirmiş olsun. Bu durumda fondlar X ölkəsindən Y ölkəsinə axacaq, X ölkəsində faiz dərəcəsi yüksələcək və gəlirin və pul təklifinin azalması ilə bərabər qiymətlər düşəcəkdir. Y ölkəsində isə, tam tərsinə, faizlər aşağı enəcək,

gəlir və pul təklifinin artması ilə qiymətlər yüksələcəkdir. Yəni xalis ticarət hədləri (**net terms of trade**), kapital transfer edən ölkənin əleyhinə, transferi alan ölkənin isə lehinə dəyişməkdədir.

Qlobal istehsala dair müasir nəzəriyyələr daha çox bir neçə təməl suala cavab axtarır:

- Bir mal niyə bir ölkədən ziyadə, iki və ya daha çox ölkədə istehsal edilməkdədir?
- Niyə fərqli məkanlardakı istehsal bir çox firma tərəfindən gerçəkləşdirilmək yerinə, eyni firma tərəfindən gerçəkləşdirilməkdədir?
- Şirkətlər niyə ixrac və investisiyalara yönəlməkdədirlər?
- Birbaşa xarici investisiyalar niyə bəzi sektorlarda konsolidasiya olub, bəzi sektorlara isə, demək olar ki daxil olmamaqdadırlar?
- Niyə həm sektoral, həm də ölkə bazasında qarşılıqlı investisiyalar mövcuddur?

Ayrıca bu nəzəriyyələr, həm statik (industrial orqanizasiya nəzəriyyəsi, internallaşdırma nəzəriyyəsi), həm də dinamik (oligopolistik rəqabət, malın həyat dövrü nəzəriyyəsi) struktur içində ələ alınmışdır.

Yerləşmə Nəzəriyyəsinə (**Location Theory**) görə, qlobal şirkətlər, istehsalı daha aşağı maliyyətlərlə gerçəkləşdirə bilmək, tarif və ticarət əngəllərinin neqativ təsirlərindən qoruna bilmək üçün, öz ölkəsində istehsal yerinə, xarici ölkədə istehsal etməyi tərcih etməkdədirlər. Onlar tərəfindən müəyyənləşdirilməkdədir. Məsələn, alüminium mədənçiliyi boksit mədəninin mövcud olduğu yerlərdə, alüminium emalı isə, elektrikin ucuz olduğu yerlərdə gerçəkləşdirildiyində iqtisadi faydalı olacaqdır. Bu nəzəriyyə işığında, xaricdə qoyulan investisiyalar üzərində tətbiq olunan Amerikan vergi endirimləri də, yerli firmaları ölkə xaricində investisiyalar yatırmaq üçün təşviq etmişdir. Məsələn, ABŞ - da dəniz ötəsi mənfəətlərdən ikiqat vergi tutulmasından qaçınılmaqda və ekstra endirimlərlə xaricdə neft sektorunda investisiya qoyuluşu təşviq edilməkdədir.

Bazarların İnternallaşdırılması Nəzəriyyəsi (**Internalization Theory**) (Əməliyyat Məsrəfi Nəzəriyyəsi kimi də tanınır) firmaların xarici ölkələrdə yerləşməsinin səbəblərini incələmişdir. Bu səbəblərdən ilki, beynəlmilləşmənin avantajlarını müəyyənləşdirirən texnologiya transferinin önəmi üzərində durmaqdadır. Belə ki, texnologiya transferi mövzusunda bəzən müxtəlif çətinliklərlə qarşılaşılmaqdadır. Məsələn, bir fabrikin necə işlədiyinə, orqanizasiya daxili qeyri - formal münasibətlərə dair bilgilər heç bir zaman yazılı olmayıb, onu çalışdıran insanların bilgi dağarcığında mövcud olur ki, bu da paketlənib satıla biləcək bir əşya (**meta**) deyildir. Eyni zamanda, potensial bir alıcının bilginin gerçək dəyərini də bilməsi çox çətindir.

Zira mövzu ilə əlaqədar, alıcı da satıcı qədər bilgi sahibi olsaydı, o zaman satın almağa da ehtiyac qalmayacaqdı. Yenə bilgi üzərindəki haqların qorunması çox vaxt çətindir. Çünki bir firma, başqa bir firmaya lisenziya altında texnologiya verirsə, bu texnologiyayı alan ölkədəki digər firmalar da eyni texnologiyayı təqlid edə bilirlər. Eyni zamanda təbii və ya dövlət qaynaqlı ekstern effektlər səbəbilə, bazarlar mal, xidmət və istehsal faktorlarını məhsuldar (optimal) formada dağıtmaya bilirlər. Dövlətin bazara müdaxilələrindən qaynaqlanan ekstern effektlərdən (süni ekstern effektlər) tariflər, subsidiyalar, vergilər, qiymət kontrolları kimi praktikalar anlaşımaqdadır.

Təbii ekstern effektlər isə, texnik və ya ictimai mal ekstern effektləridir. Məsələn, ictimai malların marjinal maliyyətləri azalmaqdadır. Bu nəzəriyyə işığında, i sıfır olduğu üçün, bir şirkət yaratdığı bilginin ortaya çıxması nəticəsində o bilgidən gəlir təmin edə bilməyəcəkdir. Bu problem, patentlər və marka himayələri sayəsində qismən həll olunsa da, şirkətin sahib olduğu bilginin sadəcə bir qismi qanuni olaraq qoruna biləcəkdir. Geriyə qalan qisim sadəcə şirkətin öz söyləri ilə qoruna bilər. Bütün bu problemlər də, xarici ölkələrdə global şirkətlərin öz şirkətlərini qurmalarını, texnologiyayı başqa şirkətlərə satmağa görə daha rentabelli hala gətirməkdədir. Bu yönü ilə İnternallaşdırma Nəzəriyyəsi global şirkətlərin niyə üfüqi inteqrasiyaya yönəldiklərini açıqlamaqdadır.

İkinci bir səbəb olaraq da, bir firmanın bir çox ölkədə fəaliyyət göstərməsində irəli və geri şaquli integrasiyanın önəmi vurğulanmaqdadır. Şaquli integrasiya sayəsində qlobal şirkət, istehsalın bir - birini izləyən hər mərhələsində özü fəaliyyət göstərməkdə və beləcə həm bilgi texnologiyasını qorumaqda, həm koordinasiyanı artırmaqda, həm də istehsalın hər mərhələsindəki mənfəət şirkətin öz nəzdində qalmaqdadır. Dolayısı ilə internallaşmanın yaygınlığı ölçüsündə firmanın böyümə və inkişafı artmaqda, xaricdən asılılığı azalmaqda və risk faktorlarının mənfi təsiri qlobal şirkətlərin imkanlarının artmasında texnoloji dəyişmələrinin rolunun təzyiqi vardır.

XX əsr bilgi və texnoloji çağы olsa da, eyni zamanda bazara giriş əngəllərinin artmasına və inhisarın yaygınlaşmasına səbəb olmuşdur. İkinci Dünya Müharibəsindən sonra hakim olan elektronika, kompüter, avtomobil, kimya kimi sənayelər gedərək yerini media, telekommunikasiya, bilgi prosesləri, bankçılıq, sığortachılıq, finans və bənzəri bir sıra xidmət sektoruna tərk etməkdədir. Beləcə qlobal əlaqələr başqa bir yerdə emal ediləcək, daha sonar şirkətlərin şaquli integrasiyası kommunikasiya, bilgi prosesləri və nəqliyyat vasitələrinin inkişafı dolayısı ilə böyük bir sürət qazanmışdır.

1960 - cı ildə sistematik şəkildə Hymer tərəfindən ortaya atılan Monopoliya Avantajı Nəzəriyyəsinə görə, qlobal şirkət investisiya qoyduğu ölkədəki lokal şirkətlərlə rəqabət etməsini təmin edən monopolist avantajlara sahibdir. Bu avantajlar investor şirkətə xas olmaqla bərabər, bazardakı digər şirkətlər bu avantajlardan yararlanma bilməzlər. Yəni birbaşa investisiyaların və qlobal şirkətlərin fəaliyyətdə olduğu bazarlarda tam rəqabət şərtləri keçərli deyildir.

Burada şaquli və üfüqi bütünləşmə arasındakı fərqi qeyd etmək lazımdır. Bəzən xaricdə qoyulan investisiyanın təməl səbəbi, ehtiyac duyulan xam maddələrə çatıb, onları aşağı maliyyətlə və daimi olaraq əldə etməkdir. Bu cür investisiyalar şaquli bütünləşmə kateqoriyasına daxildir və inkişaf etməkdə olan və ya zəngin yeraltı sərvətlərə sahib olan ölkələrə qoyulan investisiyalar çox vaxt bu istiqamətdə olmaqdadır. Məsələn, Amerikan şirkətlərinin Kanada, Avstraliya,

Jamaika və Venesuelada mədəncilik və neft axtarma fəaliyyətləri sürdürməsi şaquli bütünləşməyə bir misaldır. Çünki buralardan əldə edilən xam maddə son mal olaraq qlobal bazara dağıdılacaqdır. Digər tərəfdən, qlobal şirkətin, öz ölkəsində istehsal etdiyi mal və xidmətlərin eynisini istehsal etmək üçün, xarici bir ölkəyə investisiya qoymasına üfüqi bütünləşmə deyilməkdədir. Üfüqi bütünləşməyə gedən bir şirkət, sahib olduğu bənzərsiz istehsal texnologiyasını və idarəetmə bacarığını başqa şirkətlərlə paylaşmadan, xarici bazarlara açılmaq niyyətindədir. Məsələn, bir computer şirkəti digər şirkətlərlə paylaşmaq istəmədiyi bir computer texnologiyasını istehsal etdiyində, xaricdəki tələbdən maksimum faydalanmaq üçün, ixrac etmək yerinə, üfüqi bütünləşməyə gedə bilər.

Monopoliya Avantajı Nəzəriyyəsinin üç fərqli versiyası mövcuddur. Bunlardan Üstün Bilgi və Mal Yaşam Dönəmləri (dövrələri) Nəzəriyyələri üfüqi bütünləşmə; üçüncü versiya olan Oligopolistik Reaksiya isə, şaquli bütünləşmə ilə açıqlanmaqdadır. Üstün Bilgi qlobal şirkətlərə fəaliyyət göstərdiyi ölkələrdə rəqabət gücü təmin edən texnologiya, idarəetmə (menecment), orqanizasiya və marketinq texnikləri kimi bilgiləri əhatə edir. Bu kimi bilgiyə dayalı varlıqların marjinal maliyyəti, qazanclarına nisbətə sıfır və ya sıfıra yaxın olduğu üçün bir növ ictimai mal sayılırlar.

Bilgini birdən çox ölkədə eyni anda istifadə etmək mümkün olduğundan, qlobal şirkətlərin bilgi təklifi olduqca əsnəkdir və bəzi durumlarda sonsuzdur. Buna qarşılıq, lokal firmalar bənzər varlıqları əldə etmək üçün böyük investisiyalar gerçəkləşdirmək məcburiyyətindədirlər. Üstün bilgiyə sahib olmaq, qlobal şirkətlərə, rəqiblərininkilərdən fərqliləşdirilmiş mal və xidmətlər istehsal etmə imkanı verir.

Bu şəkildə şirkət, qiymətlər və satışlar üzərində bir dərəcə kontrol əldə edər və əlindəki bilgidən iqtisadi renta təmin etmə şansını qazanır. Bu nəzəriyyəyə görə, üfüqi birbaşa investisiyalar böyük ölçüdə bilgi - tutumlu sektorlarda görülə bilər. ABŞ iqtisadiyyatına baxıldığında bunun doğru olduğu açıqca Məsələn, yeni bir kompüter proqram təminatının (**software**) inkişaf etdirilməsinin ilkin maliyyəti

milyonlarla dollar həcmində R&D xərcini lüzumlu qıla bilər. Fəqət bunların çoxaldılmasının nüsxə çıxarma maliyyəti (marjinal maliyyət) sıfıra yaxındır.

Birbaşa xarici investisiyalar üzrə işlənmiş nəzəriyyələrin icmal (cədvəl)
göstərir ki, iki əsas yanaşmadan istifadə edilmişdir [2]:

- transmilli şirkətlərin digər firmala qarşısında rəqabət üstünlüklərini təmin edən xarakteristikaları müəyyən edən və birbaşa xarici investisiyaların nə üçün həyata keçirildiyi sualına cavab verən nəzəriyyələr;
- kapitalın beynəlxalq axın istiqamətlərini izah edən nəzəriyyəsi.

Cədvəl .

Beynəlxalq investisiya münasibətlərinin ümümnəzəri əsasları

Müəllif	BXİ-nin əsas stimulları	Nəzəri nəticələr	Müasir tətbiq sahəsi
<i>Makroiqtisadi yanaşma</i>			
R.Aliber	Kapital və valyuta bazarlarının qeyri-təkmil olması	Sabit valyutaya malik ölkələrdə firmalar daha yüksək kapitallaşmaya malikdirlər və bunun da hesabına zəif valyutaya malik ölkələrə BXİ risqi kompensasiya edilir	Sənayecə inkişaf etmiş ölkələrdən inkişaf etməkdə olan ölkələrə BXİ axınları və onların valyuta məzənnələrinin dinamikasından asılı olaraq dəyişməsi
K.Kodzima	Müəyyən resurslara malik olmadan irəli gələn müqayisəli üstünlüklər və firmaların fəaliyyət göstərdikləri bazar strukturunun xüsusiyyətləri	BXİ ticarətə əlavədir və müqayisəli üstünlükləri gücləndirir. BXİ ticarətə yönələn (Yaponiya) və yönəlməyən (ABŞ) hissələrə bölünür	Yaponiya BXİ-nin xüsusiyyətləri
T.Ozava	Yaponiya iqtisadiyyatının spesifikasiyası: xarici bazarlardan güclü asılılıq, milli istehsal amillərinin qiymətlərinin artımı, ölkənin əmtəələrinə qarşı güclənən proteksionizm və s.	BXİ sadalanan faktorların mənfi təsirlərini aradan qaldırmağa imkan verir	Yaponiya BXİ-nin xüsusiyyətləri
R.Mandell	Gömrük tariflərinin	Kapitalın hərəkəti	İdxaləvəzetməsinə

	səviyyəsi	idxalın əvəzedilməsinə yönəlib	yönəlmiş BXİ
<i>Mikroiqtisadi yanaşma</i>			
T.Horst	Mənfəətin və ixracın maksimallaşdırılması	Bu iki məqsədin əldə edilməsi eyni bir strategiyanın, yəni BXİ-nin həyata keçirilməsini tələb edir	Tələb üzrə qiymətlərin elastikliyi nəzərə alındığı hallarda
S.Haymer	Portfel investisiyaları üçün – faiz dərəcələri; birbaşa investisiyalar üçün – investisiya qoyan firmalar üçün differensiaslaşmış məhsullar, məhsul əsasında qənaət, ticarət markası, patent edilmiş texnologiya, yüksək menecment səviyyəsi formalarında spesifik üstünlüklər	Birbaşa investisiyalar və beynəlxalq ticarət bir-birlərini qarşılıqlı tamamlayan strategiyalardır ki, onlar da investorlara yerli firmalar tərəfindən rəqabətə maneə yaratmağa imkan verir	Firmaların portfel investisiyaları; differensiaslaşmış və şəxsi surətdə inteqrə olunmuş istehsalat malik firmalar üçün BXİ
R.Vernon L.Uells	Məhsulun həyat dövrü nəzəriyyəsi: ticarət və investisiyalar xarici bazarlardan istifadə edilmənin vahid prosesinin elementləridir (bu prosesin zamana görə dəyişməsinə nəzərən almaqla)	BXİ istehsalı idxal ölkələrinə köçürməyə imkan verir ki, bu zaman da məhsul əsasında qənaət məhsulla nəinki yerli bazarı təmin etməyə imkan verir, həm də məhsulu üçüncü ölkələrə ixrac etməyə şərait yaradır	Yaponiya və Qərbi Avropa BXİ-nin inkişaf etməkdə olan ölkələrə axını
S.Hirş	Firmaların spesifik üstünlükləri (texnoloji və idarəetmə nou- hauzları, məhsulun differensiaslaşdırılması imkanları və s.) və informasiyanın əldə edilməsinə, sənədlərin həyata keçirilməsinə, xaricdə kommunikasiyanın təşkil edilməsinə çəkilən xərclər	Firma BXİ strategiyasını seçir: spesifik nou-hauz və öz ölkəsində və xarici ölkədə çəkdiyi satış xərclərində böyük fərqə malikdirsə; aşağı istehsal xərclərinə malik olan ölkələrə	Nou-hauz malik olan firmaların BXİ-si; aşağı istehsal xərclərinə malik ölkələrə BXİ

D.Penrouz O.Uilyamson K.Erou və b.	Bazarın iqtisadi institut kimi müstəqil alıcılar və satıcılar arasında aktivlərlə, əmtəələrlə və informasiya ilə mübadiləni səmərəli həyata keçirmək qabiliyyətində olmamasını aradan qaldırmağa cəhd	Firmanın danışıklara və sazişlərin həyata keçirilməsinə, mülkiyyət hüquqlarının qorunmasına çəkdiyi xərclər nə qədər yüksəkdirsə, alıcının məlumatlı olmaması səbəbindən əmtəəyə görə maksimal qiymətin alınması qeyri-mümkündürsə və s., onda firma BXİ-nin həyata keçirilməsində bir o qədər aktiv olur	Firmaların bazarın qeyri-təkmilliyinin aradan qaldırılmasına çəkdiyi xərclərin yüksək olması hallarında
C.Danning	Firma BXİ-ni üç şərtin olması halında həyata keçirir: göprünməyən aktivlərə sahib olmadan irəli gələn üstünlüklərə malikdir; onun üçün aktivlərdən özünün istifadə etməsi daha faydalıdır; birinci iki səbəbin mövcud olması halında firma üçün xaricdə hər hansı bir istehsal amilindən istifadə etməklə üstünlükləri reallaşdırmaq faydalıdır	Ancaq birinci üstünlüyə malik firma patent və lisenziyalar satır; birinci və ikinci və ya hər üç üstünlüyə malik firmalar BXİ həyata keçirirlər	Qeyd olunan şərtlərə malik firmaların BXİ-si

Halil Seyidoğlu **Uluslararası İktisat: Teori Politika ve Uygulama**, , İstanbul, Güzem Can Yayınları, 2010.

Texnoloji - tutumlu sektorlar (industrial kimyəvilər, neft emalı, əczaçılıq, ofis makinaları, nəqliyyat) və yüksək səviyyədə marketinq bacarığı tələb edən sektorlar (kosmetik, spirtsiz içkilər) ABŞ tərəfindən qoyulan birbaşa investisiyaların böyük bir qismini təşkil etməkdədir. Digər tərəfdən, çox sayda

böyük şirkəti əhatə etməsinə rəğmən, bilgi - tutumlu olmayan trikotaj və dəmir - polad sektorlarında üfüqi birbaşa investisiya görülməməkdədir.

Mal Yaşam Dönəmləri Nəzəriyyəsi 1966 - cı ildə (**Product Cycles Theory**) R. Vernon tərəfindən Monopoliya Avantajı Nəzəriyyəsinə zaman müstəvisi də əlavə edilərək dinamik hala gətirilmişdir. Nəzəriyyəyə görə, bir mal, ilk icad mərhələsi ilə kütləvi istehsal mərhələsi arasında yenilik, yetkinlik və standartlaşma olmaq üzrə, üç yaşam dövrəsi keçirir. 1960 - cı illərin ortalarında ABŞ - da adam başına düşən milli gəlir digər inkişaf etmiş ölkələrdən çox daha yüksək idi (Qərbi Avropadakının təqribən iki qatı idi). Bundan dolayı, malı ərsəyə gətirən və inkişaf etdirən şirkət, ilk olaraq Amerikan bazarını hədəf alacaq, maliyyətlər digər ölkələrə görə yüksək olsa da, istehsal ABŞ - da reallaşdırılacaqdır.⁴⁶ Yenilik mərhələsində mal keyfiyyət tərkibi yönündən hələlik tam olaraq standartlaşmamışdır.

İstehsal texnologiyasının yalnız icad edən firmanın əlində mövcud olduğu bu dövrdə, istehsal daha çox daxili bazara yönəlikdir. Yetkinlik mərhələsində firmaya aid texnologiyanı başqa firmalar da əldə etməyə başlar. Bazarda istehsalçı sayının artması ilə, icadçı firmanın monopolistik mənfəəti azalır.

Bu dövəmdə ölkə sözü gedən malı daha çox ixrac etməyə başlamışdır. Malın və istehsal texnologiyasının standart hala gəldiyi son mərhələdə, istehsalçılar arası rəqabət və xaricdə texnologiya lisenziyası vermək daha rentabelli görünməyə başlar. Aşağı maliyyətlə qaynaqların da önəm qazanması inkişaf etmiş ölkə investisiyalarını bol və ucuz iş gücünün mövcud olduğu inkişaf etməkdə olan ölkələrə yönəltməkdədir. Digər bir deyişlə, bu cür malların ticarəti ilk mərhələdə texnolojik monopoliya faktoruyla, son mərhələdə isə, Faktor Təchizi Nəzəriyyəsi ilə açıqlana bilər.

Oliqopolistik Reaksiya Nəzəriyyəsi, oliqopol quruluşlu bir bazarda çox az firma fəaliyyət göstərdiyindən, bazardakı hər hansı bir firmanın istehsal, qiymət, satış və mənfəətlə bağlı qərarlarının digər firmaları da yaxından maraqlandığını vurğulamaqdadır.

Nəzəriyyəyə görə, bir firma maliyyətlərini aşağı salmaq üçün ölkə xaricində investisiya qoymağa başladığı zaman, digər firmalar da bu duruma laqeyd qalmayacaq və lider firmanı izləyəcəklərdir. Qısacası, oliqopolistik bazar quruluşunun təməl xüsusiyyətini şirkətlər arasındakı qarşılıqlı asılılıq təşkil etməkdədir.⁴⁹ Knickerbocker çalışmalarında, ABŞ - daki global şirkətlərin sənaye sektorundakı birbaşa investisiyalarını incələmiş və bu şirkətlərin oliqopolistik bir quruluşa sahib bazarda fəaliyyət göstərdikləri nəticəsinə varmışdır. 187 böyük şirkəti əhatə edən bu araşdırmada, 1948 ilə 1967 - ci illər arasında, hər hansı bir sektorda gerçəkləşdirilən birbaşa investisiyaların 50% - ə yaxın bir nisbətinin üç illik bir zaman dilimində, 75% - inin də yeddi illik bir zaman dilimi içərisində gerçəkləşdiyi nəticəsinə əldə etmişdir. Bu çalışmadan çıxardığı başqa bir nəticə isə, mal müxtəlifliyi çox olan şirkətlərin, mal müxtəlifliyi məhdud olan şirkətlərə nəzərən, rəqiblərinin birbaşa investisiyalarına daha az əhəmiyyət verdikləridir. Çünki mal müxtəlifliyi çox olan şirkətlər daha fərqli yollardan rəqabət edə bilirlər.

Global şirkətlər üfüqi və şaquli bütünləşmələr yolu ilə pozitiv ekstern iqtisadiyyatlar yaradaraq, mal çeşidləndirməsinə gedərək, üstün marketing texnikləri və qiymətlər tətbiq edərək xüsusilə, inkişaf etməkdə olan ölkələrdəki yerli istehsalçıları daha rahat bazardan çıxara bilirlər. Bütün bunların yanında, inkişaf etməkdə olan ölkə hökumətlərinin global şirkətlərin mənfəətlərinə uyğun iqtisadi siyasətləri (pul və maliyyə) həyata keçirmələri (tam rəqabət şərtlərinin axsaqlığı, proteksionist xarici ticarət siyasətləri və s.), bu şirkətlərin sahib olduğu monopolist mövqeyi daha da gücləndirməkdə və dolayısı ilə müvəffəqiyyətlərini artırmaqdadır.

Dinamik Müqayisəli Üstünlüklər Nəzəriyyəsini önə sürən Kojimaya görə, ABŞ firmaları mal yaşam mərhələləri modelindəki kimi davranmamaqdadırlar. Yenə Kojimaya görə, Yapon firmaları ənənəvi nəzəriyyədə olduğu kimi özlərinə müqayisəli üstünlük təmin edəcək sahələrə investisiya qoymamaqdadırlar. İnvestisiya qoyduğu ölkəyə uzun müddətdə müqayisəli üstünlüklər qazandıran

Yapon investisiyalarının bu üstünlüyü, investisiyanın qoyulduğu ölkədəki sənayenin ixracat potensialını artıraraq yaratdığını müdafiə etməkdədir. Ayrıca qlobal şirkətlərin mənşəyi olan ölkələrdə və ya investisiyanın qoyulacağı ev sahibi ölkədə inhisar və oliqopol durumlarının hegemon olma məcburiyyəti yoxdur.

J. Dunning tərəfindən xarici kapital nəzəriyyələrinə qazanılan Eklektik Yanaşma Paradiqması (OLI Paradiqması), qlobal istehsalın gerçəkləşməsi üçün firmaların üç təməl avantaja sahib olması vacibliyini vurğulamaqdadır. Bunlar:

- Rəqib firmalara özəl imkanlar yaradacaq mülkiyyət avantajları (**ownership advantages**). Bu xüsusiyyətlər ölkə xaricinə daşına bilən olmalı və maliyyətlərini qarşılacaq qədər də güclü olmalıdır. Bunlara misal olaraq, miqyas iqtisadiyyatları, idarəetmə və marketinq bilgisi, R&D qaynaqlı yüksək texnologiya və fərqliləşdirilmiş mallar göstərilə bilər. Müvəffəqiyyətli qlobal şirkətlər çox vaxt bunların hamısına birlikdə sahib olanlardır.
- Sahiblik avantajına malik firmaların bunları, xarici firmalara satmaq və ya kirə almaq yerinə, öz daxilində istifadə etmələrinin daha rentabelli olacağı fərziyyəsi (**internalization advantages**).
- İlk iki şərtin gerçəkləşməsi fərziyyə liyi kimi faktorlara bağlı bir digər avantaj olan yerli avantajı (**location**) uyğun bir maliyyə bazarlarının və valyuta kursu dəyişikliklərinin də, qlobal şirkətləri investisiya qoymağa yönəltdiyi Dunning tərəfindən iddia edilmişdir.

Yuxarıdakı üç şərtin meydana gəlməsi durumunda, qlobal şirkət, özünə və ev sahibi ölkəyə xas avantajları dəyərləndirmək istəyəcək və birbaşa xarici investisiyalar gerçəkləşəcəkdir. Əks halda, şirkət, ölkə bazarına ixracat və ya lisenziya vermə yolu ilə girməyə üstünlük verəcəkdir.

1.2. Beynəlxalq hərəkət formaları üzrə kapitalin üstünlükləri və tətbiq xüsusiyyətləri

Beynəlxalq kapital qoyuluşu xarakteri və formalarına görə müxtəlif ola bilər. Onları bir neçə əlamətə görə təsnifləşdirmək olar. Yaranma mənbələrinə görə dövlət və özəl kapital fərqləndirilir. Dövlət kapitalı bəzən rəsmi kapital da adlanır. Bu kapital hökumətin, həmçinin hökumətlərarası təşkilatların qərarı ilə dövlət büdcəsinin vəsaitlərinin xaricə hərəkəti, yaxud xaricdən gətirilməsidir. Kapital hərəkətinin bu kateqoriyasına bir ölkə tərəfindən digər ölkəyə hökumətlərarası saziş əsasında təqdim edilən bütün dövlət borcları, qrantlar, yardımlar daxildir. Beynəlxalq hökumətlərarası təşkilatların öz üzvləri adından idarə etdikləri kapital da rəsmi kapital hesab edilir. Rəsmi kapitalın mənbəyi kimi dövlət büdcəsinin vəsaitləri, yəni vergi ödəyicilərinin vəsaitləri çıxış edir. Ona görə də həmin kapitalın xaricə hərəkəti barədə qərar hökumət və qanunverici orqan tərəfindən birgə qəbul edilir.

Özəl kapital dedikdə, özəl firmaların, bankların və digər qeyri-dövlət təşkilatlarının xaricə hərəkət edən və ya xaricdən gətirilən vəsaitləridir. Kapitalın hərəkətinin bu kateqoriyasına özəl firmalar tərəfindən xaricə kapital investisiyası, ticarət kreditlərinin verilməsi, banklararası kreditləşmə aiddir. Bu kapitalın mənbəyi kimi özəl firmaların dövlət büdcəsi ilə əlaqədar olmayan vəsaitləri çıxış edir. Firmaların onlara məxsus olan kapitalın beynəlxalq hərəkəti barədə qərar qəbul etməklə nisbi azadlığa malik olmalarına baxmayaraq, hökumət adətən bu hərəkəti tənzimləmək və ona nəzarət etmək hüququnu özündə saxlayır.

İstifadə edilmə xarakterinə görə beynəlxalq kapital qoyuluşu sahibkar və borc ola bilər. Sahibkar kapitalı dividend formasında mənfəət almaq məqsədi ilə istehsalat birbaşa və ya dolaylı yollarla qoyulur. Sahibkar kapitalı kimi bir qayda olaraq özəl kapital istifadə edilir. Ancaq bəzən dövlət və ya dövlətə məxsus olan müəssisədə xaricdə vəsait qoyuluşunu həyata keçirilir. Borc kapitalı faiz əldə etmək məqsədilə borc verilən vəsaitdir. Beynəlxalq səviyyədə borc kapitalı kimi,

adətən, dövlət mənbələrindən formalaşan vəsaitdən istifadə olunur. Lakin özəl mənbələrin vəsaitləri hesabına həyata keçirilən beynəlxalq kreditləşmədə kifayət qədər əhəmiyyətli həcmə malikdir.

İstifadə müddətinə görə beynəlxalq kapital qoyuluşunun ortamüddətli, uzunmüddətli və qısamüddətli növləri mövcuddur. Birinci qrupa bir ildən çox müddətə qoyuluşlar aid olunur. Bu qrupa ən əhəmiyyətli kapital qoyuluşları aid edilir, çünki birbaşa və portfel formalı sahibkar kapitalı bu qoyuluşlara daxildir.

Qısamüddətli kapital bir ildən az müddətə kapital qoyuluşudur. Adətən ticarət kreditləri formasında borc kapitalı qısa müddətə verilir.

Kapitalın beynəlxalq hərəkətinin əsas formaları sahibkar və borc kapitalının ixracı və idxalıdır. Kapitalın sahibkar formasında hərəkəti üç əlamətin olmasını tələb edir:

- Xaricdə istehsal prosesinin təşkili və bu prosesdə iştirak;
- Xarici kapital qoyuluşunun uzunmüddətli xarakter kəsb etməsi;
- Digər dövlətin ərazisində müəssisə və ya onun bir hissəsinə nail olma hüququ.

Qeyd olunan xüsusiyyətlərin həyata keçirilmə dərəcəsindən və məqsədlərindən asılı olaraq sahibkar kapitalın birbaşa xarici investisiyaları və portfel investisiyalarını fərqləndirirlər.

Birbaşa xarici investisiyalar uzunmüddətli xarici kapital qoyuluşu olmaqla kapital ixracatçısı tərəfindən olan ölkənin ərazisində istehsalın təşkilini və ya idarə edilməsində iştirakını nəzərdə tutur. Birbaşa xarici investisiyalar praktiki olaraq özəl sahibkar kapitalının ixracı ilə əlaqədardır.

BVF, İƏİT və BMT-nin Milli Hesablar Sistemində uyğun olaraq birbaşa xarici investisiyaların tərkibinə aşağıdakılar daxil edilir:

- Şirkətlərin öz vəsaitlərini xarici ölkələrin iqtisadiyyatlarına yatırmaları;
- Birbaşa investor tərəfindən xarici müəssisədə əldə edilmiş mənfəətin həmin müəssisəyə reinvestisiya edilməsi;

- Baş firma və onun xarici müəssisələri arasında şirkətdaxili kapital köçürmələri.

Birbaşa xarici investisiyalar kapital resurslarına və qeyri-material aktivlərinə bölünür. Birinciye səhmlər, reinvestisiya edilmiş gəlirlər və digər firmalararası uzunmüddətli sazişlər formasında mövcud olan kapital aiddir. Qeyri-material aktivlərinə isə qeyri-istehsal və qeyri-maliyyə resursları, mülkiyyət hüquqları, həmçinin bu aktivlərdən lisenziya sazişləri əsasında istifadə edilməsi daxildir.

Birbaşa xarici investisiyaların ixracı və idxalının səbəbləri kifayət qədər müxtəlifdir. Əsas səbəblər kimi kapitalı maksimum gəlir gətirərək ölkədə yerləşdirməyə, vergi ödəmələrinin səviyyəsinin azaldılmasına və risklərin diversifikasiyasına göstərilən səylər çıxış edir. BMT-nin iqtisadi qurumlarının rəhbərliyi altında keçirilən çoxsaylı tədqiqatlar göstərir ki, birbaşa investisiyaların ixracı və idxalının spesifik səbəbləri əhəmiyyətli dərəcədə üst-üstə düşür, lakin onların nisbi rolu müxtəlifdir.

Birbaşa investisiyaların ixracının səbəbləri kimi aşağıdakıları göstərmək olar:

- **Texnoloji liderlik.** Şirkətin satış həcmində elmi tədqiqatlara çəkilən xərclər nə qədər yüksəkdirsə onun birbaşa xarici investisiyalarının həcmi bir o qədər çox olur. Və əksinə çəkilən xərclərin payı nə qədər aşağı olsa birbaşa investisiyaların həcmi də bir o qədər az olacaq. Xaricə birbaşa investisiya ixrac etməklə müəssisələr onlara məxsus olan və onların rəqabətli üstünlüyünü təmin edən texnologiya üzərində nəzarəti əldə saxlamağa çalışırlar.
- **İşçi qüvvəsinin ixtisas səviyyəsində olan üstünlük.** İxtisas səviyyəsi adətən işçilərin əməyinin ödənilməsinin orta səviyyəsi ilə ölçülür. Şirkətdə əməyin ödənilməsi səviyyəsi nə qədər yüksəkdirsə, onun birbaşa investisiya ixracı bir o qədər çox olacaqsan.
- **Reklamda olan üstünlük.** Bu üstünlük beynəlxalq marketing üzrə toplanmış təcrübəni əks etdirir. Şirkətin satış həcmində reklama çəkilən

- xərclərin payı nə qədər yüksək (aşağı) olarsa, onun birbaşa investisiya ixracı bir o qədər çox (az) olar.
- **İqtisadiyyatın miqyası.** Şirkətin daxili bazara yönəlmiş istehsal həcmi nə qədər çoxdursa, birbaşa investisiyaların ixrac həcmi də bir o qədər çox olur. Şirkətlərin əksəriyyəti ölkə xaricinə investisiya qoymazdan əvvəl daxili bazar çərçivəsində iqtisadiyyatın miqyası imkanlarından tam istifadə edirlər.
 - **Şirkətin ölçüsü.** Şirkətin ölçüsü böyük olduqca birbaşa xarici investisiyaların da həcmi çox olur.
 - **İstehsalın təmərküzləşmə dərəcəsi.** Şirkət çərçivəsində müəyyən əmtəə istehsalı üzrə təmərküzləşmə səviyyəsi yüksək olduqca şirkətin birbaşa xarici investisiyaların həcmi də artır.
 - **Təbii resurslara çıxışla təmin edilmə.** Şirkətin müəyyən təbii resursa ehtiyacı nə qədər çox olarsa, şirkətin bu resursun olduğu ölkəyə birbaşa investisiyası bir o qədər çox olar.
 - Digər səbəblər: istehlakçının bilavasitə yaxınlıqda müəssisə yaradılması ilə əmtəənin istehlakçıya çatdırılması üçün çəkilən nəqliyyat xərclərinin aşağı salınması; ölkə ərazisində müəssisə yaradılması ilə ölkə tərəfindən tətbiq edilən idxal maneələrinin aradan qaldırılması.

Birbaşa investisiyaların idxalının səbəbləri kimi isə aşağıdakıları göstərmək olar:

- Texnoloji liderlik. Şirkətin satış həcmində elmi tədqiqatlara çəkilən xərclər nə qədər yüksəkdirsə, onun xaricdən birbaşa investisiyalar idxalı bir o qədər çox olur. Və əksinə, çəkilən xərclərin payı nə qədər aşağı olsa, birbaşa investisiyaların idxalı da bir o qədər az olacaq. Birbaşa investisiyalar adətən yeni xarici texnologiyalar idxalı ilə əlaqədardır.
- İşçi qüvvəsinin ixtisas səviyyəsi. Şirkətdə əməyin ödənilməsi səviyyəsi nə qədər yüksəkdirsə, onun birbaşa investisiya idxalı bir o qədər çox olacaq.

- Reklamda olan üstünlük. Şirkətin satış həcmində reklama çəkilən xərclərin payı nə qədər yüksək olarsa, onun birbaşa investisiya idxalı bir o qədər çox olar.
- Masştab iqtisadiyyatı. Şirkətin daxili bazara yönəldilmiş istehsal həcmi nə qədər çoxdursa, adətən birbaşa investisiyaların idxal həcmi də bir o qədər az olur.
- Şirkətin ölçüsü. Şirkətin ölçüsü böyük olduqca birbaşa xarici investisiyaların idxal həcmi də çox olur.
- İstehsalın təmərküzləşmə dərəcəsi. Şirkət çərçivəsində müəyyən əmtəə istehsalı üzrə təmərküzləşmə səviyyəsi yüksək olduqca şirkətin birbaşa xarici investisiya idxalının həcmi azalır.
- Kapitala olan ehtiyac. Şirkətin kapitala olan ehtiyacı nə qədər böyük olarsa, onun birbaşa investisiya idxalı bir o qədər çox olar.
- Milli filialların sayı. Şirkət ölkə daxilində nə qədər çox filiala malikdirsə, onun investisiya idxalı bir o qədər çoxdur.
- İstehsal xərcləri. Kapitalı qəbul edən ölkədə istehsal xərcləri nə qədər aşağıdırsa, onun investisiya idxalının həcmi bir o qədər çoxdur.
- Daxili əmtəə bazarının müdafiə səviyyəsi. Kapital idxalı əmtəə idxalının alternativini kimi çıxış etdiyindən ölkənin daxili əmtəə bazarının gömrük və digər müdafiə səviyyəsi nə qədər yüksəkdirsə, birbaşa investisiya idxalı bir o qədər çoxdur.
- Bazarın ölçüsü. Ölkənin daxili bazarının ölçüsü böyük olduqca investisiya idxalı da çox olur.
- Digər amillər: xarici birbaşa investisiyalar hesabına yaradılan sənayenin ixracı; hökumətin iqtisadi inkişaf proqramlarının mövcudluğu.

Göründüyü kimi, birbaşa investisiyaların ixracını və idxalını müəyyən edən amillər bir çox hallarda üst-üstə düşür ki, bu da kəşifən investisiyalara gətirib çıxarır. Texnoloji liderlik, işçi qüvvəsinin ixtisas səviyyəsi, beynəlxalq

marketingdə yığılmış təcrübəni əks etdirən reklamda üstünlük və şirkətin ölçüsü eyni zamanda həm ixrac, həm də idxal amilləri kimi çıxış edirlər. Masştab iqtisadiyyatı, istehsalın təmərküzləşməsinin yüksək dərəcəsi və təbii resurslara olan ehtiyac birbaşa investisiyaların ancaq ixrac amilləridir. Kapitala olan ehtiyac, çoxsaylı milli filiallar, daha aşağı istehsal xərcləri, daxili bazarın yüksək müdafiə səviyyəsi və daxili bazarın böyük ölçüsü birbaşa xarici investisiyaların ancaq idxal səbəbləridir.

Ümumilikdə isə birbaşa xarici investisiyaların yerləşdirilməsinin əsas motivi kimi satış bazarının genişlənməsini, ucuz resurslara çıxış imkanının yaranmasını, mülkiyyətin əldə edilməsini göstərmək olar.

Bazarın genişləndirilməsi məqsədilə birbaşa xarici investisiyaların həyata keçirilməsini aşağıdakılar şərtləndirir:

- Milli istehsal gücünün olmaması;
- Əmtəələrin nəqliyyat xərclərinin yüksək olması və bunun da onların ixracının qeyri-mənfəətli olmasına gətirib çıxarması;
- İdxalatçı ölkədə ticarət məhdudiyyətləri;
- “Miqyas effekti”ndən istifadəyə can atma;
- “Müştərilərin arxasınca getmə” (avtomobil şinlərinin istehsalçıları avtomobil istehsalçılarının arxasınca hərəkət edirlər);
- “Rəqiblərin arxasınca getmə”;
- Yerli istehsalçıların məhsullarına üstünlük verən xarici alıcıların əldə edilməsi;
- Müqayisəli xərclərdə gözlənilən dəyişikliklər və s.

Ucuz istehsal amilləri mənbələri əldə etmək baxımından birbaşa xarici investisiyaların həyata keçirilməsinə aşağıdakılar təkan verir:

- Xərclərin aşağı salınması məqsədilə istehsalın ölkələrarası regionallaşdırılması;

- Kapitalı qəbul edən ölkədə xarici investisiyaların dövlət tərəfindən stimullaşdırılması;
- Kapitalı ixrac edən ölkənin özünü strateji resurslarla təmin etməyi qarşısına məqsəd qoyması.

Xaricdə mülkiyyətin əldə edilməsi və ya yeni tikintinin həyata keçirilməsi aşağıdakılarla izah edilir:

- Ayrı-ayrı resursların xarici müəssisəyə ötürülməsi çətinlikləri;
- Tanınmış firmanın reputasiyasını, ticarət markasını öz mülkiyyətinə keçirmək imkanı (françayzing müəssisəsinin alınması zamanı);
- Risklərin, xərclərin aşağı salınması və s.

Çox zaman birbaşa xarici investisiyalar yuxarıda sadalanan səbəblərdən biri ilə əlahiddə surətdə deyil, həmin səbəblərin müəyyən toplusundan istifadə etməklə izah edilir.

BMT-nin transmilli şirkətlər üzrə mərkəzi xarici ölkədə əmtəə və xidmət istehsalının təşkil edilməsi ilə birbaşa kapital qoyuluşlarının dörd əsas səbəbdən baş verdiyini göstərir:

1. Birbaşa xarici investisiyalar ona görə həyata keçirilir ki, bir sıra əmtəə və xidmətlərin xarici ölkəyə idxalı müxtəlif məhdudiyyətlər və ya əmtəələrin, xüsusilə də xidmətlərin özünəməxsus cəhətləri səbəbindən qeyri-mümkündür və ya çox çətindir.
2. Əmtəə və xidmətlərin yerində istehsalı həmin xarici bazara xidmət göstərilməsi üçün daha ucuz və səmərəli üsuldur.
3. Sahibkar kapitalını qəbul edən ölkə, əmtəə ə xidmətlərin sonradan onların dünya bazarlarına çıxarılması şərti ilə istehsalı üçün daha ucuz yer kimi çıxış edir.
4. Bir sıra məhsullar, xüsusilə də texniki cəhətdən mürəkkəb olan üçün satışdan sonra xidmət, məsləhət və digər xidmətlər tələb edir ki, bu da istehsalçının bazarda olmasını zəruri edir. Bu halda xarici ölkədə istehsalı təşkil etmək orada ancaq satış firmasını təşkil etməkdən daha faydalı olur.

Birbaşa xarici investisiyalar aşağıdakı əsas formalarda həyata keçirilir:

1. Xarici filialların və qız şirkətlərinin yaradılması yolu ilə. Bu, ənənəvi forma hesab edilir. Bu zaman filiallar tam olaraq ana şirkətə tabe olur, hüquqi şəxs hesab edilmirlər, özlərinin xüsusi balanslarına malik olurlar, öz öhdəliklərinə görə müstəqil şəkildə cavab verirlər, özlərinin xüsusi balansına malik olurlar və özləri firmanın inkişaf istiqamətlərini müəyyən edirlər.
2. Firmaların beynəlxalq qovuşması və birləşməsi yolu ilə. Bu cür əməliyyatlar mülkiyyət hüququnu və qovuşan və birləşən firmaların milliliyini dəyişir.
3. Strateji alyansların yaradılması yolu ilə. Bu cür alyanslar, adətən elmtutumlu sahələrdə yaradılır və bu şirkətin digər şirkətin mülkiyyətində hansısa bir paya uzunmüddətli sahib olmasını nəzərdə tutmur. Müqavilə sazişləri bir və bir neçə fəaliyyətin həyata keçirilməsi üçün imzalanır. Strateji əməkdaşlıq informasiya texnologiyaları, əczaçılıq, avtomobilqayırma kimi sahələri əhatə edir.

Birbaşa xarici investisiya ilə xarici ticarət arasında həm fərqli, həm də ümumi cəhətlər mövcuddur ki, onlar da beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin bu iki forması arasında qarşılıqlı əlaqəni və qarşılıqlı tamamlanmanı göstərir. Həm əmtəə ixracı, həm də birbaşa xarici investisiya ixracı firmalar tərəfindən xarici bazarlarda maksimum mənfəətin əldə edilməsinə yönəlib. Və bu zaman birbaşa xarici investisiyalar təkcə maliyyə formasında deyil, həm də əmtəə formasında yatırıla bilər. Birbaşa investisiyaların köklü fərqi ondan ibarətdir ki, onların ölkə iqtisadiyyatlarına yatırılması zamanı investorun mülkiyyət hüququ qorunur və investor yatırılan vəsaitə görə dəfələrlə mənfəət əldə etmək imkanına malik olur. Əmtəə ixracı zamanı isə əksinə əmtəələrin satışı baş verir, yəni mülkiyyət hüququ satıcıdan alıcıya keçir və satıcı yalnız bir dəfə, satış zamanı mənfəət əldə edir.

Göstərilən fərqlərə baxmayaraq, xarici ticarət və birbaşa xarici investisiyalar bir-birlərini tamamlayan bir sıra cəhətlərə də malikdirlər. Onları aşağıdakı kimi müəyyən etmək olar:

- Firma əmtəəni xaricə satmaq üçün iki üsuldən istifadə edə bilər. Bunlardan birincisi birbaşa ixrac, digəri isə birbaşa xarici investisiyanın həyata keçirilməsi ilə xaricdə istehsalın təşkil edilməsi və kapital ixrac edən ölkənin daxili bazarında əmtəə satışının təşkil edilməsidir. Bundan əlavə, kapital dövlət ticarət maneələrini daha asan keçir və firmaya bu və ya digər ölkənin bazarında möhkəmlənməyə imkan verir.
- Xarici ticarət və birbaşa xarici investisiya ümumi hərəkətverici amillərə malikdirlər.
- Xarici ticarət və birbaşa xarici investisiyalar qarşılıqlı surətdə bir-birlərini stimullaşdırırlar. Belə ki, ilkin ixrac mümkün investisiyaları stimullaşdırır, investisiyalar isə öz növbəsində özləri ilə yerli müəssisələr və digər xarici filiallar tərəfindən istehsal edilməyən kapital tutumlu və digər əmtəələr gətirirlər.
- Xarici investisiyalar kapitalı idxal edən ölkələrin yerli müəssisələri, həm də bu ölkələrdə yerləşən xarici filiallar və qız şirkətləri tərəfindən ixracı stimullaşdırır.
- Hökumətin ticarətə münasibətdə həyata keçirdiyi siyasət birbaşa investisiyaların axınına güclü təsir göstərir. Belə ki, ticarət siyasətinin liberallaşdırılması investisiya sahəsində liberallaşdırmanın həyata keçirilməsi ilə nəticələnir. Bu cür “ikiqat” effekt dünya üzrə birbaşa xarici investisiya axınlarının güclənməsinə səbəb olur.
- Çoxsaylı tədqiqatlar göstərir ki, investisiyanın həm ixracı, həm də idxalı əmtəə ixracını stimullaşdırır. Ölkədən investisiya axını əmtəə idxalına dəstək verir. Ölkəyə investisiya axını isə idxalın həcmnin azalmasına cüzi təsir göstərir.
- Birbaşa xarici investisiyaların və xarici ticarəti aparıcı subyektləri kimi transmilli şirkətlər çıxış edirlər.

Dünya təcrübəsi göstərir ki, kapitalı idxal edən ölkə üçün birbaşa xarici investisiyalar digər beynəlxalq iqtisadi əməkdaşlıq formalarına nisbətən bir sıra potensial üstünlüklərə malikdir.

Birincisi, onlar əmtəə və xidmət istehsalına kapital qoyuluşunun sabit mənbəyi kimi çıxış edirlər, texniki yardım, nou-hau, idarəetmənin və marketinqin qabaqcıl metodlarının transfertlərini təmin edirlər.

İkincisi, xarici investisiyalar xarici borclardan və kreditlərdən fərqli olaraq ölkənin xarici borcuna əlavə yük olmur, əksinə onun ödənilməsi üçün vəsaitlərin əldə edilməsinə şərait yaradır.

Üçüncüsü, birbaşa xarici investisiyalar milli iqtisadiyyatın dünya iqtisadiyyatına daha səmərəli inteqrasiyasına imkan verir, ixrac diversifikasiyasına şərait yaradır.

Birbaşa xarici investisiyaların ölkə iqtisadiyyatına müsbət təsirini aşağıdakı istiqamətlər üzrə qruplaşdırmaq olar:

1. Transmilli şirkətlərin qız şirkətlərinin və filiallarının yaradılması iqtisadiyyata kapital qoyuluşlarının artımına səbəb olur ki, bu da əmək məhsuldarlığının artımı və məşğulluq səviyyəsinin yüksəldilməsi ilə nəticələnir.
2. Birbaşa xarici investisiyalar texnologiyaların, idarəetmə və marketinq bacarıqlarının ötürülməsinə şərait yaradır.
3. Birbaşa investisiyalar ixrac bazarlarına çıxışı genişləndirir, belə ki, transmilli şirkətlərdən digər dövlətlərin daxili bazarlarına əmtəə ixracı kanalı kimi aktiv surətdə istifadə edilir.
4. Transmilli şirkətlər filialların potensial zərərlerini tam örtmək qabiliyyətinə malikdirlər. Əgər filialların əməliyyatları qeyri-rentabellidirsə, onda gəlirlər repatriasiya edilir və deməli, kapital qoyuluşları əldə edilmiş mənfəət hesabına özünü doğruldur.

Birbaşa xarici investisiyaların mənfi effektləri kimi aşağıdakıları göstərmək olar:

1. Yerli şirkətlər tərəfindən milli istehsal və milli inkişaf strategiyasının seçimi üzərində nəzarətin itirilməsi. İstehsalın müəyyən sahələri üzrə nəzarət faktiki olaraq xaricilərin əlinə keçir ki, bu da inkişaf strategiyasının müəyyən edilməsinə öz təsirini göstərir.

2. Birbaşa xarici investisiyalar milli şirkətləri qeyri-ədalətli rəqabət əsasında daxili bazardan çıxara bilər.

3. Birbaşa xarici investisiyalar, əgər filialların istehsalı iri həcmli idxal tələb edərsə, kapitalı idxal edən ölkənin tədiyyə balansına mənfi təsir göstərə bilər. Bu zaman istehsal xarici bazara deyil, daxili bazara daha çox istiqamətləndiyi halda mənfi effekt daha güclü olacaq.

4. Uzunmüddətli perspektivdə birbaşa xarici investisiyaların dəyəri bahalaşa bilər. Belə ki, kapital qoyuluşları nə qədər uzunmüddətlidirsə, repatriasiya edilən gəlirlərin və "royalti"-nin məbləği bir o qədər çox olacaq. "İnvestisiyanın qocalması" baş verə bilər, yəni elə bir an yetişə bilər ki, ölkədən çıxarılan gəlir ölkə iqtisadiyyatına yatırılan birbaşa investisiyaların həcmindən çox ola bilər.

Kapitalın beynəlxalq hərəkəti prosesi kifayət qədər dinamikdir və hazırda o bir sıra yeni xüsusiyyətlər əldə etmişdir. Sahibkar kapitalının miqrasiyasının müasir tendensiylərinə aşağıdakıları aid etmək olar:

1. Kapital ixracının dinamikası bir qayda olaraq əmtəə və xidmət ixracının dinamikasını, dünya ÜDM-nin artım tempini əhəmiyyətli dərəcədə üstələyir. Belə ki, 1996-2000-ci illər ərzində əmtəə və xidmət ixracının illik artım tempi 3,4%-ə bərabər olduğu halda investisiyalar üzrə bu göstərici 40,4%-ə bərabər olub.

2. Firmaların beynəlmiləl birləşmələrinin və alınmalarının sayı artır. Qovuşma və birləşməni müşayiət edən kapital qoyuluşlarının həcmi 2002-ci ildə 370 mlrd. dollara bərabər olmuşdur ki, bu da birbaşa xarici investisiyaların 57%-nə bərabərdir.

3. Xarici investisiyaların dünya bazarının əsas subyekti kimi transmilli şirkətlərin rolunun artımı. BMT-nin göstəricilərinə görə, transmilli şirkətlərin sayı

2002-ci ilin axırına 64 minə bərabər olmuşdur. Transmilli şirkətlərin məcmu xarici investisiyaları 2002-ci ilin sonuna 7 trilyon dollar səviyyəsində qiymətləndirilir.

4. Xarici investisiyaların sahəvi strukturunda dəyişiklik baş verir. İnvestisiyalar emaledici sənaye və ticarətdən elmtutumlu sahələrə və xidmət sferasına yönəldilir.

5. Xarici investisiyaların beynəlxalq tənzimlənməsi sistemi yaradılır. İƏİT ölkələri hələ 1976-cı ildə “Beynəlxalq kapital qoyuluşları və çoxmilli müəssisələr barədə bəyannamə” qəbul etmişlər. Bu bəyannamə ilə xarici investorlara yerli istehsalçılara təqdim edilən şəraitdən fərqli olmayan şərait yaratmaq tövsiyə edilir. 1992-ci ildə Dünya Bankı Qrupu “Xarici birbaşa investisiyalar üçün rejim üzrə tövsiyələr” hazırlamışdır. Bu tövsiyələrə görə, istər yerli, istərsə də xarici investorlar üçün eyni rejimin yaradılması azad rəqabət şəraitində əlverişli investisiya iqliminin başlıca şərtidir. BMT tərəfindən həmçinin “Transmilli şirkətlərin beynəlxalq davranış kodeksi” qəbul edilmişdir.

6. Xarici investisiyaların coğrafi istiqamətlərində dəyişikliklər baş verir:

– Sahibkar kapitalının sənayecə inkişaf etmiş ölkələr, xüsusilə “triada” ölkələri arasında miqrasiyası üstünlük təşkil edir. Kapitalın əsas ixracatçıları kimi ABŞ, Böyük Britaniya, Fransa, Almaniya, Yaponiya, Niderland, İsveçrə çıxış edir. Lakin sənayecə inkişaf etmiş ölkələr eyni zamanda əsas kapital idxalatçılarıdır. 2002-ci ildə onların payına birbaşa xarici investisiyaların idxalının 71%-i düşüb;

– Sahibkar kapitalının inkişaf etməkdə olan ölkələrə, xüsusilə də yüksək iqtisadi artım tempinə malik Cənub Şərqi Asiya və Latin Amerikası ölkələrinə ixracı artır;

– İnkişaf etməkdə olan ölkələr arasında xarici investisiyaların həcmi artır;

– Keçid iqtisadiyyatlı ölkələrdə xarici investisiyaların artımı müşahidə edilir. 2002-ci ildə keçid iqtisadiyyatlı ölkələrə 29 milyard dollar xarici investisiya qoyulmuşdur. Portfel investisiyaları kapitalın xarici müəssisələrin qiymətli kağızlarına qoyulması yolu ilə ixracıdır ki, bu da investorlara həmin müəssisələrin fəaliyyəti üzərində birbaşa nəzarəti həyata keçirməyə imkan vermir.

Kapital ixracının sahibkar formasını onun istehsal prosesi ilə birbaşa əlaqədə olması səbəbindən “ikinci iqtisadiyyat” adlandırırlar. Digər forma – borc kapitalının hərəkəti bu cür birbaşa əlaqəyə malik deyildir və yalnız dolaylı olaraq təkrar istehsal prosesi əks etdirir.

Kapitalın borc formasında hərəkəti dedikdə, birbaşa xarici investisiyalar və portfel investisiyaları istisna olmaqla kapitalın yerdə qalan hərəkəti başa düşülür.

Kapitalın beynəlxalq hərəkətinin borc forması aşağıdakı əməliyyatlar vasitəsilə reallaşdırılır:

- Dövlət və borc kreditlərinin verilməsi;
- Digər ölkələrin istiqrazlarının, qiymətli kağızlarının, veksellərinin, xarici şirkətlərin tratlının alınması;
- Borclar üzrə ödəmələrin həyata keçirilməsi;
- Banklararası depozitlər;
- Rəsmi yardımlar və s.

Konkret bir ölkə tərəfindən tanınan kapitalın beynəlxalq hərəkəti formaları isə adətən həmin ölkənin investisiya və bank qanunvericiliyi ilə müəyyən edilir.

Kapitalın beynəlxalq hərəkətinin funksional bölgüsü hər bir kapital qrupu şərti olaraq ixrac və idxal altqrupuna bölünür.

Kapitalın beynəlxalq hərəkətinin miqyasını bütün ölkələrin konsolidasiya olunmuş tədiyyə balansı göstəriciləri əsasında müşahidə etmək olar.

Beynəlxalq Valyuta Fondunun qiymətləndirmələrinə görə, dünya üzrə kapital axınlarının təxminən 80%-i inkişaf etmiş ölkələrin, 20%-i isə inkişaf etməkdə olan ölkələrin payına düşür. Buna baxmayaraq, inkişaf etməkdə olan ölkələrin dünya kapital axınında payı ildən-ilə artmaqdadır.

Yuxarıda qeyd olunan formalardan başqa kapitalın dövlət və özəl kapitala bölgüsündə də dayanmaq lazımdır. İlk öncə qeyd edək ki, dövlətin xaricə real kapital qoyuluşları barədə informasiyanı milli hesablar statistikasından əldə etmək heç də asan deyil. Buna əlavə olaraq, çox zaman dövlət şirkətlərinin həyata keçirdikləri investisiya qoyuluşları özəl investisiyalar kimi təsnif edilir.

Dövlət investisiyalarının inkişaf etməkdə olan ölkələrin, xüsusilə də onlardan daha zəif inkişaf etmişlərinin iqtisadiyyatlarında əhəmiyyətli rol oynadığı şübhə doğurmur. Dövlət kapitalını çox zaman rəsmi kapital qoyuluşları da adlandırırlar. Bu zaman təkcə hökumətlər tərəfindən təqdim edilən borclar və kreditlər, maliyyə yardımları deyil, həmçinin beynəlxalq təşkilatlar üzrə analoji axınlar da nəzərə alınır.

Ümumilikdə isə inkişaf etməkdə olan ölkələrin iqtisadiyyatına məcmu kapital axınında əhəmiyyətli dəyişikliklər baş vermiş, özəl investisiyaların payı isə azalmışdır. Rəsmi axınların xüsusi çəkisi 1975-1982-ci illərdəki 32%-dən 1990-2000-ci illərdə 20%-ə düşmüşdür. Bununla yanaşı, inkişafa rəsmi yardımın xüsusi çəkisi əvvəlki səviyyədə 11%-də qalmış, digər rəsmi kapitalların xüsusi çəkisi isə 21%-dən 8%-ə enmişdir. Özəl investisiyaların xüsusi çəkisi baxılan dövrdə 68%-dən 80%-ə artmışdır.

Özəl və dövlət kapital qoyuluşlarının xüsusi çəkilərinin nisbətini müxtəlif gəlir səviyyəsinə və iqtisadi artım templərinə malik ölkələr üzrə müşahidə etmək olar. Əgər inkişaf etməkdə olan ölkələri adambaşına düşən gəlir səviyyəsinə görə, orta səviyyədən yuxarı gəlirli ölkələrə, orta səviyyədən aşağı gəlirli ölkələrə və aşağı gəlirli ölkələrə bölsək, maraqlı bir qanunauyğunluğu müşahidə etmək olar. Birinci 2 qrup ölkələrdə özəl investisiyaların xüsusi çəkisi dövlət kapital qoyuluşlarının xüsusi çəkisini demək olar ki, 2 dəfə üstələyir. Üçüncü qrupda isə hər iki göstərici təxminən bərabərdir. İnkişaf etməkdə olan ölkələri iqtisadi artım templərinə görə böldükdə də analoji nəticə alınır. Yüksək və orta artım templərinə malik olan ölkələrdə dövlət birbaşa xarici investisiyalarının ÜDM-də xüsusi çəkisi uyğun olaraq 9,5% və 8% təşkil edir. Aşağı artım tempi ölkələrdə dövlət və özəl investisiyalarının ÜDM-yə nisbəti müvafiq olaraq 8,4% və 9,9% təşkil edir.

Dövlət kapital ixracının əhəmiyyətli hissəsi 1980-ci illərdə inkişaf etməkdə olan ölkələrə yönəldilsə də, 1990-cı illərdə onun coğrafiyası dəyişməyə başlayıb. Onun 30%-i Şərqi Avropa və MDB ölkələrinə yönəldilir. İxracatçı dövlətlər özəl xarici investisiya və kreditlərin zəmanəti sistemini, özəl firmaların investisiya

fəaliyyəti üçün əlverişli şərait yaradırlar. Dövlət kapitalının ixracının vacib funksiyalarından biri də budur. Bu cür dəstəklənmə əməliyyatlarının bir neçə növü mövcuddur:

- Qaytarılmayan dotasiyalar və subsidiyalar;
- İnkişaf məqsədilə verilən dövlət uzunmüddətli kreditləri;
- Dövlət kommersiya kreditləri;
- Özəl ixrac kreditlərinin dövlət zəmanəti.

1990-cı illərdə inkişaf etməkdə olan ölkələrə özəl kapital qoyuluşları dövlət investisiyalarına nisbətən daha sürətli tempiylə artmışdır ki, bu da dövlət investisiyalarının payının 20%-ə düşməsinə və özəl investisiyaların $\frac{3}{4}$ -ü bank kreditlərinin, $\frac{1}{4}$ -i isə birbaşa xarici investisiyaların payına düşürdü. 1980-ci illərdə borc böhranının təsiri ilə bu nisbət dəyişmişdir: bank kreditləşməsinin xüsusi çəkisi azalmış, birbaşa investisiyaların payı isə artmışdır. 1990-cı illərdə bank kreditləşməsinin yenidən canlanması müşahidə edilmiş, lakin birbaşa xarici investisiyalar da sürətli artım göstərmişdir. Özəl investisiyaların əsas forması kimi portfel investisiyaları çıxış edir.

Yüzilliklər ərzində qiymətli kağızlarla ticarət müstəsna olaraq daxili iqtisadi fenomen hesab edilirdi. Belə ki, qiymətli kağızın emiteti və investoru bir ölkədə yerləşirdi. Hökumətlər, özəl müəssisələr qiymətli kağızları çoxdan buraxmağa başlasalar da onlar xarici investorların diqqətini nisbətən yaxın zamanlarda cəlb ediblər.

1990-cı illərin əvvəllərindən etibarən beynəlxalq portfel investisiyalarının görünməmiş artımı qeydə alınmağa başlanmışdır. Əgər 1990-cı ilin sonuna qiymətli kağızlarla beynəlxalq əməliyyatlar ən inkişaf etmiş ölkələrin ÜDM-nin 10%-nə bərabər idisə, 1990-cı illərin ortalarına bu əməliyyatların həcmi artıq qeyd olunan ölkələrin ÜDM-nə nisbətən 100%-lik səviyyəni keçmişdi.

Portfel investisiyaları əsasən özəl sahibkarlığa əsaslanır, lakin dövlətlər də tez-tez xarici investisiyaları doğuran səbəblərə yaxındır. Lakin burada bir əsas fərqli cəhət xatırladılmalıdır ki, portfel investisiyanın həyata keçirilməsi

nəticəsində investor müəssisə üzərində nəzarət hüququnu əldə edə bilmir. Bununla yanaşı, portfel investisiyalarının likvidliyi, yəni qiymətli kağızların daha sürətlə nağd valyutaya çevrilməsi qabiliyyəti birbaşa investisiyalara nisbətən əhəmiyyətli dərəcədə yüksəkdir. Portfel investisiyalarının həyata keçirilməsinin əsas səbəbi kapitalı elə bir ölkədə elə cür qiymətli kağızlara yerləşdirməkdir ki, o yol verilə bilən risk səviyyəsində maksimum gəlir gətirə bilsin. Ümumi mənada portfel investisiyalarına vəsaitlərin inflyasiyaların həyata keçirildiyi sahələr və qiymətli kağızlar tipi, əgər onlar arzu olunan gəliri əldə etməyə imkan verirlərsə, elə böyük əhəmiyyət kəsb etmir.

Portfel investisiyalarının üstün cəhətləri ilə yanaşı onun ən əsas mənfi cəhətini də qeyd etmək lazımdır. Bu cür investisiyalar adətən qısamüddətli olduğundan ölkələr arasında sürətlə hərəkət etmək qabiliyyətinə malikdir. Bu isə bir sıra hallarda bəzi ölkələrdə dərin iqtisadi böhranların baş verməsinə gətirib çıxarır. Son illərin ən əsas iqtisadi-maliyyə böhranları kimi 1995-ci ildə Meksikada baş verən böhranı, 1997-1998-ci illərdə Cənub-Şərqi Asiya ölkələrində və Rusiyada baş verən böhranları, 2000-2001-ci illər Argentina və Türkiyə iqtisadi böhranlarını göstərmək olar.

Dünya maliyyə bazarlarında böhranların əsas səbəbləri kimi aşağıdakıları qeyd etmək olar:

- Məqsədi maliyyə bazarlarında baş verən kəskin tərəddüdlər nəticəsində mənfəət əldə etmək olan spekulativ hücumlar;
- Maliyyə bazarlarının imkanlarının həddən artıq qiymətləndirilməsi, onların “qızması”;
- Dünya təsərrüfatı sistemində milli iqtisadiyyatların yüksək dərəcədə qarşılıqlı əlaqədə olması;
- Maliyyə bazarlarının beynəlmilləşməsi.

Portfel investisiyalarının həcmi beynəlxalq sazişlərin imzalanması anına mövcud olan cari bazar qiymətləri əsasında hesablanır. Birbaşa investisiyalarda olduğu kimi, portfel investisiyalarının da təxminən 90%-i inkişaf etmiş ölkələr

arasında həyata keçirilir və birbaşa investisiyaların artım tempini əhəmiyyətli dərəcədə üstələyən dinamika ilə inkişaf edir. İnkişaf etməkdə olan ölkələr tərəfindən portfel investisiyalarının ixracı həddən artıq qeyri-sabitdir. Qeyd edilməlidir ki, beynəlxalq təşkilatlar da aktiv şəkildə qiymətli kağızların alqı-satqısında iştirak edirlər.

Qeyd edilməlidir ki, portfel investisiyaları üzrə şəffaflığın lazımi dərəcədə olmaması onun dəqiq həcmi qiymətləndirməkdə çətinlik yaradır. Bununla belə, portfel investisiyalarının beynəlxalq bazarı həcminə görə birbaşa investisiyaların beynəlxalq bazarından əhəmiyyətli dərəcədə böyükdür. Lakin onun həcmi inkişaf etmiş ölkələrin daxili portfel investisiyaları bazarından əhəmiyyətli dərəcədə kiçikdir. Hazırda qiymətli kağızlarla daxili ticarətin gündəlik həcmi 2 trilyon dollar səviyyəsində qiymətləndirilir ki, bu da 1980-ci illərin ortalarına nisbətən 8 dəfə çoxdur. Portfel investisiyalarının bütün tarixi boyunca portfel investisiyaları xarici qiymətli kağızlardansa milli qiymətli kağızları almağa üstünlük vermişlər. Amerikan investorları öz kapitallarının təxminən 90%-ni amerikan qiymətli kağızlarında saxlayırlar. Yaponiya, Böyük Britaniya və Almaniya üçün bu göstərici 85%-i ötür. Portfel investisiyalarının əsasən inkişaf etmiş ölkələrini daxili bazarlarında təmərküzləşməsinin səbəbləri kimi qiymətli kağızlar üzrə milli qanunvericiliyin daha aydın olmasını, bazarın infrastrukturunun daha inkişaf etmiş olmasını, müqavilə öhdəliklərinin yerinə yetirilməsinə lazımi zəmanətlərin olmasını, milli qiymətli kağızların yüksək likvidliyini göstərmək olar. Qiymətləndirmələrə görə, portfel investisiyalarının maksimum 15%-i milli sərhədlərdən kənara çıxır və xarici qiymətli kağızlara yatırılır.

1993-cü ildən başlayaraq portfel investisiyalarının əhəmiyyətli artımı müşahidə olunur ki, bunu da aşağıdakı amillərin təsiri ilə izah etmək olar:

- Maliyyə bazarlarının qloballaşması və liberallaşması maliyyə kapitallarının daha az xərcə daha azad hərəkətinə şərait yaratmışdır;

- Əksər inkişaf etməkdə olan bazarlarda makroiqtisadi vəziyyətin yaxşılaşması bu ölkələrə portfel investisiya yatırımlarının inkişaf etmiş ölkələrə nisbətən daha sürətlə artımına gətirib çıxarmışdır;
- Dünya üzrə əlverişli makroiqtisadi vəziyyət faiz dərəcələrinin aşağı düşməsinə və beynəlxalq maliyyə bazarlarının likvidliyinin güclənməsinə şərait yaratmışdır;
- Yığımların institusionallaşması və aktivlərin peşəkar surətdə idarə edilməsi səviyyəsinin artımı maliyyə sazişlərinin əməliyyat xərclərinin aşağı düşməsi ilə nəticələnmişdir;
- Kommersiya və informasiya texnologiyaları sferasında əhəmiyyətli tərəqqi xarici ölkələrə və şirkətlərə iri həcmli informasiyanı daha operativ surətdə ötürməyə imkan yaratmışdır.

Çox zaman birbaşa xarici investisiyalar yuxarıda sadalanan səbəblərdən biri ilə əlahiddə surətdə deyil, həmin səbəblərin müəyyən dərəcədə əlaqəli istifadə etməklə izah edilir.

BMT-nin transmilli şirkətlər üzrə Mərkəzi xarici ölkədə əmtəə və xidmət istehsalının təşkil edilməsi ilə birbaşa kapital qoyuluşlarının dörd əsas səbəbdən baş verdiyini göstərir:

- 1) birbaşa xarici investisiyalar ona görə həyata keçirilir ki, bir sıra əmtəə və xidmətlərin xarici ölkəyə idxalı müxtəlif məhdudiyyətlər və ya əmtəələrin, xüsusilə də xidmətlərin özünəməxsus cəhətləri səbəbindən qeyri-mümkündür və ya çox çətinidir;
- 2) əmtəə və xidmətlərin yerində istehsalı həmin xarici bazara xidmət göstərilməsi üçün daha ucuz və səmərəli üsuldur (məsələn, nəqliyyat xərclərinə qənaət etməklə);
- 3) sahibkar kapitalını qəbul edən ölkə, əmtəə və xidmətlərin sonradan onların dünya bazarlarına (kapitalı ixrac edən ölkələrin bazarları da daxil olmaqla) çıxarılması şərti ilə istehsalı üçün daha ucuz yer kimi çıxış edir;

4) bir sıra məhsullar, xüsusilə də texniki cəhətdən mürəkkəb olanlar üçün satışdan sonra xidmət, məsləhət və digər xidmətlər tələb edir ki, bu da istehsalçının bazarda olmasını zəruri edir; bu halda xarici ölkədə istehsalı təşkil etmək orada ancaq satış firmasını təşkil etməkdən daha faydalı olur.

Dünyada sığorta şirkətlərində, pensiya investisiya və digər fondlarda akumuliyasiya olunmuş, gəlir gətirmək üçün tətbiq sahəsi axtaran külli miqdarda rezerv kapitalı yaranmışdır. IEÖ-in kapital ixracı XX əsrin II yarısından intensiv sürətdə artır. Onun köməyi ilə təkrar istehsalın ziddiyyətləri aradan qaldırılır, ixrac artırılır, nəticədə avadanlıqlara ölkə daxilində tələbat artır, həmçinin xidmət çoxalır, nəticədə gəlirlərin azalma tendensiyası neytrallaşdırılır, dünya iqtisadiyyatı problemləri həll olunur.

Dünya təsərrüfatında kapitalın beynəlxalq hərəkətinə bir çox amillər tə'sir edir: Milli iqtisadiyyatda baş verən proseslər – əsasən istehsalın xüsusi çəkisinin azalması və xidmət sahələrinin xüsusi çəkisinin artması. Kapital ixracının yuxarıdakı sürətli artımı fonunda onun beynəlxalq miqrasiyası da sürətlənir.

1.3. Dünyada investisiya prosesləri və qloballaşma fenomeni

Bu gün müxtəlif ölkələr arasındakı iqtisadi münasibətlərin bir çox elementi kimi xarici kapital investisiyaları da, daha çox İngiltərədə başlayıb Qərbi Avropa ölkələrində davam edən Sənaye İnqilabı əsnasında ortaya çıxmışdır. Birinci Dünya Müharibəsindən öncəki dövəmdə təqribən üç əsr boyunca kapital və təbii qaynaqlar yoğun olduğu bölgələrdən daha az yoğun olduğu bölgələrə axmışdır. Belə ki, XVII və XVIII əsrlərdə tətbiq edilən istismarçı siyasətlər istiqamətində, bir yandan müstəmləkə ölkələrdən xam maddə təmin edən, digər tərəfdən də yenə bu ölkələrə ticarət malı satan şirkətlər vardı. Bu axım XIX əsrdə ən yaygın hala gəlmişdir. 1800 - cü illərin ilk yarısında İngiltərənin ehtiyac duyduğu xam maddə, mədənlər və neftin çıxarılması üçün müstəmləkələrdə gerçəkləşdirdiyi investisiyalar, xarici kapital investisiyalarının başlanğıcını təmsil etmişdir.

Çünkü sənaye inqilabının bir nəticəsi olaraq XIX əsrin ikinci yarısında, xüsusilə, Qərbin sənayeləşən ölkələrindəki sürətli kapital yığılı, böyük şirkətləri bu kapitaldan maksimum mənfəət gətirəcək investisiya sahələrini axtarmaya yönəlmişdir.

Bu investisiya sahələri isə, Avropa xalqlarının və sənayesinin ehtiyacı olan gündəlik tələbat malları və xam maddələri təmin edəcək, bol təbii sərvət və ucuz iş gücünə sahib dönmənin müstəmləkələri və müstəqil az inkişaf etmiş ölkələri olmuşdur. Seylonda çay və Şərqi Afrika ölkələrindəki banan plantasiyaları ilə mədəncilik sektoruna yönəlik fəaliyyətlər bu cür investisiyaların nəticəsidir.

XIX əsrin sonlarına gəldiyində ortaya çıxan güclü sənaye şirkətlərinə artıq milli bazarlar yetməyə açılmaya başlamışlardır. Bu kontekstdə müasir beynəlxalq emalat, bu prosesin lider şirkətlərindən olan Amerikan Singer şirkətinin 1855 - ci ildə bir Fransız şirkətinə yeni tikmiş makinasını istehsal etmə lisenziyası verməsi və 1867 - ci ildə Glasgowda ölkə xaricindəki ilk fabrikinin qurması ilə başlamışdır. 1865 - ci ildə Alman kimya nəhəngi Alfred Bayerin New Yorkda, 1879 - cu ildə Westinghouse şirkəti Parisdə əyləc istehsal etmək üçün kiçik bir atelye açmış, 1882 - ci ildə Amerikan telekommunikasiya şirkətləri olan Western Electric və International Bell Belçikada ortaq bir təşəbbüsdə yer almışlardır. 1870 və 1880 - ci illərdə bir çox Amerikan şirkəti, yeni mallarını (boltlar, kassa aparatları, liftlər, buxar nasosları, lokomotivlər, açarlar və silahlar) ixrac etmək üçün yeni bazarlar axtarırkən, bunlardan bəziləri beynəlxalq istehsala başlamışdır. Bunları əsrin sonlarında Ford, General Motors, General Electric və Texaco kimi

Amerikan şirkətlərinin Avropa bazarında xarici ortaq arayışına girməsi təqib etmişdir. Ancaq qısa bir zamanda Avropalı şirkətlər də bu yarışa qatılmışdır.

Əslində günümüzdə yaşanan yətcə öncəkilərdən ayrılma da, formaca yeni deyildir. Belə ki, ilk qloballaşmanın başlanğıcı 1492 - ci ildə “Yeni Dünya”nın kəşfinə qədər uzanmaqdadır. Ticari qloballaşma deyilən bu dönmədə Avropa təşəbbüskarlar) və Afrikadan (qul əməyi) Amerika qitəsinə ciddi miqdarda insan

köçü gerçəkləşmiş və oradakı lokal qaynaqların ələ keçirilməsi ilə üstəmləkəçilik dövrü başlamışdır.

İkinci dönəm, Sənaye İnqilabının pik nöqtəsinə varması ilə yüksək rifah səviyyəsinə çatan Qərbə doğru müstəmləkələrdən kənd təsərrüfatı məhsulları və yeraltı və yerüstü təbii sərvətlərarımı ilə başlamışdır. Industrial qloballaşma da adlandırılan bu dövnmədə xüsusilə, İrlandiya, Norveç kimi şimali Avropanın geri qalmış yoxsul ölkələrindən ABŞ - a kütləvi şəkildə insan köçü olmuşdur. Nəhayət XX əsrin 80 - ci illərində başlayan və geniş mənada, millət - dövlətlər arasındakı maneələrin tamamilən ortadan qaldırılması ilə ölkələrin intensiv integrasiyanı təmin etmək mənasına gələn finansal qloballaşma prosesi, özünü əsasən iqtisadi, siyasi, mədəni, hüquqi, sosial, hərbi, texnoloji kimi sahələrdə göstərir. Bu prosesdə, başda qərar almaq olmaq üzrə, bəzi təməl milli hegemonluqlar beynəlxalq və transmilli qurumlarla paylaşılmaqdadır.

Qloballaşmanın iqtisadi aspekti özünü beynəlxalq ticarətin (mal və xidmətlərin sərbəst dolaşımı), beynəlxalq maliyyə kapitalı hərəkətlərinin (sərmayə hərəkətlərinin de-requlyasiya beynəlxalq istehsalın sərbəstləşməsi kimi üç əsas sahədə göstərməkdədir. İstehsalın qloballaşması da özünü üç sahədə göstərməkdədir:

- Birbaşa xarici investisiyalar;
- Əməyin sərbəst hərəkəti (mobillik);
- Bilginin qloballaşması.

Bir firmanın dünyanın fərqli ölkələrindəki fabriklərindən təmin edilən parçaların son montaj üçün bir başqa ölkədə toplanması və istehsal prosesinin müxtəlif mərhələlərində finansmanın bir çox ölkənin kapital bazarlarından təmin edilməsi qloballaşmaya ən uyğun misalı təşkil etməkdədir. Şübhəsiz bu inkişafda, informasiya və kommunikasiya texnologiyalarında yaşanan inqilabın və beynəlxalq finansal qurumların global ticarət və iş dünyasının dəyişən tələblərini qarşılamaya yönəlik inkişaf etdirdiyi yeni metodlar və xidmətlərin önəmli bir rol

olmuşdur. Bəzə bir dəyişim qarşısında hökumətlərin maliyyə kapitalını effektiv olaraq kontrol etmələri çətinləşdiyindən, dəyişim trendini artıracaq şəkildə bir çox hökumət reformasiyası gerçəkləşdirilmişdir. Futurist Druckerə görə, günümüzün artıq bir reallığı halını alan qlobal dünya iqtisadiyyatı başlıca aşağıdakı xüsusiyyətlərə sahibdir:

- 1970 - ci illərin ortalarına doğru dünya iqtisadiyyatı, ABŞ prezidenti Nixonun dolları dalğalanmaya buraxması və OECD ilə birlikdə, beynəlxalq olmaqdan çıxıb qlobal hala gəlmişdir. Millət - dövlətlərin daxili iqtisadiyyatları artıq böyük ölçüdə qlobal iqtisadiyyatın hegemonluğuna keçmişdir.
- Qlobal iqtisadiyyatı şəkilləndirən başlıca fenomen, mal və xidmət ticarətindən çox pul (maliyyə kapitalı) axışıdır. Bu pul axışlarının özünə xas bir dinamikası vardır. Hegemon millətdövlətlərin pul və maliyyə siyasətləri, gedərək daha böyük bir nisbətdə, qlobal pul və kapital bazarlarındakı hadisələri effektiv bir yolla şəkilləndirmək yerinə, onlara reaksiya vermək şəklində ortaya çıxmaqdadır.
- Qlobal iqtisadiyyatda ənənəvi istehsal faktorları olan əmək və təbii sərvətlər gedərək daha böyük nisbətlərdə ikinci plana düşməkdədir. Qlobal bir keyfiyyət qazandığı və hər kəs tərəfindən əldə edilə bilən hala gəldiyi üçün artıq pul (kapital) da, dünya bazarında tək bir ölkəyə rəqabət üstünlüyü təmin edəcək bir istehsal faktoru olmaqdan çıxmışdır. Valyuta kursları ancaq qısa müddət içində önəm daşımaqdadır. Menecment istehsalın müəyyənləşdirici faktoru olma keyfiyyətini qazanmışdır.
- Qlobal iqtisadiyyatda məqsəd mənfəət maksimizasiyası deyil bazar maksimizasiyasıdır. Ticarət isə, gedərək artan nisbətlərdə investisiyanı təqib etməkdə və sonunda investisiyanın bir funksiyası halına gəlməkdədir.
- Köhnə iqtisadi nəzəriyyəyə görə, effektiv iqtisadi siyasətləri təşkil edə biləcək tək vahid, ən azından ən ağırlıqlı vahid, millət - dövlətdir. Əksinə, qlobal iqtisadiyyatda bu cür dörd əsas vahid mövcuddur. Bunların ilki millət - dövlət, ikincisi regional integrasiyalar, üçüncüsü pul, kredit və investisiya axımlarından

əmələ gələn muxtar bir dünya iqtisadiyyatı və nəhayət dünyanın bütününü bir bazar olaraq görən qlobal təşəbbüslərdir.

- İqtisadi siyasətlərin təşkil edilməsində gedərək sərbəst ticarət və ya proteksionizm deyil, bölgələr arasındakı qarşılıqlı münasibətlər ön plana çıxmaqdadır.
- Son zamanlarda qlobal ekoloji məfhumu önəm qazanmışdır. Bu kontekstdə çevrə üçün qlobal siyasətlərin istehsal edilməsi lüzumludur.
- Qlobal dünya iqtisadiyyatı fəli bir gerçəklik olduğu halda, sağlam işləməsi üçün lazımi infrastruktur və qurumlardan hələlik yoxsundur. Bu baxımdan dünya iqtisadiyyatı üçün qlobal bir hüquqa ehtiyac vardır.

Qloballaşma fenomeni ilə bağlı bəzi etirazlar müxtəlif qruplar tərəfindən dilə gətirilmişdir. Buna rəğmən digər bir qrup isə, qloballaşma ilə bilgi cəmiyyətini əlaqələndirərək, sərhədlərin ortadan qalxmasının dünya rifahını artıran təsirlərini ön plana çıxarmaqdadır.

İqtisadi və finansal baxımdan baxıldığı zaman, dünyanın əsas qlobal valyuta bazarlarında günün 24 saatında trilyonlarca dollar dolaşmaqdadır. Bu baş döndürücü miqdarın sadəcə 10% - i mal və ya xidmət ticarəti ilə bağlıdır. Qlobal valyuta hərəkətləri öz başına son dərəcə qazancılı bir məqsəd halına gəlmişdir. Bankçılıq fəaliyyətləri getdikcə daha qlobal və daha spekulyativ hala gəlirkən, milyonlarca insanın və kiçik firmanın kredit ehtiyacları qarşılanmamaqdadır.

Beynəlxalq Əmək Təşkilatının (**International Labour Organization - ILO**) 2014 - cü ildə hazırladığı Qloballaşmanın Sosial Təsirləri ilə Bağlı Dünya Komissiyası Raportuna görə qloballaşmanın ən yoğun olaraq yaşandığı 1990 - cı illərdəki dünya öyüməsi 1980 - ci illərdən daha aşağı olmuşdur.

Dolayısı ilə qloballaşmanın hər səviyyədə daha qatılımcı və demokratik bir şəkildə idarə edilməsinə ehtiyac vardır. Bütün neqativ yönlərinə baxmayaraq dünya sürətlə qlobal bir cəmiyyətə transformasiya olmaqdadır. Aşağıdakı misal

günümüzdə qloballaşmanın olduğu nöqtəni maraqlı bir şəkildə ortaya qoymaqladır:

“Bir Amerikalı General Motorsdan Pontiac Le Mans satın aldığı zaman fərqində olmadan beynəlxalq bir fəaliyyətlər zəncirinə girmiş olur. Avtomobil üçün GM -yə ödənen 20.000\$ - ın 6000 \$ - ı rütin işçilik və montaj məsrəfləri qarşılığı olaraq Cənubi Koreyaya, 3500 \$ - ı inkişaf etdirilmiş parçaların təmin edildiyi Yaponiyaya, 1500 \$ - ı dizayn mühəndisliyi üçün Almaniyaya, 800 \$ - ı kiçik parçalar üçün Tayvan, Sinqapur və Yaponiyaya, 500 \$ - ı reklam üçün İngiltərəyə, 100 \$ - ı bilgi prosesləri (işlənməsi) üçün İrlandiya və Barbadosa gedərkən, geriye qalan 8000 \$ da Detroitdəki stratejistlər, New Yorkdakı banker və advokatlar, Washingtondakı lobbi fəaliyyəti yürüdənlər, ölkə miqyasındakı sığortaçı ilə çoxu ölkə içində yaşayan fəqət, gedərək artan miqdarda xarici ölkələrə mənsub səhmlərə sahib sərmayədarlar tərəfindən bölüşülməkdədir.”

Qloballaşma, bütün pozitiv və neqativ tərəflərinə rəğmən, de - fakto bir realıq olaraq həm dövlətləri, həm firmaları, həm də insanları öz təsiri altına almaya davam etməkdədir.

Bir firmanın qlobal arenada özünə yer tapa biləcəyi dörd təməl kateqoriya mövcuddur. Bunlar, lokal, beynəlxalq, çoxmillətli və qlobal dövrlərdir. Lokal bir firma sadəcə öz ölkəsinin sərhədləri içərisində fəaliyyət göstərirkən, beynəlxalq (və ya beynəlmiləl) firma (**international corporations - INC**) istehsal mərkəzi bir tək ölkədə yerləşmək şərtilə fərqli ölkələrlə ticarət münasibətlərində olan firmayı ifadə edir. Çoxmillətli firmalar birdən çox ölkədə ticarət və istehsal fəaliyyəti mövcud olan firmalar; qlobal firmalar (transmilli, millət - ötəsi – **transnational corporations - TNC**) isə, bütün dünyanı bir iş sahəsi olaraq görən firmalar olaraq tərif edilməkdədir.

II FƏSİL. BİRBAŞA XARİCİ INVESTİSİYALARIN CƏLBİNDƏ PRAKTİKİ YANAŞMALAR VƏ MDB ÜZRƏ MÜASİR VƏZİYYƏTİ

2.1. Dünyada beynəlxalq investisiyaların təşviqi sistemlərinin mövcud praktikası

Təşviq (**incentive**) anlayışı, istifadə məqsədinə görə fərqli şəkillərdə tərifi edilə bilər. Praktikada təşviq kəlməsi yerinə subsidiya, iqtisadi qayəli maliyyə yardımı, istehsalçıya istiqamətlənmiş transfer xərcləri, stimullaşdırıcı ödənişlər, dəstəklər, həvəsləndirmə, uyğun şərtlə kreditlər və s. kimi başqa kəlmələrdən də istifadə edilməkdədir. İnvestisiya təşviqlərinin OECD tərəfindən verilən tərifinə görə, investisiya təşviqləri, bir investisiyanın maliyyətinə, potensial mənfəətinə və ya investisiya ilə bağlı risklərini dəyişdirərək investisiyanın böyüklüyünə, bölgəsinə və sektoruna təsir göstərmək üçün hazırlanan rəsmi tədbirlərdir. Təşviqlərin dünya ilə inteqrasiyanı təmin etmək, bilgi cəmiyyətinə varmaq, xarici kapitalı cəlb etmək, geri qalmış bölgələri inkişaf etdirmək, texnologiya transferi gerçəkləşdirmək, beynəlxalq rəqabət gücü qazanmaq, məşğulluq və məhsuldarlıq səviyyəsini artırmaq kimi məqsədləri mövcuddur. Təşviq anlayışının daha yaxşı anlaşılması üçün təməl xüsusiyyətlərini gözədən keçirməkdə yarar vardır. Bu xüsusiyyətləri altı ana başlıq altında incələmək mümkündür:

- Təşviqlər, dövlət tərəfindən verilir;
- Təşviqlər, daha çox özəl sektora verilməklə birlikdə, dövlət təşəbbüslərinə də verilə bilməkdədir;
- Təşviqlər, dövlətə bir maliyyə yükü. Bu, pul (nağd) təşviqlərində ucuz kredit və ianələr yoluyla edilən transferlər səbəbilə dövlət fondlarının azalmasından qaynaqlanacağı kimi, vergi (finansal) təşviqlərində gerçəkləşmiş və ya perspektivdə gerçəkləşəcək bir dövlət gəlirinin bağışlanması qaynaqlanan gəlir azalması şəklində də ola bilər;

- Təşviqlər, dövlət baxımından gəlir itkisi və ya fond azalmasına səbəb olarkən, firmalar baxımından bir “faydanı” təmsil edir;
- Təşviqlər, investisiyanın mahiyyətinə, bölgəsinə, sektoruna, böyüklüyünə və zamanlamasına təsir göstərmək məqsədinə yönəlik olaraq istifadə edilir;
- Təşviqlər, dolaylı və ya birbaşa verilə bilər.

Təşviqləri tərkibinə görə, tamamilə yeni, ekspansiya, tamamlama, yeniləmə, modernləşdirmə, daşıma (nəql), keyfiyyət düzəltmə, ekstremal, birləşmə - bütünləşmə (**integration**), finansal kiralama (**financial leasing**), təmir - bərpa (**restoration**), mal çeşidləndirmə və R&D -yə yönəlik təşviqlər olaraq sinifləndirə bilərik.

Cədvəl

Dünyada investisiyalara təmin edilən vergi təşviqləri

Təşviq Növü	İnkişaf Etməkdə Olan Ölkələr			İnkişaf Etmiş Ölkələr			Mərkəzi və Şərqi Avropa	Toplam
	Afrika	Asiya	Latın Amerika	Şimali Amerika	Qərbi Avropa	Digər İnkişaf Etmiş Ölkələr		
Ölkə Sayı	23	17	12	2	20	4	25	103
Aşağı Dərəcəli GMV	18	13	12	2	16	2	20	83
Vergi Tətili	16	13	8	2	7	2	19	67
Sürətləndirilmiş Amortizasiya	12	8	6	2	10	3	6	47
İnvestisiya Endirimi	4	5	9	--	5	--	3	26
Sosial Müdafiə Payı Endirimi	2	1	2	--	5	--	2	12
ƏDV İstisnası	14	12	6	2	9	--	2	45
Gömrük Vergisindən Azad Edilmə	5	13	11	2	7	2	13	63
Gömrük Vergisi Geri Ödəməsi	10	8	10	1	6	2	12	49

Mənbə: Mustafa Duran, “Təşvik Politikaları və Doğrudan Sermaye Yatırımları”, (UNCTAD 1996), **T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı**,

Ankara, Ekonomik Araştırmalar Genel Müdürlüğü, Araştırma ve İnceleme
Dizisi 33, 2003, http://www.hazine.gov.tr/arastirma/tug_tpsy.pdf

Təşviq praktikalarının BXKİ üzərindəki effektlərini araşdıran müxtəlif araşdırmalar aparılmışdır. Bu mövzuda ilk çalışma Barlow və Wender tərəfindən 1955 - ci ildə aparılmışdır. Araşdırma əhatəsində Amerikan şirkət idarəçisi ilə aparılan üzbəüz görüşmələrdə, idarəçilərə xarici investisiyaya girişmədən öncəki gözləntiləri soruşulmuşdur. Şirkət idarəçilərinin sadəcə 11% - i ev sahibi ölkənin verdikləri təşviqlərin önəmli olduğunu vurğulamışlardır. Bu çalışmadan çıxan nəticədə, investisiya qərarlarında vergi təşviqlərinin önəmi, ev sahibi ölkənin milli valyutasının sərbəst dönərlilik dərəcəsi, dövlətləşdirməyə (eyni zamanda milliləşdirməyə) qarşı verilən qarantiyalar və sözü gedən ölkənin siyasi sabilliyindən sonra dördüncü sırada yer almışdır.

Digər bir çalışma olan, Aharoninin 1966 - cı ildə apardığı çalışmada Amerikan emalat sənayesində yer alan firmaların xarici investisiya yatırmada qərar alma proseduraları incələnmiş və ev sahibi ölkənin tətbiq etmiş olduğu vergi toxunulmazlıqlarının (vergidən azad edilmə) çox zəif bir effektinin mövcud olduğu ifadə edilmişdir. Agodonun 1978 - də 33 Amerikan firmasının Afrika ölkələrində qoymuş olduqları investisiyaları əhatə edən ekonometrik çalışmasında isə, vergi imtiyazlarının xarici kapital üzərindəki effektlərinin olduqca zəif olduğu ortaya qoyulmuşdur.

Allenin 1979 - cu ildə gerçəkləşdirdiyi çalışmanın nəticələrinə görə isə, siyasi və iqtisadi stabilizasiya, ölkə içi bazarın böyüklüyü, xam maddə kimi amillər investisiya yerini müəyyənləşdirmədə effektiv olmaqda; vergi təşviqlərinin investisiya yerini müəyyənləşdirmədə olduqca zəif bir faktor olduğu ortaya qoyulmaqdadır.

Yenə 1984 - cü ildə 52 TNC arasında aparılan bir araşdırmada, xarici kapitalla təsir göstərdiyi müəyyənləşdirilən 19 fərqli faktor arasında, hökumətlər tərəfindən verilən təşviqlərin investisiya qərarları üzərindəki önəm sıralamasında

inkişaf etməkdə olan ölkələrdə 7 - ci, inkişaf etmiş ölkələrdə isə, 8 - ci sıra - da yer almışdır. Bu nəticə eyni zamanda, inkişaf etməkdə olan ölkələrdə təşviqlərin nisbətən daha önəmli olduğunu göstərməkdədir. İnkişaf etmiş ölkələr siyasi və iqtisadi sabillikləri, yüksək satın alma gücü, keyfiyyətli iş gücü, rəqabətçi bazarları və s. kimi faktorlar dolayısı ilə onsuz da cəlb edici investisiya iqliminə sahibdirlər.

Toucheun araşdırmasında isə, vergi təşviqləri, investisiya qərarlarına təsir göstərən 26 fərqli faktor içində, sadəcə 13 - cü sırada yer ala bilmişdir. Yuxarıda ifadə edilən araşdırmalar göz önündə tutulduğunda, vergi təşviqlərinin xarici investisiyalar üzərində önəmli bir effektinin olmadığı nəticəsinə varıla bilər. Fəqət xüsusilə, 1980 - ci illərdən etibarən birbaşa xarici kapital investisiya növlərində meydana gələn dəyişmə və texnolojik irəliləmələrlə birlikdə xidmətlər sektorunun (xüsusilə, bankçılıq - finans sektoru) da xarici investisiyalar içərisində yer alması, hansı növ xarici kapital investisiyalarının vergi təşviqlərindən təsirləndiyi sualını aktuallaşdırmışdır. Məsələn, 1985 - 1994 dönəmi arasında Karib Adaları kimi Cənubi Sakit Okeandakı vergi cənnətlərinin 200 milyard \$ həcmindəki xarici kapitalı çəkmələri bununla açıqlana bilər.

Yenə İrlandiyanın son 20 ildə birbaşa xarici kapital investisiyalarında əldə etdiyi müvəffəqiyyətdə də, tətbiq etdiyi vergi siyasətləri və təşviqlərinin effektiv olduğu söylənə bilər. Dolayısı ilə vergi siyasətlərinin və təşviqlərinin bəzi xarici investisiyalara olduqca önəmli bir şəkildə təsir göstərdikləri açıqdır. Bu kontekstdə təşviqlərin xarici investisiyalar üzərindəki effektləri incələdikən öncəliklə xarici investisiya növlərinə diqqət etmək lazımdır. Məsələn, geyim və emalat sektorundakı firmalar kimi ixracat mərkəzli firmalar, qlobal bazarda daima yüksək bir rəqabət şəraiti içərisində olduqlarından, maliyyəti azaldıcı bütün amillərə, o cümlədən təşviqlərə qarşı son dərəcə həssas davranmaqdadırlar.

Vergi təşviqlərinin effektlərini incələyən maraqlı bir çalışma da, Coyne tərəfindən aparılmışdır. Bu çalışmaya görə, kiçik firmalar böyük firmalara nisbətən

təşviqlərə qarşı daha həssasdırlar. Çünki bu cür firmalar vergidən qaça bilmək üçün lazımi mürəkkəb finans və insan kapasitəsinə sahib deyildirlər.

Dolayısıyla vergi, kiçik firmalar üçün önəmli bir maliyyə ünsürüdür. İnkişaf etməkdə olan ölkələrdə tətbiq edilən təşviqlərin BXXİ üzərindəki effektlərini incələyən McKinsey Global Institute - un “Truth About Foreign Direct Investment in Emerging Markets” isimli araşdırmasına görə, xarici kapital, bu ölkələrdə investisiya qoyarkən mövcud pul təşviqlərdən çox da təsirlənməməkdədir.

Bu baxımdan xarici kapital çəkmək istəyən inkişaf etməkdə olan ölkələrdə vergi təşviqləri daha effektiv ola bilər. Çünki vergi təşviqləri, pul təşviq vasitələrindən fərqli olaraq nəticəyə istiqamətlənmişdir. Beləcə məhdud ölkə xəzinəsi də daha az zərər görmüş olar.

Araşdırmanın başqa bir nəticəsinə görə, xarici kapitalı məhdudlaşdırıcı tənzimləmələrin neqativ təsirləri çox qısa müddətdə anlaşılmamışdır. Yəni xarici kapital miqdarı ilə, əngəllərin səviyyəsi arasında sisteməlik bir əlaqə mövcud deyildir. Digər bir ifadə ilə, əngəllər bir az endirildiyi zaman ölkəyə daxil olan xarici kapital artmamışdır. Xarici kapital bütün əngəllərin qaldırılmasına daha çox həssasdır. Ən maraqlı nəticə isə, yuxarıdakı araşdırma nəticələrinə də bənzər şəkildə, xarici investorların ev sahibi ölkədə təşviqdən çox makro - iqtisadi sabilliyə, rəqabətçi bazarlara, açıq, şəffaf, tətbiq edilə bilən vergi, ticarət və iş görmə ilə bağlı hüquqi və inzibati iqlimə və tənzimləyicilərə önəm verdikləridir. Yəni qeyri - formal iqtisadiyyat və bürokratiyadan qaçdıqları kimi, güclü bir bəşəri, fiziki və etibarlı idari infrastrukturun yanında iqtisadiyyata giriş və çıxışların sərbəst olmasına baxmaqdadırlar.

Cədvəl

Beynəlxalq investisiya praktikasında təşviq vasitələrinin növləri

Maddi təşviqlər	- Torpaq sahəsi - ərazi təmini; - Bina təmini.
Pul	Qarşılıqsız:

təşviqləri	- İanələr; - Stimullaşdırıcı ödənişlər. Qarşılıqlı: - Uyğun şərtlə kreditlər (aşağı faizli, uzun müddətli).
Vergi təşviqlər	Gəlir və Mənfəət Vergisi Təşviqləri: - Aşağı nisbətli gəlir və mənfəət vergisi; - Vergidən azad edilmə; - Əvvəlki il zərərlərinin mənfəətdən çıxılması; - Sürətləndirilmiş amortizasiya; - İnvestisiya endirimi; - Bəzi xərclərin vergidən düşürülməsi (sosial müdafiə payı ödəmələri, məşğulluqla bağlı xərclər, reklam, tanıtım və marketinq, səhiyyə xərcləri və s.); - Vergi krediti (finansman fondu); - Vergi tətili. ƏDV Təşviqləri: - Kapital mallarına ƏDV istisnası; - Az inkişaf etmiş bölgələrə və/və ya bəzi mallara aşağı ƏDV nisbəti tətbiqi; Gömrük Vergisi Təşviqləri: - Makina - təchizat, xam maddə, parça və ehtiyat parça kimi kapital mallarını gömrük vergisindən azad etmə; - Gömrük vergisi geri ödəməsi;
Qarantıya və zəmanətlər	- Kredit qarantıyaları; - Yüksək ticarət riski daşıyan projelərə dövlət mənbəli risk kapitalı iştirakı; - İqtisadi və ticarət risklərini əhatə edən imtiyazlı dövlət sığortası (devalvasiya, siyasi qarışıqlıq və s.).
Digər təşviqlər	- İnfrastrukturun hazırlanması; - Ucuz enerji dəstəyi; - İnvestisiya öncəsi xidmətlər; finansman qaynaqları, investisiya proyektı hazırlama və idarə etmə, bazar araşdırması, xam maddə və infrastruktur vəziyyəti, istehsal prosesi və marketinq texnikləri, təhsil, know - how və ya keyfiyyət kontrol inkişaf texnikləri, ilə bağlı yardımlar; - İmtiyazlı dövlət anlaşmaları.

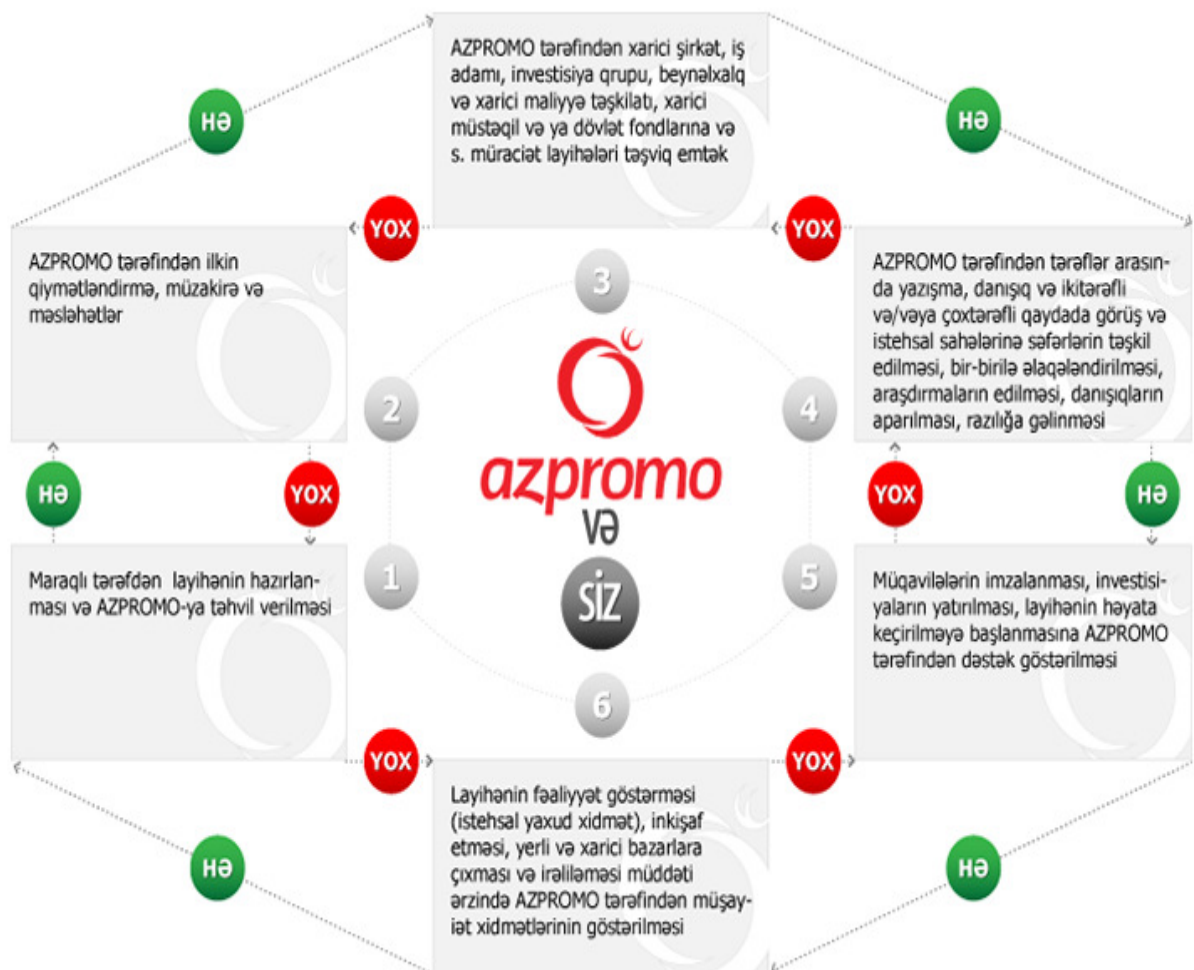
Mənbə: Mustafa Duran, “Təşvik Politikaları və Doğrudan Sermaye Yatırımları”, **T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı Ekonomik Araştırmalar Genel Müdürlüğü**, Araştırma ve İnceleme Dizisi 33, Ankara, 2003, http://www.hazine.gov.tr/arastirma/tug_tpdasy.pdf

Yuxarıdakı araşdırma nəticələrini bütün olaraq göz önünə alsaq, investisiyalara əlverişli iqlim yaradıldıqdan sonra, doğru yer və zamanda istifadə edilən təşviqlər xarici kapital investisiyaları üzərində təsirli ola bilməkdədir. Dünyada investisiya iqlimini yaxşılaşdırıb, daha çox xarici investisiya çəkmək

üçün müxtəlif təşviq vasitələri istifadə edilməkdədir. Bunları maddi (mal), pul, vergi, qarantia və zəmanətlər və digərləri kimi təsnif edə bilərik. Bu ümumi təşviq növləri də alt növlərə ayrılmaqdadır. Cədvəldə göstərildiyi kimi, alt növlər də göz önünə alındığında, olduqca çoxlu və mürəkkəb bir təşviq sistemi mövcuddur. Bu təşviqlərin hamısının bir arada istifadə edilməsi, tətbiq edən ölkə baxımından arzulanan nəticəni verməyə bilər. Önəmli olan bunlar arasından rəşional və ölkə ehtiyaclarına uyğun komponentləri seçib tətbiq etməkdir.

Azərbaycanda və bir necə xarici ölkələrin investisiya təcrübəsinə nəzər salaq:

Şəkil 1. Azərbaycanda investisiyaların dəstəklənməsi

İnvestisiyaların təşviqi üzrə Türkiyə təcrübəsi

Dəstək ölçüsü	Ümumi investisiyalar	Regional investisiyalar	Geniş miqyaslı investisiyalar	Strateji investisiyalar
İdخال olunan avadanlıqlar üzrə ƏDV-dən azad olunma (18%)	+	+	+	+
İdخال olunan avadanlıqlar üzrə gömrük rüsumunda azad olunma (2%)	+	+	+	+
Gəlir vergisinin azaldılması (15%-90%)		+	+	+
Sosial Müdafiə üzrə Premium Dəstək (Sahibkar işçi başı ayda \$102)		+	+	+
İnvestisiya kreditlərinin faiz dərəcəsinə dəstək (3-7% TL ilə, 1-2% xarici valyuta ilə)		+		+
Ərazi ayrılması		+	+	+
Tikinti xərcləri ƏDV-sinin geri ödənməsi				+
Ancaq 6-cı region üzrə				
Gəlir vergisi ödənilməməsi dəstəyi (İşçilər adam başı ayda \$30)	+	+	+	+
Sosial Müdafiə üzrə Premium Dəstək (İşçilər adam başı ayda \$73)		+	+	+

<http://www.invest.gov.tr/en-us/investmentguide/investorguide/incentives.aspx>

Cədvəl

İnvestisiyaların təşviqi üzrə Xorvatiya təcrübəsi

Gəlir vergisi dərəcələri üzrə güzəştlər	İnnovasiya və inkişaf fəaliyyətləri üzrə güzəştlər	Yeni iş yerlərinin açılması xərcləri ilə əlaqədar güzəştlər	Kapital xərclər üzrə güzəştlər	Əmək tutumluluğu yüksək investisiya layihələri üzrə güzəştlər	Incentives for education and training cannot exceed the following maximum aid intensities:
investisiya <1 miL. € şərtlə	Yüksək texnologiya olmaq şərti ilə avadanlıqların əldə edilməsi xərclərinin 20%-i (maksimum € 0.5 miL. məbləğində)	bölgənin işsizlik dərəcəsi <10% şərtlə		yeni açılan iş yerlərinin sayı 100 və daha artıq olması şərtlə	Böyük müəssisə olması şərtlə
10%		10% (maksimum 3,000 €)	- - -	yeni iş yerlərinin açılmasına 25% məbləğində dəstək	Xüsusi təlimlər 25%-dək Ümumi təlimlər 60%-dək
investisiya =1-3 miL.€ şərtlə		bölgənin işsizlik dərəcəsi <10-20% şərtlə		yeni açılan iş yerlərinin sayı 300 və daha artıq olması şərtlə	Orta müəssisə olması şərtlə
5%		20% (maksimum 6,000 €)	yeni zavod, istehsalat və ya turizm təsisatı inşaatı və ya yeni istehsalat avadanlıqlarının əldə edilməsi üçün investisiyaların 10%-i məbləğində pul qrantı	yeni iş yerlərinin açılmasına 50% məbləğində dəstək	Xüsusi təlimlər 35%-dək Ümumi təlimlər 70%-dək
investisiya >3 miL. € şərtlə		bölgənin işsizlik dərəcəsi >20% şərtlə		yeni açılan iş yerlərinin sayı 500 və daha artıq olması şərtlə	Kiçik müəssisə olması şərtlə
0%		30% (maksimum 9,000 €)	yeni zavod, istehsalat və ya urizm təsisatı inşaatı və ya yeni istehsalat avadanlıqlarının əldə edilməsi üçün investisiyaların 20%-i məbləğində pul qrantı	yeni iş yerlərinin açılmasına 100% məbləğində dəstək	Xüsusi təlimlər 45%-dək Ümumi təlimlər 80%-dək

www.aik-invest.hr/en/incentives/incentive-measures-for-investment-projects/

Cədvəl

İnvestisiyaların təşviqi üzrə Gürcüstan təcrübəsi

XÜSUSİ VERGİLƏR	AZAD SƏNAYE ZONALARI	FƏRDİ ANBARLARA MALİK OLAN FİRMA VƏ ŞİRKƏTLƏR	BEYNƏLXALQ MALİYYƏ ŞİRKƏTİ
Mənfəət vergisi	0%	0%	0%
Əlavə dəyər vergisi	0%	0%	0%
Gömrük vergiləri	0%	0%	0%, 5% və ya 12%
Əmlak vergisi	0%	1%-ə qədər	1%-ə qədər
Gəlir vergisi	20%	20%	20%

www.investingorgia.org/?96/investment_incentives/

Dünyada təşviq növləri arasında daha çox pul və vergi təşviqləri tətbiq edilməkdədir. Pul təşviqlərin investisiyalar üzərində effektinin çox məhdud və sui - istifadə edilməyə açıq olması, vergi təşviqlərinin (**tax incentives**) isə nəticəyə fokuslanmış, performansə dayalı və effektiv ixracat inkişaf etdirmə xüsusiyyətindən dolayı, dünyada ikinci növ təşviqlər daha çox tərcih edilməyə başlanmışdır. Cədvəldə dünyada ölkə qrupları etibarilə investisiyalara təmin edilən vergi təşviqləri verilmişdir. Göründüyü kimi, hər ölkə öz ehtiyacları istiqamətində müxtəlif vergi təşviqlərindən istifadə etməkdədir. Ən çox istifadə edilən təşviq vasitəsinin aşağı dərəcəli gəlir və mənfəət vergisi (GMV) olduğu görünməkdədir. Belə ki, toplam 103 ölkədən 83 - ünün bu təşviq vasitəsinə tətbiq etdiyi görünməkdədir. Ayrıca Latın Amerika və Asiya ölkələrində yaygın bir şəkildə tətbiq edilən gömrük vergisindən azad edilmə, Qərbi Avropa və Afrikada az tərcih edilməkdədir.

Vergi təşviqlərinin istifadə məqsədləri ölkədən ölkəyə fərqlilik göstərməsinə rəğmən, xüsusilə, inkişaf etməkdə olan ölkələrdə aşağıda sıralanan dörd təməl məqsədin gerçəkləşdirilməsi üçün istifadə edilməkdədir:

- Regional investisiyaların artırılması. Ölkələr vergi təşviqlərindən istifadə edərək bölgələrin inkişafını sürətləndirmək, yeni industrial mərkəzlər yaratmaq, ətraf mühit risklərini azaltmaq və əhalinin tarazlı bir şəkildə dağılmasını təmin etmək

kimi regional inkişaf məqsədlərini reallaşdırmaq istəyə bilərlər. Anqola, Ekvator, Qana, Hindistan, Pakistan və Tailand kimi bəzi ölkələr vergi təşviqlərini bu saydığımız məqsədlər üçün istifadə etməkdədirlər.

- Sektoral investisiyaların artırılması. Ölkələr mədənçilik, industrial texnologiya parkları, ixracata liderlik edən fəaliyyətlər, film sənayesi və yeni texnologiya kimi sahələrdəki fəaliyyətləri artırma bilmək üçün vergi təşviqləri tətbiq edə bilməkdədirlər. Məsələn, Sinqapur ölkədəki inkişaf etməmiş sənayelərdə fəaliyyət göstərən qabaqcıl firmalara 5 il boyunca mənfəət vergisi istisnası gətirmişdir. Kosta - Rika isə, turizm sektorunda bənzər təşviqlər tətbiq etməkdədir. Hindistan isə, bilgi texnologiyası sahəsində fəaliyyət göstərən firmalara önəmli vergi təşviqləri tətbiq etməkdədir.

- Performansın artırılması. Vergi təşviqləri ixracat imkanlarını artırma, iş gücünün yetişdirilməsi və ölkə daxili əlavə dəyərin artırılması istiqamətində də istifadə edilə bilməkdədir. Sərbəst ticarət bölgələri ixracat potensialının artırılması üçün tətbiq edilən təşviqlərə misal ola bilər. Məsələn, Panama sərbəst ticarət bölgələri ilə ixracat ağırlıqlı malların istehsalını təşviq etməkdədir. Bu bölgələrdə fəaliyyət göstərən firmalar mənfəət və əlavə dəyər vergilərindən azad tutulmuşlardır.

- Texnologiya transferi. İnkişaf etməkdə olan ölkələrin vergi təşviqlərini tətbiq etməsindəki bir digər məqsəd, texnologiya - olaraq bu məqsədi yerinə yetirə bilmək üçün dizayn edilmişlərdir.

Sinqapur və Malayziya kimi bəzi ölkələr isə, R&D və texnologiya projektləri üçün ayrıca əlavə vergi təşviqləri tətbiq etməkdədirlər. Bu ölkələr firmaların ayırmış olduqları texnoloji inkişaf fondlarını və R&D fəaliyyətlərini də vergidən istisna tutmuşlardır.

Vergi siyasətləri və təşviqləri baxımından vurğulanması lüzumlu olan ən önəmli nöqtə, ölkələr arasında heç bir fərqlilik mövcud deyilkən və digər bütün durumlar sabit ikən (**ceteris paribus**), bu təşviqləri tətbiq edən ölkənin birbaşa

xarici kapital investisiyaları çəkmədə nisbi avantaja sahib olacağıdır. Fəqət ölkələrarası fərqliliklər sadəcə, tətbiq etdikləri vergi siyasətlərində ortaya çıxmamaqda, bunun yanında ölkələr ticarət siyasətləri, bazar böyüklükləri, menecment şəkilləri, təbii sərvət, fiziki və bəşəri kapital ehtiyatı baxımından da önəmli fərqliliklər göstərməkdədirlər. Bütün bu durumlar investisiya qərarının alınmasında önəmli amillərdir.

2.2. MDB regionunda birbaşa xarici investisiya əlaqələrinin inkişafının muasir vəziyyəti

Son illər ərzində qabaqcıl ölkələrin iqtisadiyyatlarında bərpa proseslərinin nisbətən sürətlənməsi, Avrozonada dövlət borcunun azalması, kapital axınlarının qeyri-sabitliyi ilə səciyyəvi olmuşdur. İnkişaf etməkdə olan ölkələrdə isə iqtisadi aktivlik nisbətən zəifləmişdir. Həyata keçirilmiş siyasət tədbirlərinin ilkin müsbət nəticələri yaxın perspektivdə artım prosesinin davam edəcəyini proqnozlaşdırmağa əsas verir. Bununla belə, işsizlik, borclanma və büdcə kəsirləri, maliyyə bazarlarında qeyri-sabitlik qlobal iqtisadi artım qarşısında başlıca risklər olaraq qalmaqdadır [23].

Avrozona da daxil olmaqla əksər qabaqcıl ölkələrdə iqtisadi fəallığın nisbətən canlanması müşahidə olunmuşdur. İnkişaf etmiş ölkələrdə (İEO) fiskal siyasətin uğurla aparılması, iqtisadiyyata monetar dəstəyin davam etdirilməsi, qeyri-müəyyənliyin qismən azalması və ticarətin canlanması qlobal bərpa meyillərini sürətləndirmişdir. Beynəlxalq Valyuta Fondunun (BVF) məlumatına görə İEO-də artım 1.3% təşkil etmişdir.

Qlobal bərpa proseslərinin əsas lokomotivi olan inkişaf etməkdə olan ölkələrdə (İEOÖ) isə iqtisadi artım tempi zəifləyir. Bir çox İEOÖ-də xarici tələbdən irəli gələn sabit iqtisadi artım müşahidə olunmuşdur. Lakin, digər tərəfdən kapital daxilolmalarındakı dəyişkənliklər və dünya üzrə bir çox əmtəə qiymətlərinin ucuzlaşması İEOÖ-də iqtisadi artıma mənfi təsir etmişdir [49].

Dünya ticarətində 2013-cü ilin birinci yarısında zəifləmə meyilləri müşahidə olunsada, ilin ikinci yarısında hətta BVF-nin proqnozlarından daha yüksək artım qeydə alınmışdır. Bu artım əsasən İEO-də və Çində tələbin artması hesabına təmin olunmuşdur.

2013-cü il ərzində ABŞ Federal ABŞ Federal Ehtiyat Sisteminin pul siyasətini sərtləşdirmə ehtimalının olması qlobal kapital axınlarını İEO-dən İEO doğru istiqamətləndirmişdir. 2013-cü il ərzində qlobal birbaşa xarici investisiyaların (BXİ) strukturunda əhəmiyyətli dəyişiklik baş verməmişdir. Son iki ildə İEO qlobal BXİ axınlarında 39% paya malik olmuşdur [49].

Qlobal BXİ axınları 11% artaraq 1.5 trln. \$-a çatmışdır. Lakin, BXİ axınları böhran öncəsi səviyyə (2 trln. \$) ilə müqayisədə aşağıdır. İEO-ə daxilolmalar 10% artaraq pik səviyyəyə (885 mlrd.\$) yüksəlmişdir. Hazırda BXİ cəlbinə görə dünyada ABŞ (11%) birinci, Çin (9%) ikinci, Rusiya (6%) isə ilk dəfə olaraq üçüncü mövqedədir [49].

MDB dövlətlərinin beynəlxalq iqtisadi münasibətləri dünya iqtisadiyyatının belə bir meyilləri fonunda inkişaf etmişdir. Bu proseslər MDB ölkələrinin sosial-iqtisadi inkişafına əsaslı təsir göstərir. MDB ölkələrinin müasir mərhələdə qarşılıqlı iqtisadi, siyasi və digər maraqları MDB məkanında ən müxtəlif qurumların formalaşması şəklində təmin olunur. Qarşılıqlı maraqlar MDB-nin əsas qurumları çərçivəsində tamalanır və onların sosial-iqtisadi inkişafında yer alır.

Qloballaşma prosesləri regional iqtisadi birliklərin inkişafında öz təsirini çox müxtəlif istiqamətlərdə göstərməkdədir. Dünyanın inkişaf etmiş ölkələrinin bu prosesdən faydalanmaq imkanları xüsusilə genişdir. MDB şəraitində iqtisadi əməkdaşlığın inkişafının özü müasir texnologiyalar, resurslar, kommunikasiya sistemləri və beynəlxalq tənzimləmə vasitələrinin mövcudluğunu tələb edir. Bu baxımdan qloballaşma şəraitində MDB integrasiyasının inkişafında çox aktual problemlər mövcuddur. MDB dövlətlərinə və Gürcüstana yatırılmış investisiyaların vəziyyəti regional əməkdaşlığın inkişafını zəruri edir (Cədvəl 6 və cədvəl 7).

MDB dövlətlərinə və Gürcüstana yatırılmış investisiyalar
(2012-2013ci ilin əvvəlinə)

Qəbul edən ölkə	Yatırılmış investisiyalar, mln \$					
	Rusiya	Qazaxstan	Azərbaycan	Belarus	Ermənistan	Qırğızstan
Cəmi	368737	15682	5790	205	83	2
Azərbaycan	17	8	-	0	0	0
Ermənistan	1753	10	0	0	-	0
Belarus	5702	39	0	-	0	0
Gürcüstan	290	162	2578	0	0	0
Qazaxstan	2036	-	26	1	0	0
Qırğızstan	106	257	0	0	0	-
Moldova	387	1	0	0	0	0
Rusiya	-	891	44	156	6	0
Tacikistan	264	44	0	0	0	1
Türkmənistan	173	1	0	0	0	0
Özbəkistan	991	127	0	0	0	0
Ukrayna	4333	166	13	29	0	0
Kipr	153934	496	0	0	0	0
Niderland	39668	9228	68	0	0	0
Virciniya	38762	687	0	0	0	0
B Britaniya	10278	2433	18	0	0	0
ABŞ	9825	599	25	1	0	0

www.imf.org

Cədvəl 7

MDB dövlətlərinə və Gürcüstana həyata keçirilən investisiya layihələrinin
xarakteristikası

İnvestor ölkə	Layihələrin ümumi sayı	100 mln \$ və yuxarı birbaşa investisiyalı layihələr	3 mln \$ aşağı birbaşa investisiyalı layihələr	Cəmi birbaa investisiyalar, mlrd \$
Cəmi 12 ölkə	526	96	185	55,97
Rusiya	391	76	127	47,94
Qazaxstan	42	13	3	4,86
Azərbaycan	9	2	0	1,38
Ukrayna	23	5	6	1,15
Gürcüstan	8	1	2	0,41
Belarus	41	0	36	0,18
Sair	14	0	11	0,05

www.imf.org

MDB ölkələri uzun illər keçmiş Ittifaqın kommunikasiya sistemlərinin
faciləsiz və səmərəli inkişafından faydalanmışlar. Müstəqillik dövründə bu

sistemlərə tələbat yenidən artmış, qlobal əməkdaşlıq sahəsi kimi inkişaf etdirilməyə başlamışdır.

İqtisadi cəhətdən dinamik inkişaf potensiallı MDB ölkələri qonşu ölkələrə investisiyalar yatırır (cədvəl 8) [19].

Cədvəl 8

MDB ölkələrinin qonşu ölkələrə yönələn investisiyaları

İnvestor ölkə	İnvestisiyaları qəbul edən ölkə	Birbaşa investisiyaların həcmi, mlrd \$	İnvestor (Şirkət)
Azərbaycan	Gürcüstan	1,25	ARDNŞ
Qazaxstan	Gürcüstan	0,61	«Qaztrans»
Qazaxstan	Qırğızstan	0,37	«Qazaxmıs»
Qazaxstan	Ukrayna	0,32	«BTA Bank»
Ukrayna	Gürcüstan	0,16	«Privat»
Azərbaycan	Ukrayna	0,09	ARDNŞ
Ukrayna	Moldova	0,06	«Kviza-treyd»

Rusiyada yaradılan yeni milli ödəniş sisteminin global maliyyə mərkəzləri ilə əlaqələndirilməsi. Ukrayna böhranı ilə əlaqədar Rusiyanın bir çox banklarına qarşı sanksiya tətbiq edilməsi, habelə Mastercard və Viza şirkətlərinin sanksiya tətbiq olunan banklara müvəqqəti xidmət göstərməməsi Rusiyada yeni milli ödəniş sisteminin yaradılmasının sürətləndirilməsi haqqında qanunun qəbulu ilə nəticələnmişdir.

Yeni qanun iyulun 1-dən fasiləsiz nağdsız ödənişlərin həyata keçirilməsini təmin edəcək milli ödəniş sisteminin yaradılmasını nəzərdə tutur. Eyni zamanda, yeni qanunda Rusiyada fəaliyyət göstərən Beynəlxalq kart şirkətlərinə (BKŞ) sət tələblər irəli sürülür. Belə ki, yeni qanun BKŞ-lərə Rusiyadakı müştərilərə xidmət göstərməkdən imtina etməyi qadağan edir, həmçinin özlərinin prosessinq mərkəzini Rusiyada qurmaq üzrə öhdəliyi nəzərdə tutur. BKŞ-lərin qanunlara tam əməl etməsini təmin etmək üçün onlardan iki günlük əməliyyatları həcmində vəsaiti Rusiya Mərkəzi Bankında təminat depoziti kimi yerləşdirmələri tələb olunur. Yeni qanuna görə BKŞ-lər Rusiyadan olan müştərilərə xidməti birtərəfli

olaraq dayandırsa, xidmət göstərmədiyi hər gün N2, 2014 19 üçün təminat depozitinin 10%-I məbləğində cərimə ödəməlidirlər.

Viza və Mastercard orta hesabla günlük 1.9 milyard ABŞ dolları həcmində əməliyyat həyata keçirmişdir. Beləliklə, həmin şirkətlər Rusiya Mərkəzi Bankına 3.8 milyard ABŞ dolları həcmində təminat depoziti yerləşdirməlidirlər.

Qeyd edək ki, Viza və Mastercardın gündəlik əməliyyatlarının həcmi Rusiyada ümumi nağdsız ödənişlərin 90%-nə bərabərdir. Viza və Mastercard şirkətləri təminat depozitinin çox böyük məbləğ olduğunu bildirmiş və məsələnin danışıqlar yolu ilə həll oluna biləcəyini açıqlamışlar.

Analitiklərə görə, Rusiya öz milli ödəniş sistemini yaratsa da, onun ölkədən kənarda işləməsi üçün digər ödəniş sistemləri ilə razılaşma əldə etməlidir. Bununla yanaşı, yeni milli ödəniş sisteminin Rusiyanın maliyyə sistemini sanksiyalar daxil olmaqla müxtəlif xarici təhdidlərdən, habelə kiber hücumlardan qorumağa imkan verəcəyi gözlənilir.

Mərkəzi və Şərqi Avropanın maliyyə sektorunda birbaşa xarici investisiyalar Varşavanın maliyyə sektoru Birbaşa Xarici İnvestisiyaların (BXİ) həcminə görə Mərkəzi və Şərqi Avropanın şəhərləri arasında ilk yerdə qərarlaşmışdır. Varşava maliyyə bazarı 2014-cü ilin martın 1-nə qədər olan bir il ərzində 706.2 milyon ABŞ dollar həcmində BXİ cəlb etmişdir. Həyata keçirilən 6 layihə çərçivəsində maliyyə sektorunda 825 yeni iş yeri açılmışdır.

Moskva 328.6 milyon ABŞ dollar ilə ikinci yerdə qərarlaşmışdır və maliyyə sektoruna aid 6 layihədə 253 yeni iş yeri yaranmışdır. Kiyev isə 168 milyon ABŞ dolları ilə siyahıda 6-cı yerdə qərarlaşmışdır və burada 330 yeni iş yeri açılmışdır.

263.1 milyon ABŞ dolları ilə Moskvadan sonra Rumıniyanın paytaxtı Buxarest BXİ-nin həcminə görə üçüncü mövqedədir. Buxarestdə iki layihə həyata keçirilmişdir və bunlardan biri Fransanın Societe Generale bankının həyata keçirdiyi layihə olmuşdur. Belə ki, Fransa bankı 241.6 milyon ABŞ dollar həcmində olan və 200 iş yerinə malik layihəni Buxarestə köçürmüşdür. BXİ

cəlbinə görə Çexiya Respublikası üç şəhərlə təmsil olunmuşdur və bu ölkənin paytaxt ilə yanaşı digər şəhərləri də BXİ cəlb edirlər [49].

Praqa, Olomouc və Karlova Varı şəhərləri müvafiq olaraq 177.8, 134.4 və 100 milyon ABŞ dollar həcmində BXİ cəlb etmişlər və burada 1789 yeni iş yeri yaranmışdır.

2.3. Rusiyanın MDB regionunda əsas iqtisadi tərəfdaş və investor ölkə kimi mövqeyi

Rusiya Federasiyası sahəsinə görə dünyada ən böyük ölkədir (17098,2 kv.km). Şərqi Avropa və Şimali Asiyanın böyük hissəsində yerləşir. Meridian istiqamətində uzunluğu 2,5-4,0 min.km, en üzrə - 9 min km. Rusiya ərazisindən 9 saat qurşağı keçir. Rusiyanı müxtəlif tərkibli klimat və landşaftların, təbiət zonaların müxtəlifliyi fərqləndirir.

Rusiya kəşfiyyat aparılmış təbii qaz, dəmir, daş kömür, asbest, sink, digər faydalı ehtiyatlarına görə dünyada birinci yer tutur.

Rusiya 18 ölkə ilə həmsərhəddir (dünyada hən böyük göstəricidir). Quruda – Norvec, Finlyandiya, Estoniya, Latviya, Litva, Polşa, Belorusiya, Ukrayna, Abxaziya, Gürcüstan, Cənubi Osetiya, Azərbaycan, Qazaxıstan, Çin, Mongolustan və KXDR-lə, dənizdə - Yaponiya və ABŞ-la [23].

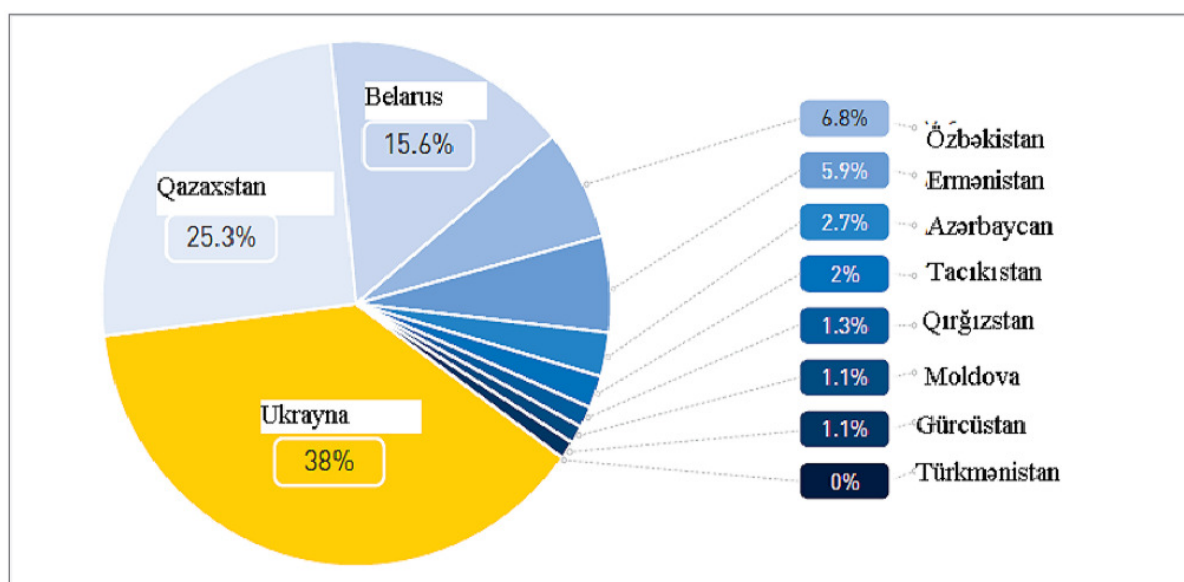
Əhalinin sayı – 143,6 milyon insan. (Rosstatın 1 dekabr 2013-cü ilə məlumatı). Dövlət dili – rus dili.

Rusiya Federasiyası BMT Təhlükəsizlik Şurasının daimi üzvü və digər beynəlxalq təşkilatların, yəni MDB, Avrasiya iqtisadi ittifaqı, təşkilatı, Şanxay əməkdaşlıq təşkilatı, -Sakit Okean İqtisadi Əməkdaşlığı və digər təşkilatların üzvüdür.

2013-cü ildə Rusdiyanın xarici siyasəti milli maraqların təmin olunmasına, beynəlxalq arenada təhlükəsizliyin möhkəmlənməsi naminə kollektiv hərəkətlərin

qurulmasına, münaqişələrin kompromislər axtarmaqla həll olunmasına yönəlmişdir.

Fevralın 12-də Rusiyanın prezidenti ölkənin xarici siyasətinin yeni Konsepsiyasının redaksiyasını təsdiq etdi. Əsas yer MDB ölkələri ilə münasibətlərin möhkəmlənməsinə, avrasiya məkanında integrasiya proseslərinə yönəldilib. İl ərzində MDB ölkələrilə 20 çöxtərəfli müqavilələr bağlanıb, dövlət və hökumət başçıları tərəfindən dövlətlərarası münasibətlər yönündə 50-dən artıq qərar qəbul edilib. Mayın 31-də Minsk şəhərində Rusiya tərəfinin Özbəkistan Respublikası ilə azad ticarət zonanın tətbiqi haqqında Protokol imzalanıb [50].

Diaqram 1. Rusiyanın MDB-də birbaşa investisiyaları 2013

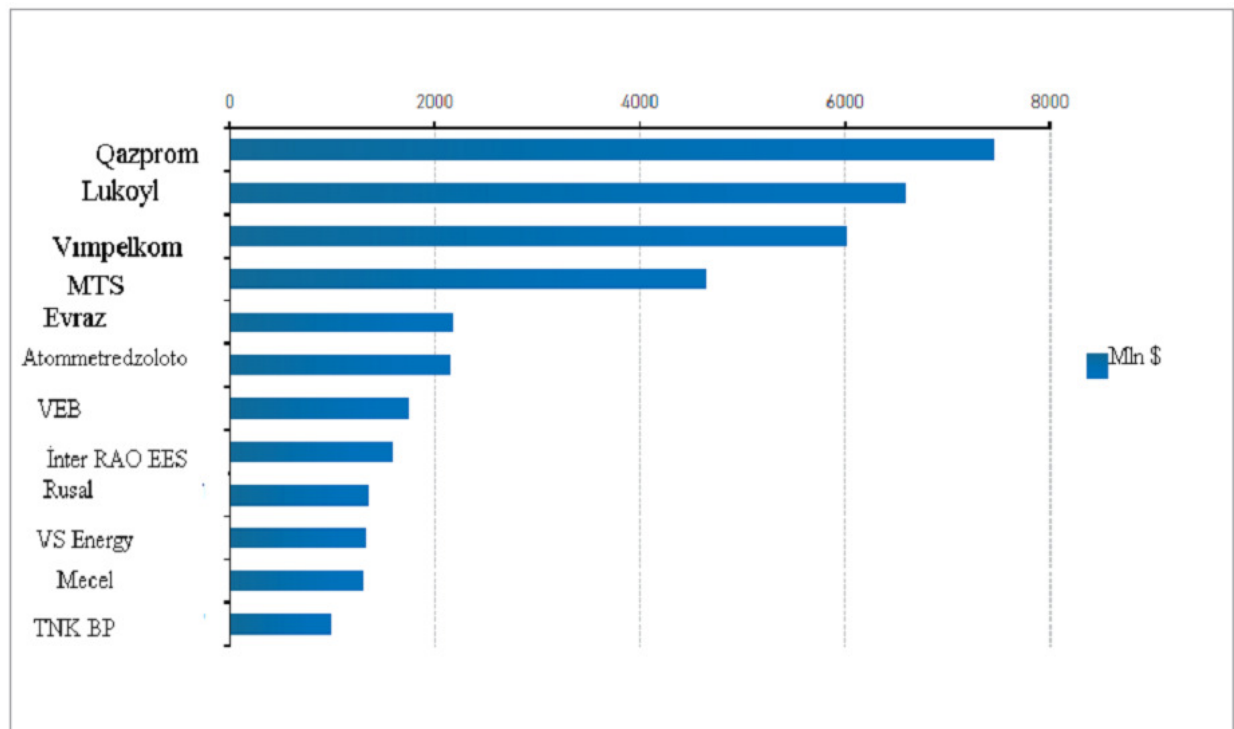

Diagram 2. MDB və Gürcüstanda birbaşa investisiyalar sahəsində lider kompaniyalar [50]

Rusiya kompaniyalarının MDB ölkələrində iri investisiya layihələrini həyata keçirir (cədvəl 10 və cədvəl 11).

Cədvəl 10

Rusiya kompaniyalarının MDB ölkələrində iri investisiya layihələri

Kompaniya	Mənsub olduğu ölkə və sahə	Qəbul edən ölkə və layihə	İnvestisiya həcmi, mln \$	Lahiyənin icrasının başlandığı il	Lahiyənin xarakteri
Qazprom	Rusiya, təbii qaz nəqli və satışı	Belarus, «Beltransqaz»	5000	2007	Mərhələli alış
MTS	Rusiya, telekommunikasiya	Ukrayna «MTS Ukrayna»	3000	2003	Genişlənmə
Vimpelkom	Rusiya, telekommunikasiya	Ukrayna «Ukrayna Radiosistemi»	3000	2005	Alış və genişlənmə
Lukoyl	Rusiya, neft və qaz hasilatı	Qazaxstan, HPB layihələrində iştirakı	2639	1995	Genişlənmə
Evraz	Rusiya, polad istehsalı	Ukrayna «Petrovsk adına zavod»	2111	2008	Alış

Mənbə AAİB [50]

Cədvəl 11**MDB regionunda investisiya yatırımlarının sahəvi vəziyyəti [26]**

	Rusiyanın birbaşa investisiyaları , mlrd \$	Digər MDB ölkələrinin investisiyaları , mlrd \$	Cəmi, mlrd \$
Telekommunikasiya	10,79	0,10	10,89
Neft –qaz hasilatı	6,19	-	6,19
Qaz nəqli və satışı	5,62	0,34	5,96
Çuqun və polad istehsalı	4,15	0,12	4,27
Bank işi	3,29	0,87	4,16
Elektro-energetika	3,17	-	3,17
Əlvan metal hasilatı	2,54	0,05	2,59
Neft emalı	1,65	-	1,65
Dəmiryol nəqliyyatı	0,28	1,10	1,38
Mehmanxana	0,60	0,76	1,36
Kimya istehsalı	0, 62	0,28	0,90
Pərakəndə ticarət	0,82	0,06	0,88

Mənbə AAİB

Planlı şəkildə 1 yanvar 2015-ci ilə Avrasiya iqtisadi İttifaqına hazırlıq işi davam edir. Ermənistan və Qırğızstanın Gömrük İttifaqına qoşulması ilə bağlı praktiki işlə başlanıb.

Kollektiv Təhlükəsizlik Müqaviləsi Təşkilatının çərçivəsində əməkdaşlıq yeni impuls aldı, beynəlxalq gündəliyin ən aktual məsələləri üzrə bir sıra bəyanatlar qəbul edilib. Sentyabrın 23-dən bu təşkilatda sədrlik Rusiyaya keçib.

Rusiya Federasiyasının Avropa İttifaqı ilə münasibətlərin strateji xarakteri Yekaterinburgda keçirilən (iyunun 3-4-ü) Rusiya-Aİ sammiti və orada imzalanmış sənədlər – 2050-ci ilə kimi əməkdaşlığın "yol xəritəsi", narkotik maddələrin prekursorların nəzarəti haqqında saziş təsdiq etdilər. Lakin sanksiyalar şəraitində 2014-cü ilin sonunda Rusiya "Cənub axını" layihəsi çərçivəsində Bolqariyanın mövqeyini nəzərə alaraq lahiyəni dayandırdı və Türkiyə istiqamətində regional

əməkdaşlığı daha da genişləndirmək qərarini verdi. Hazırda Rusiya-Aİ əməkdaşlığının əsas problemi Ukrayna ətrafında yaranmış problemlərlə əlaqədərdir. Rusiya Amerika Birləşmiş Ştatlarla münasibətləri bərabərlik, bir-birinin işinə qarışmamaq, maraqların nəzərə alınması prinsip cəhətdən qururdu. Rusiya ABŞ quraşdıran RQM global sisteminin ona tərəf yönəlməməsi barədə zamanətlər istəyirdi.

NATO ilə qarşılıqlı əlaqələr çərçivəsində xarici işlər nazirlərin (Brüssel, 23 aprel və 4 dekabr), müdafiə nazirlərin (Brüssel, 23 oktyabr) görüşləri baş tutdu. ATƏT ölkələrinin xarici işlər nazirlərin Şurasının 20-ci iclasında (Kiyev, 5 dekabr) bir sıra vacib sənədlər və qərarlar qəbul olundu.

2013-cü ildə Rusiya münaqişələrə qarışmaq üçün və arzu edilməyən hakimiyyətlərə təzyiq göstərmək məqsədilə beynəlxalq hüquq normalarına səthi yanaşmalara qarşı BMT-nin tribunasını fəal istifadə edib, mülki əhaliyə qarşı hər hansı zor tətbiqinə qarşı çıxırdı. Rusiyanın "İyirmilər qrupunda" sədirliyi onun müasir inkişafının fundamental problemlərinin həllində çəkisi olan rolun mövcudluğunu sübut etdi. Sentyabrın 5-6-da Sankt-Peterburqda keçirilən "iyirmilər" sammitində Rusiya tərəfindən təklif edilmiş yeni təşəbbüslər bəyanılmışdır.

Asiya-Sakit okean ölkələri və integrasiya formatları ilə çoxprofilli əməkdaşlığı vəzifələri üstünlük təşkil edir. Rusiya regional forum və integrasiya mexanizmlərdə – Şərqi Asiya sammitlərdə, təhlükəsizlik ASEAN forumlarında iştirak edirdi.

Rusiya Şanxay əməkdaşlıq təşkilatında iştirakına böyük əhəmiyyət verir. ŞƏT məkanında təhlükəsizliyin təminatına və dayanıqlı inkişafa ümumi yanaşmalar 13 sentyabrda Bişkek bəyannaməsində və 2013-2017-ci illər üzrə hərəkət planında öz əksini tapmışdır.

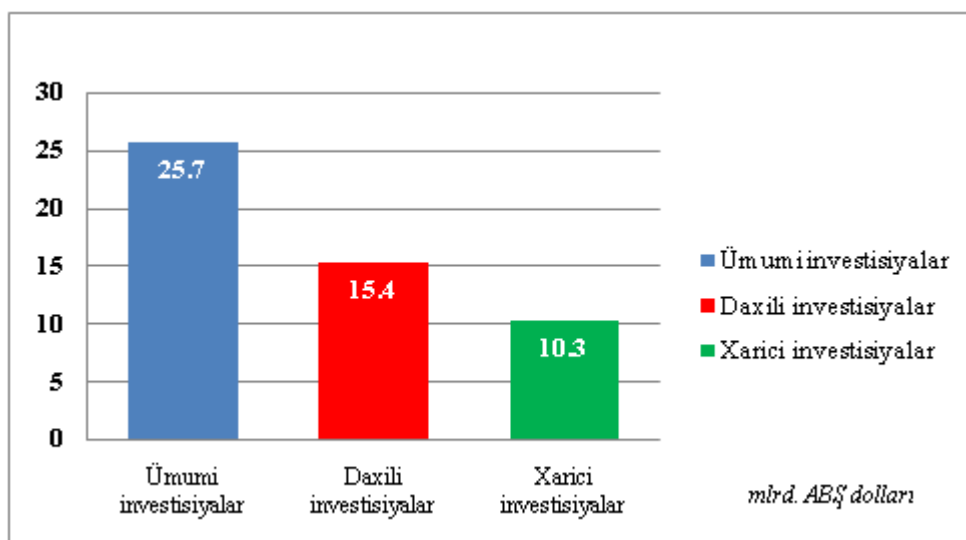
2013-cü ildə Rusiya regional münaqişələrin (ərəb-israyıl, dağlıq qarabağ, dnestryanı və s.), o cümlədən İran nüvə proqramı problemin həlli prosesində iştirakını davam edib.

Mədəni-humanitar istiqamətində "Rusiya Federasiyasının beynəlxalq mədəni-humanitar sahəsində əməkdaşlığı" konsepsiyasının həyata keçirilməsi davam etdirilmişdir.

III FƏSİL. AZƏRBAYCANIN İQTISADI STRATEGİYASI VƏ MDB REGIONUNDA INVESTISIYA ƏMƏKDAŞLIĞININ PERSPEKTİVLƏRİ

3.1. Azərbaycanın iqtisadi strategiyası və beynəlxalq investisiya siyasəti

Son illərin statistikasına nəzərən Azərbaycan aktiv investisiya siyasəti həyata keçirən ölkələr qrupuna daxil edilə bilər. 2012-ci ildə Azərbaycan Respublikasına ümumilikdə 25.7 mlrd. ABŞ dolları həcmində investisiya yatırılmışdır. Daxili investisiyaların həcmi 15.4 mlrd. ABŞ dolları, xarici investisiyaların həcmi isə 10.3 mlrd. ABŞ dolları təşkil etmişdir.

Şəkil Azərbaycan iqtisadiyyatında investiyalar

Qeyd olunan müddət ərzində xarici investisiyalar əsasən Böyük Britaniya (1.683 milyard ABŞ dolları, 51.7%), ABŞ (0.455 milyard, 14%), Yaponiya (0.311 milyard ABŞ dolları, 9.5%), Dünya Bankı (0.169 milyard ABŞ dolları, 5.2%), Norveç (0.17 milyard ABŞ dolları, 5.2%), Türkiyə (0.134 milyard, 4.1%), Çexiya (0.128 milyard ABŞ dolları, 3.9%), Asiya İnkişaf Bankı (0.121 milyard ABŞ dollar, 3.7%) Fransa (0.516 milyard ABŞ dolları, 1.6%), İslam İnkişaf Bankı

(0.0111 milyard ABŞ dollar, 0.4%), Koreya (0.107 milyard ABŞ dolları, 0.3%), Almaniya (0.00915 milyard ABŞ dolları, 0.3%) və Səudiyyə Ərəbistanı (0.00303 milyard ABŞ dolları, 0.1%) kimi ölkə və beynəlxalq təşkilatlardan Azərbaycana daxil olmuşdur.

Azərbaycanda müasir iqtisadi inkişaf modeli və investisiya siyasəti. Beynəlxalq reyting agentlikləri tərəfindən Azərbaycan davamlı iqtisadi artıma malik ölkə kimi qiymətləndirilir. Son 8 il ərzində orta illik artım tempi 15,2 % təşkil edir. Azərbaycanda diversifikasiya problemlərinə müasir mərhələdə yüksək diqqət yetirilməsi və həllinin aktuallığı tam bir sıra səbəblərlə bağlıdır:

- Azərbaycan iqtisadiyyatının xammal yönümlüyü;
- İxracın monostrukturunun aradan galdırılmasına imkan verə biləcək işlək vasitə və mexanizmlərin axtarışı;
- Qlobal iqtisadi məkanın rəqabətqabiliyyətli iştirakçısına çevrilməyə imkan verə biləcək Milli Innovasiya Sisteminin formalaşdırılması zəruriliyi;
- İqtisadi artımın yeni amillərin, xüsusilə investisiya-innovasiya və elmtutumlu mənbələrin üstünlüyü hesabına təmin olunması.
- Yeni «Bilik iqtisadiyyatı» modeli quruculuğu.

Azərbaycanda milli inkişafın strateji hədəfləri vahid konsepsiya və bir sıra dövlət proqramlarında öz əksini tapmışdır:

- «AZƏRBAYCAN-2020: Gələcəyə baxış konsepsiyası»;
- Regionların inkişaf proqramı;
- İnsan kapitalinin rolundan istifadə - Azərbaycanlı gənclərin dünyanın qabaqcıl universitetlərində təhsilə yönləndirilməsi üzrə Dövlət Proqramları;
- Ayrı-ayrı sektorların inkişafının stimullaşdırılması üzrə tədbirlər paketi.

İqtisadi diversifikasiya siyasətinin həyata keçirilməsi prosesi institutların rolunun genişləndirilməsini tələb edir. Bu baxımdan Azərbaycanda aşağıdakı institutsional mexanizmlərin fəaliyyətini və rolunu qeyd etmək olar:

- Azərbaycan İnvestisiya Şirkəti (AİŞ);
- Sahibkarlığa dəstək Milli Fondu;

- Aqrar sahədə “Aqrolizing” kompaniyası və s.

Innovasiya inkişafının hərtərəfli stimullaşdırılması, iqtisadiyyatın texnoloji səviyyəsinin yüksəldilməsi, ixrac yönümlü məhsul istehsalı, aqrar, turizm və İKT sahələrinin inkişafı üzrə zəruri tədbirlər qeyri-neft sektorunun inkişafı üçün əlverişli şərait yaratmışdır. Bunlar iqtisadi artımın keyfiyyəti üçün əsas amillərdən hesab olunur. Son 8 ildə DSK –nin məlumatlarına əsasən, Azərbaycanda ÜDM 3 dəfə, qeyri-neft ÜDM 2,2 dəfə, sənaye 2,7 dəfə, k-t 1,3 dəfə, tikinti 3,2 dəfə, İKT 6,4 dəfə artmışdır.

Azərbaycanda diversifikasiya prosesləri neftlə zəngin ölkələrlə müqayisədə bir sıra cəhətlərə malikdir. Azərbaycan dünyanın bir sıra neft hasil edən ölkələri ilə müqayisədə neft maşınqayırma sənayesinə malikdir. Lakin getdikcə hasilatın qurudan dəniz şəlfinə çəkilməsi və yeni texnoloji tələblərin qarşıya qoyulması getdikcə müasir qabaqcıl texnologiyalara tələbi artırmışdır. Həmçinin, qeyd etmək lazımdır ki, müasir dünya iqtisadiyyatında neft hasilatçı ölkələrin diversifikasiya modeli və neft qiymətlərindən asılılıq səviyyəsi kifayət qədər fərqlidir.

Dünya neft bazarında 2005-ci ildən sonra qərarlaşan konyuktur meyllər və dünya neft qiymətlərinin «tarixi maksimumu»nun böyük təsiri altında baş verən 2008-ci il global iqtisadi böhranı bu fərqləri daha qabarıq surətdə göstərdi. Dünya neft qiymətləri ilə global iqtisadi artım arasında əlaqə baxımından dünyada əsas neft istehlakçıları və neft ixracatçılarının iqtisadi vəziyyəti artan qiymətlərin mənfi təsirlərinə məruz qalır. Belə bir təsir əlaqəsi iqtisadi diversifikasiya siyasətinin əhəmiyyətini dünyada və regionda bir daha göstərir.

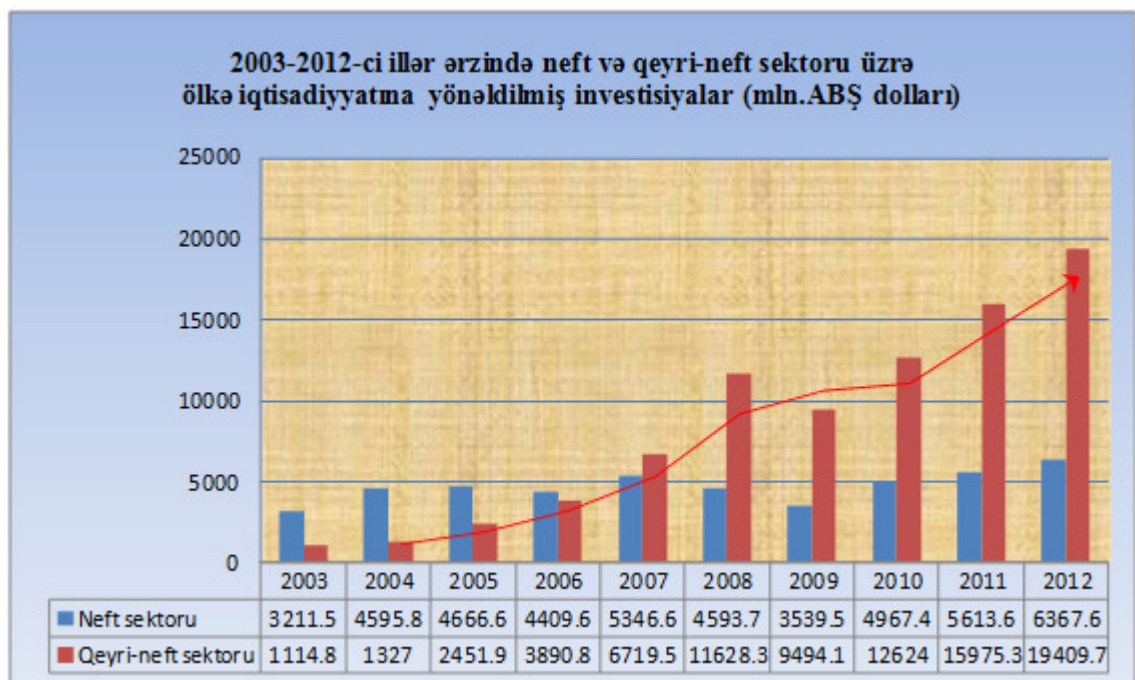
Azərbaycanda iqtisadi siyasət ilk növbədə neft sektorundan asılılığın azalmasına və qeyri-neft sektorunun dinamik inkişafına yönəlmişdir [1]. Belə bir siyasət çərçivəsində müasir kimya, neft-kimya, metallurgiya, maşınqayırma kompleksləri, hərbi sənaye kompleksləri, tikinti sahələrinə geniş diqqət verilir.

Azərbaycanın beynəlxalq ticarət mövqeyində bir sıra məhsullar üzrə ixrac imkanları yaranmaqdadır. Son illərdə bəzi Avropa İttifaqı ölkələri də daxil olmaqla, Azərbaycanın iki tərəfli təşəbbüsləri genişlənməkdədir. Lakin hələlik neft

məhsullarının ixracının birmənalı üstünlüyü şəraitində beynəlxalq ticarət mövqeyinin yaxşılaşdırılması rəqabətqabiliyyətli məhsul istehsalına nail olmanı və ixracın strukturca diversifikasiyası ilə yanaşı ixrac bazarlarının genişləndirilməsini tələb edir.

Hələlik xarici fəaliyyətin coğrafi genişlənməsi istiqamətində Azərbaycanda daha miqyaslı fəaliyyət Dövlət Neft Şirkəti tərəfindən həyata keçirilir. ARDNŞ xarici investisiyaları və investisiyalasdırılan obyektləri yaxın qonşu ölkələri və uzaq region ölkələrini əhatə edir.

Bü göstəricilər ARDNŞ beynəlxalq əhəmiyyətli transmilli şirkətə çevirmə prosesini xarakterizə edir. ARDNŞ-in belə bir fəaliyyət miqyası daha yeni Azərbaycan şirkətlərinin xarici iqtisadi fəaliyyəti üçün yeni potensial kimi qiymətləndirilə bilər. Burada söhbət hər şeydən əvvəl Azərbaycan mütəxəssislərinin, ölkənin elmi və iqtisadi resurslarının cəlb edilməsi ilə yeni innovasiya firmalarının yaradılmasına nail olmaqdan gedə bilər.

**Diagram 4. Azərbaycanın investisiya siyasətində neft və qeyri-neft
sektoru üzrə inkişaf meylləri**

Azərbaycanın diversifikasiya siyasətində yeni prioritetlər : Texnoloji parklar, kosmik məkanın mənimsənilməsi, müasir turizm kompleksləri, beynəlxalq tranzit koridorlar.

Qeyri-neft sənayesində innovasiyalı məhsul istehsalının artırılması məqsədilə Sumqayıt Texnoloji Parkı yaradılmışdır. Burada 15 müasir zavod fəaliyyət göstərir və yeni bir necə müəssisənin tikintisi aparılır. İstehsal məhsulları yüksək keyfiyyətə malikdir və xarici bazarlara ixrac edilir: günəş panelləri, transformatorlar, LED- lampalar və alternativ energetikada istifadə olunan digər məhsullar.

Sənaye Parkları həmçinin Balaxanı, Qaradağ və Gəncədə planlaşdırılır. Burada əsas məqsəd qeyri-neft sektorunun inkişafı üçün ölkəyə investisiyalar və texnologiyalar cəlb etmək, innovativ layihələri stimullaşdırmaqdır. Yaradılan müəssisələr energetik resurslara tələbatı artırır. Bu tələbatın ödənilməsi məqsədilə ölkədə 11 yeni elektrik stansiyası tikilmişdir. Həmçinin alternativ və bərpa olunan enerji mənbələri üzrə də geniş miqyaslı işlər həyata keçirilməkdədir. Günəş batareyalarının istehsalına başlanılmışdır. İqtisadiyyatın diversifikasiyasında əsas üstünlük İKT sektoruna verilmişdir. Bu istiqamətdə əsas tədbirlər kimi e-hökumətin formalaşdırılması; 2013-çü ildə sputnikin orbitə buraxılması; İKT sektorunun yaxın on illik ərzində neft sektorundan sonra ikinci gəlir mənbəyinə çevrilməsi və s. qeyd etmək olar.

Azərbaycan Respublikasının tədiyə balansı. 2013-cü ildən başlayaraq tədiyə balansı Beynəlxalq Valyuta Fondunun Yeni (6-cı nəşr) Təlimatının tələblərinə uyğun formatda tərtib edilmişdir. Yeni Təlimatda dəyişikliklər əsasən tədiyə balansının struktur komponentlərini əhatə edir. Belə ki, balansın strukturunda Kapital və Maliyyə hesabında əməliyyatların əvvəlki kimi kredit/debet formatında deyil, “xalis maliyyə aktivləri” və “xalis maliyyə öhdəlikləri” kimi qeyd edilməsi tövsiyə olunur. Bundan əlavə yeni Təlimatda bir sıra digər dəyişikliklər də əksini tapmışdır.

2013-cü ildə ölkənin əlverişli xarici mövqeyi qorunmuş, tədiyə balansı müsbət saldoya malik olmuşdur. İl ərzində xarici iqtisadi əməliyyatların müsbət saldusunun əldə olunmasında neft-qaz sektoru mühüm rol oynamışdır. Neft-qaz sektoru üzrə ümumi daxilolmalar əsasən neftin və təbii qazın ixracı və bu sektora cəlb edilən xarici kapitalın hesabına formalaşır.

Bu sektor üzrə ödənişlər isə mənfəətin və investisiyaların repatriasiyasını, avadanlıqların və xidmətlərin idxalını əks etdirir. 2013-cü ildə neft-qaz sektoru üzrə yaranmış ümumi müsbət saldo 22.4 mlrd. \$ olmuşdur.

Kapitalın və maliyyənin hərəkəti hesabının kəsiri cari hesabın profisiti ilə tam örtülür və hazırda ümumi balansda ÜDM-in 1/6 hissəsi qədər profit mövcuddur.

2013-cü ildə ilkin gəlirlər üzrə daxilolmaların və ödənişlərin ümumi dövriyyəsi 6.2 mlrd. \$-a çatmışdır. Bunun 83.3%-ni (5.1 mlrd. \$) Azərbaycandan ödənişlər təşkil edir. Bu məbləğin isə əsas hissəsini (4.1 mlrd. \$) beynəlxalq neft-qaz konsorsiumları üzrə xarici investorların payına düşən gəlirlərin repatriasiyası (əsasən xam neft şəklində), qeyri-rezidentlərə ödənilmiş əmək haqqları (222.9 mln. \$) və xarici kreditlərdən istifadəyə görə ödənilən faizlər (419.3 mln. \$) təşkil edir.

Təkrar gəlirlər üzrə xarici ölkələrlə aparılan əməliyyatların ümumi dəyəri 3.3 mlrd. \$ məbləğində qiymətləndirilmişdir. Bu məbləğin 50.1%-ni ölkəyə daxilolmalar təşkil edir.

Təkrar gəlirlər üzrə ümumi daxilolmaların 95.8%-ni xarici ölkələrdən fiziki şəxslərin pul baratları, 1.9%-ni ölkəyə gətirilən humanitar idxal mallarının dəyəri, 2.3%-ni isə digər daxilolmalar təşkil edir.

Bütövlükdə, təkrar gəlirlər üzrə əməliyyatların saldosu müsbət 6.7 mln. \$ təşkil etmişdir. İl ərzində xalis maliyyə aktivlərimiz 11.8 mlrd. \$ təşkil etmişdir. Bu göstərici əsasən xaricə yönəldilmiş birbaşa investisiyalar (1477.9 mln. \$), portfel investisiyaları (322.8 mln. \$) və digər investisiyalar (9958.6 mln. \$) hesabına formalaşmışdır.

Birbaşa investisiyalar formasında xaricdən cəlb olunmuş sərmayələrin ümumi məbləği 6.3 mlrd.\$ olmuşdur. Bu investisiyaların strukturunda neftqaz sektorunun xüsusi çəkisi 82.4% təşkil etmişdir.

Cədvəl 12.

Azərbaycan Respublikasının 2013-cü ildə xalis maliyyə aktivləri və öhdəlikləri, mln. \$

	Aktivlər	Öhdəliklər
Birbaşa investisiyalar	1477.9	2617.1
- neft-qaz sektoru	1039.0	1629.8
- digər sektorlar	438.9	987.3
Portfel investisiyaları	322.8	1041.3
Digər investisiyalar	9958.6	1609.7
- ticarət kreditləri və avanslar	4832.3	180.0
- kreditlər və ssudalar	256.0	408.9
- depozitlər və nağd valyuta	4870.3	1020.8
Neft bonusu	-	2.4

Mənbə: AMB

Cəlb olunmuş sərmayələr iri neft-qaz layihələrinin, əsasən BP Eksploreyşn (Şah Dəniz) Ltd. layihəsi və Azərbaycan Beynəlxalq Əməliyyat Şirkətinin Azəri-Çıraq-Günəşli yatağında görülən işlərin maliyyələşdirilməsi ilə əlaqədar ölkə iqtisadiyyatında istifadə olunmuşdur.

Qiymətləndirmələrə görə qeyri-neft sektoruna cəlb olunmuş birbaşa investisiyaların ümumi məbləği 1107.7 mln. \$ olmuşdur. 2013-cü ildə Azərbaycandan xarici iqtisadiyyata yönəldilmiş birbaşa investisiyalar isə 1534.3 mln. \$ təşkil etmişdir.

2013 –cü ildə kreditlər və ssudalar üzrə xalis maliyyə aktivləri 256 mln. \$, xalis maliyyə öhdəlikləri isə 408.9 mln. \$ artmışdır. Xalis maliyyə öhdəlikləri birbaşa dövlət və dövlət təminatlı kreditlər (409.7 mln. \$), habelə banklar hesabına (362.8 mln. \$) artdığı halda, digər müəssisələr və firmalar hesabına (363.5 mln. \$) azalmışdır.

2013 –cü ildə ölkənin ehtiyat aktivləri 3841mln. \$ məbləğində artmışdır. Tədiyə balansında profisit ölkənin irihəcmli strateji valyuta ehtiyatlarının formalaşmasına səbəb olmuşdur. 2013-cü ilin yekunları üzrə ölkənin ehtiyat aktivlərinin ÜDM-ə nisbəti 68%, idxala kifayətliyi isə 30 aydan çox olmuşdur.

Birbaşa investisiyalar formasında xaricdən cəlb olunmuş sərmayələrin ümumi məbləği 6.3 mlrd.\$ olmuşdur. Bu investisiyaların strukturunda neftqaz sektorunun xüsusi çəkisi 82.4% təşkil etmişdir.

Beynəlxalq tranzit koridorlar. Avropa və Asiya arasında yerləşməsi Azərbaycanı tranzit ölkəyə çevirmişdir. Beynəlxalq tranzit koridorları aşağıdakı global əhəmiyyətli layihələr çərçivəsində həyata keçirilməkdədir:

- Şimal-Cənub
- Sərg-Qərb
- Bakı-Tbilisi-Kars dəmir yolu. Geoiqtisadi cəhətdən Azərbaycanı Türkiyə və Avropa ilə birbaşa əlaqələndirə bilər.

Azərbaycanda təbii qaz ixracı marşrutlarının diversifikasiyası. Azərbaycan perspektivli neft-qaz ehtiyatlarına malikdir. Dəyişən dünyada yeni geoiqtisadi situasiya bu ehtiyatlardan səmərəli istifadə problemini aktuallaşdırmaqdadır.

Beynəlxalq enerji daşıyıcıları bazarındakı müasir meyllər və «energetik ingilab» xüsusilə təbii qaz ixracı marşrutlarının diversifikasiyasını tələb edir. Azərbaycanda hasil olunan təbii qaz üç istiqamətdə ixrac olunur:

- Bakı-Tbilisi-Ərzurum magistral boru kəməri (Azərbaycan-Gürcüstan-Türkiyə);
- Qazıməmməd - Astara – Bind-Biand magistral boru kəməri (Azərbaycan-İran) (burada İran tərəfi alınan qaz həcmələrinin əvəzinə müvafiq olaraq Naxçıvan MR-nı qazla təchiz edir);
- Qazıməmməd-Mozdok magistral boru kəməri (Azərbaycan-Rusiya).

Azərbaycanda hasil olunan qazın xarici bazarlara perspektiv nəqliyə gəldikdə isə bu günə 4 potensial marşrut mövcuddur. Bunlara TANAP, Nabucco-West, TAP və AGRİ layihələri aiddir.

Azərbaycanda üzən dəniz platformaları sahəsində xidmətlərin diversifikasiyası beynəlxalq kooperasiya əməkdaşlığı əsasında həyata keçirilir. Bunu Azərbaycan iqtisadi diversifikasiyanın ən uğurlu nümunələrindən biri kimi göstərmək olar. 90-cı illərin «neft bumu» - müasir tələblər baxımından mövcud texnologiyaların texnologiyaların yararsızlığını göstərdi.

Azərbaycanda bu sahədə beynəlxalq kooperasiyaya aşağıdakılar aiddir:

1. Azərbaycan-Türkiyə-Britaniya alyansı ATA (Amec-Tekfen-Azfen)
2. SOCAR- KEPPEL (Singapur) gəmi təmiri müəssisəsi. Azərbaycan İnvestisiya Şirkəti (AİK) də konsorsiuma daxildir.

Üzən dəniz platformaları sahəsində xidmətlərin diversifikasiyası və yaxın gələcəkdə bu siyasətin perspektivlərinin təmin olunması iki aktual problemin həllini tələb edir:

- A. Azərbaycanda neft-gaz flotunun yeni nəslini yaratmaq;
- B. Qonşu Xəzəryanı ölkələrin Azərbaycanın təklif etdiyi xidmətlərdən aktiv istifadəyə cəlb etmək

Dövlət və biznes iqtisadi münasibətlərinin diversifikasiyası zəruriliyi. Azərbaycanda Dövlət-biznes əməkdaşlığına xüsusi diqqət verilməkdədir. Azərbaycan İnvestisiya Şirkətinin (AİŞ) yaradılması bu tərəfdaşlığın uğurlu nümunəsi hesab oluna bilər. AİŞ-in birbaşa iştirakı ilə gəmi təmiri zavodu, sement zavodunun rekonstruksiyası və iqtisadiyyatın diversifikasiyasına xidmət göstərən digər bir sıra mühüm layihələr həyata keçirilir.

Azərbaycanda diversifikasiya modeli iqtisadi fəaliyyətin universal “inkisaf” forması və yeni biznes sferalarına çıxış strategiyası kimi perspektiv əhəmiyyət kəsb edir. Azərbaycan iqtisadiyyatı yeni inkişaf dövrü mərhələsinə daxil olmuşdur. Yaxın keçmiş dövr ərzində iqtisadi artımı təmin edən amillər obyektiv səbəbdən gələcəkdə bu funksiyanı yerinə yetirə bilməz. Reallıq bundan ibarətdir ki,

beynəlxalq bazarlarda rəqabət güclənir və yeni artım amillərinin roluna ehtiyac artır (insan kapitalı, informasiya texnologiyalarının istehsal prosesləri ilə integrasiyası, alternativ energetika, nano – texnologiyalar). Bu baxımdan nəzərə alınmalıdır ki:

- Diversifikasiya iqtisadi artımın uzunmüddətli əsasıdır;
- Uzunmüddətli dövrdə daxili bazarın artımı məhduddur;
- İstehlak bumu obyektiv olaraq real hədudlara malikdir;
- İnvestisiya dalğalarının azalması yeni geoiqtisadi situasiya üçün xarakterikdir.

Azərbaycanda xarici iqtisadi fəaliyyətin genişlənməsi və yeni bazarların mənimsənilməsi prioritet kimi elan olunmuşdur. Beynəlxalq miqyasda nəticələrin kifayət qədər geniş olmaması yenidən diversifikasiya siyasətini reallaşdıran ölkə üçün aydındır və gələcəyə hesablanan kursun davam etdirilməsi zəruridir.

Bunun üçün milli innovasiya sisteminin formalaşması zəruri şərtidir. Milli Innovasiya Sisteminin əsas formalaşma elementi kimi aşağıdakıları göstərmək olar:

- strateji məqsədlərə uyğun innovasiyaların yaradılması [təminədiçil innovasiyalarla yanaşı, yeni texnologiyalar, yeni bazarlara, yeni istehlakçılara çıxışa təhrikədiçil innovasiyalar] ;
- İKT şirkətlərinin sürətli artımı, intellektual resurslar bazarı, elmtutumlu məhsullar bazarı və s. bazarların yaradılması və integrasiyalı inkişafı;
- Yeni institutların formalaşdırılması: texnoloji transfer mərkəzləri, innovasiya klasterləri, strateji innovasiyalı transmilli alyansların, qlobal innovasiya firmalarının yaradılması; biznes subyektlərinin yeni qarşılıqlı münasibətlərinin inkişafı- şəbəkə, interaktiv, virtual;
- Müasir sivilizasiya tələbləri səviyyəsində qanunvericilik bazası yaratmaq – İntellektual mülkiyyət hüquqlarının qorunması haqqında qanunlar, informasiya təhlükəsizliyinin qorunması; Milli Innovasiya Sisteminin bütün elementlərinin

kompleks inkişafı və integrasiyasını təmin edə bilən işlək mexanizminin yaradılması.

Belə mexanizm keyfiyyətində dövlət-korporativ tənzimləmə irəli sürmək olar. İqtisadi diversifikasiyanın prioritet istiqamətləri kimi - konsessiyalar, autorsinq, developerlik tövsiyyə oluna bilər. İnnovasiya sferasında dövlət-korporativ tənzimləmə mexanizmi cərcivəsində vençur biznes institutunun formalaşması, onun hüquqi bazasının yaradılması və təşkilati formalarının müəyyənləşdirilməsi, intellektual birjaların yaradılması, dövlətin bütün səviyyələrdə aktiv dəstəyi ilə elm tutumlu istehsalın prioritet inkişafına yönəlik strategiyanın həyata keçirilməsi əhəmiyyətli dərəcədə aktualdır.

Azərbaycanda iqtisadi inkişafın müasir modeli MDB regionu dövlətləri ilə daha perspektiv və səmərəli investisiya əlaqələrinin inkişaf etdirilməsində yeni imkanlar yaratmışdır.

3.2. Rusiya və Azərbaycan arasında investisiya əməkdaşlığının prioritet sahələri və inkişaf prosesləri

Azərbaycan və Rusiya arasında ticarət və iqtisadi əlaqələr Rusiya Federasiyanın və Azərbaycan Respublikasının hökumətləri arasında 30 sentyabr 1992-ci ildə bağlanmış azad ticarət haqqında, azad ticarəti rejimindən istisnalar haqqında (26 noyabr 1992-ci il), 29 noyabr 2000-ci il tarixli protokollarla və həmin Sazişlə bağlı azad ticarəti rejimindən istisnalar haqqında 6 fevral 2002-cü il tarixli Pronokolla, Rusiya Federasiyanın və Azərbaycan Respublikasının hökumətləri arasında qəbul edilən və əmlakın artırılmasına dair vergilərə ikili vergi qoyulmasına yol verilməməsi haqqında 3 iyul 1997-ci il tarixli Sazişlə, 29 noyabr 2000-ci il tarixli qarşılıqlı ticarətdə vasitəli vergilərin alınması prinsipləri haqqında Rusiya Federasiyanın və Azərbaycan Respublikasının hökumətləri arasında bağlanmış Sazişlə, 21 yanvar 2002-ci il tarixli iqtisadi əlaqələrin prinsipləri və istiqamətləri

haqqında Rusiya Federasiyanın və Azərbaycan Respublikasının hökumətləri arasında bağlanmış Sazişlə tənzimlənir.

2006-cı ilin mart ayından Bakıda Rusiya Federasiyasının Ticarət nümayəndəliyi fəaliyyət göstərir.

Rusiya Federasiyanın və Azərbaycan Respublikasının iqtisadi əməkdaşlığına dair hökumətlərarası komissiyası Rusiya və Azərbaycan arasındakı münasibətlərini dövlət səviyyəsində tənzimləyən işçi mexanizmdir. Komissiyanın Rusiya hissəsinə Rusiya Federasiyasının Hökumət Sədrinin müavini, Rusiya Federasiyasının Prezidentinin Şimali Qafqaz Federal dairəsi üzrə nümayəndəsi A.Xloponin başçılıq edir. Komissiyanın Azərbaycan hissəsinə Baş nazirin birinci müavini Y.Əyyubov rəhbərlik edir. 2011-ci ilin martın 18-də Moskvada komissiyanın XIII geniş iclası keçirilmişdir. İclas zamanı bir sıra məsələlər, iki ölkə arasında ticari-iqtisadi əlaqələrinin vəziyyəti və perspektivləri müzakirə olunmuşdur. Həmçinin tərəflər nəqliyyat, rabitə və informasiya texnoloqiyaları, fəvqaladə hadisələrin nəticələrinin ləğvi sahələrində XII iclasında qəbul olunmuş qərarların yerinə yetirilməsini müzakirə etdilər. İclas zamanı əsas məsələrdən biri Rusiya Federasiyasının və Azərbaycanın sərhədyanı subyektlərin əməkdaşlığın inkişafı olmuşdur. Qeyd olunmuşdur ki, belə şəkildə əməkdaşlıq ümumiyyətlə iqtisadi, elmi-texniki, mədəni sahələrdə əməkdaşlığın genişlənməyinə təkan verir.

Azərbaycanın DGK-n məlumatına görə Rusiya və Azərbaycan arasında mal dövriyyəsi 2828,2 mln. ABŞ dolları təşkil etmişdir. Bununla belə Azərbaycandan Rusiyaya ixrac 53,5% artaraq 1187,4 mln. dollara çatmış, Rusiyadan idxal isə 43,3% artaraq 1640,8 mln. dollara çatmışdır.

Rusiya ixracının 90% dərin emallı məhsullar təşkil edir. İxracın əsasını maşınlar, avadanlıq və nəqliyyat vasitələri, ərzaq, ağac və selluloz kağız məmulatları, kimya sənayesinin malları, elektrik enerji, qara və əlvan metallar, yayılmış metal təşkil edir.

Azərbaycanın Rusiyaya ixracat strukturunda əsasını mineral məhsullar, ərzaq malları və kənd təsərrüfatının xammalı təşkil edir. Ərzaq mallarını və kənd

təsərrüfatının xammalı qrupuna daxil olanlar piy və yağlar, onların fraksiyaları, ağ qənd və təmiz saxaroza, meşə qozları, fermentləşdirilmiş qara çay, tərəvəzlər, çaxır-konyak məhsullarıdır.

2011-ci ildə Azərbaycandan Rusiyaya qaz tədarükü iki dəfə artaraq 1,5 mlrd. kub.m təşkil etmişdir. 2012-ci ilin yanvarın 23-də “Qazprom” və Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Şirkəti arasında qüvvədə olan Azərbaycan qazının alqı-satqı haqqında müqaviləyə əlavə imzalanmışdır. Həmin sənədə istinadən Azərbaycandan qazın alınma həcmi 1,5 mlrd. kub. m. artaraq 3 mlrd. kub. m, 2013 –cü ildə isə 3 mlrd. kub. metrdən artıq olacaq.

Azərbaycan Respublikası və Rusiya Federasiyası arasındakı Rusiya Federasiyasının ərazisində neftin tranziti haqqında 18 yanvar 1996-cı il tarixli müqaviləyə əlavələr etmək protokolun layihəsi üzrə danışıqlar mövcud idi. Onun imzalanması 2011-ci ildə 1996,4 min ton neft ötürülmüş Bakı-Novorossiysk neft kəmərinin ətrafındakı mübaisəli məsələləri aradan qaldırmağa imkan yarada bilər.

Azərbaycanın və Rusiyta Federasiyasının vahid enerji sistemlərinin müvazi surətdə işləməsinə təmin edən tədbirlər haqqında Rusiya Federasiyası Hökumətinin və Azərbaycan Respublikası Hökuməti arasında Sazişin layihəsi razılaşdırılmanın son mərhələsindədir.

Ticari-iqtisadi sahəyə aidiyyəti olan Sazişlər haqqında işlər davam etdirilir. O cümlədən Bakıda sərmayələrin həvəsləndirməsi və qarşılıqlı müdafiəsi barədə sazişin mətninin razılaşdırılması barədə danışıqların növbəti raundu keçirilmişdir. Azərbaycan bazarında 500-dən çox şirkət fəaliyyət göstərir, onlardan 200 kimi 100% Rusiya kapitalı ilə, 300 çoxu BM şəkilində. Bank-maliyyə sektorunda Vneştorqbank (VTB), “Rosselxozbank” və Nikoyl bank fəaliyyət göstərirlər.

Sənaye sahəsində Azərbaycanda bentonit palçığını istehsal edən Rusiya-Azərbaycan birməqəmmə müəssisəsi fəaliyyət göstərilir.

Azərbaycanın işçi dairələrinin Rusiya tərəfdaşları ilə sərmayə əməkdaşlığına maraq artır. «Azersun Holding» adlı Azərbaycan şirkəti 2010-cu ilin sentyabr ayında Beloreçensk şəhərində (Krasnodar vilayəti) çay çəkib bölmə

fabrikini işə salmışdır. Şirkət hazırda ildə 50 mln. şerti banka gücündə meyvə-tərəvəz məhsullarının emalı üzrə konserv zavodunun layihəsini həyata keçirir.

Rusiya və Azərbaycan arasında ticari-iqtisadi əlaqələrin inkişafında regionlararası əməkdaşlıq vacib rol oynayır. Regionlararası əməkdaşlıq sahəsində əlaqələr intensiv meyllər kəsb etməkdədir. 2011-ci ilin oktyabr ayında Bakıya Rusiya Federasiyasının Hökumət Sədrinin müavini, Rusiya Federasiyasının Prezidentinin Şimali Qafqaz Federal dairəsi (ŞQFD) üzrə nümayəndəsi A.Xloponinin başçılığı ilə nümayəndə heyəti gəlmişdir. Nümayəndə heyətinin tərkibində Dağıstanın, İnguşiyanın, Kabardino-Balkariyanın, Şimali Osetiya-Alaniyanın başçıları, Qaraçayevo-Çerkesiyanın hökumət başçısı və Stavropol vilayətinin nümayəndələri var idi. Görüşlər zamanı Dağıstan, İnguşiya, Qaraçayevo-Çerkesiya və Azərbaycan arasında ticari-iqtisadi, elmi-texniki və humanitar səhələrdə sazişlər bağlanıb, bundan başqa Nevinomisk və Sumqayıt şəhərləri qardaşlaşmış şəhərlər statusunu almışlar. Rusiya Federasiyasının ŞQFD hüddurlarında subyektlərinin sərmayə layihələrinin təqdimatı keçirildi.

Hazırda Rusiya Federasiyasının 18 subyekti Azərbaycan Hökuməti ilə əməkdaşlıq haqqında hüquqi tərtib olunmuş sənədlərə malikdirlər. Tatarstanın və Dağıstanın nümayəndəlikləri Azərbaycanda fəaliyyət göstərirlər.

Müqavilələr və hüquqi baza

1 yanvar 2010-cu il tarixdən imzalanmış sazişlər:

1. Stavropol vilayəti Hökuməti və Azərbaycan Respublikası Hökuməti arasında imzalanmış ticari-iqtisadi, elmi-texniki və mədəni əməkdaşlıq haqqında Saziş (28 aprel 2010-cu il).

2. Rusiya Federasiyası və Azərbaycan Respublikası arasında imzalanmış dövlət sərhəddi haqqında Saziş (3 sentyabr 2010-cu il).

3. Rusiya Federasiyası Hökuməti və Azərbaycan Respublikası Hökuməti arasında imzalanmış transsərhəd Samur çayının rəşional istifadəsi, su ehtiyatlarının mühafizəsi sahəsində əməkdaşlıq haqqında Saziş (3 sentyabr 2010-cu il).

4. Rusiya Federasiyası narkotik vasitələrin dövriyyəsinə nəzarət üzrə Federal xidmətləri və Azərbaycan Respublikası Milli Təhlükəsizlik Nazirliyi arasında bağlanmış narkotik vasitələrin, psixotrop maddələrin və onların prekursorlarının qeyri qanuni dövriyyəsi ilə mübarizədə əməkdaşlıq haqqında Saziş (13 yanar 2011-ci il)

5. Rusiya Federasiyası Daxili İşlər Nazirliyi və Azərbaycan Respublikası Daxili İşlər Nazirliyi arasında əməkdaşlıq haqqında müqavilə (28 iyun 2011-ci il)

6. Həştərxan vilayəti hökuməti (Rusiya Federasiyası) və Azərbaycan Respublikası Hökuməti arasında ticari-iqtisadi, elmi-texniki və mədəni əməkdaşlıq haqqında saziş (8 sentyabr 2011-ci il).

7. Dağıstan Respublikası Hökuməti (Rusiya Federasiyası) və Azərbaycan Respublikası Hökuməti arasında ticari-siyasi, elmi-texniki, mədəni və humanitar əməkdaşlıq haqqında imzalanmış müqavilə (4 oktyabr 2011-ci il)

8. İnquşetiya Respublikası Hökuməti (Rusiya Federasiyası) və Azərbaycan Respublikası Hökuməti arasında ticari-siyasi, elmi-texniki, mədəni və humanitar əməkdaşlıq haqqında imzalanmış müqavilə (4 oktyabr 2011-ci il)

9. Qaraçay-Çərkəz Respublikası Hökuməti (Rusiya Federasiyası) və Azərbaycan Respublikası Hökuməti arasında ticari-siyasi, elmi-texniki, mədəni və humanitar əməkdaşlıq haqqında imzalanmış müqavilə (4 oktyabr 2011-ci il)

10. Stavropol vilayəti Nevinnomısk şəhəri Administrasiyası (Rusiya Federasiyası) və Sumqayıt şəhəri İcra Hakimiyyəti (Azərbaycan Respublikası) arasında əməkdaşlıq və qardaş əlaqələrin qurulması haqqında imzalanmış müqavilə (4 oktyabr 2011-ci il)

2011-ci ilin mart ayında Tatarstanın Prezidenti R.N.Minnixanov Bakıya işçi səfər etmişdir. Görüşlər zamanı qeyd olunmuşdu ki, Azərbaycan və Tatarstan neft-kimya və neft emalı sahələrində faydalı əməkdaşlıq yarada bilərlər. Bu sahədə Tatarstan böyük təcrübəyə malikdir: neftqazkimya kompleksinin inkişafının üçüncü mərhələsi müvəffəqiyyətlə reallaşır, Nijnekamsk şəhərində iri neftayırma kompleksi inşa olunur.

2011-ci ildə Həştərxan vilayəti ilə əlaqələr canlanmağa başladı. 2011-ci ilin may ayında Həştərxan şəhərində ikinci Rusiya-Azərbaycan regionlararası forum keçirildi. 2011-ci ilin sentyabr ayında Bakıya Həştərxan vilayətinin gubernatoru A.A.Jilkinin səfəri oldu. Səfər zamanı ticari-iqtisadi, elmi-texniki, mədəni sahələrdə əməkdaşlıq haqqında yeni Saziş imzalandı, vilayətin iqtisadi və sərmayə potensialının təqdimatı olmaqla biznes-forum keçirildi.

Azərbaycanda Tatarstanın və Dağıstanın nümayəndəlikləri, “Torgoviy dom Ural” QSC, “Torgoviy dom Tatarstan” MMC, Rusiyanın regional aviaşirkətlərin (“Başkirskiye avialinii”, “Permskiye avialinii”, “Pulkovskie avialinii”, “Samarskiye avialinii”, “Uralskiye avialinii” v. s) fəaliyyət göstərirlər.

VTB qrupu Azərbaycan bazarında fəaliyyətə başlamışdır. 2012-ci ilin noyabrın 23-də Bakıda VTB Bankı ASC-nin törəmə şirkəti olan VTB Bank Azərbaycan ASC-nin ofisi fəaliyyətə başlamışdır.

2009-cu ilin noyabrın 1-nə olan məlumata görə, VTB Bank Azərbaycan ASC-nin aktivləri 16,06 milyon manat (20,0 milyon ABŞ dolları), nizamnamə kapitalı isə - 7,815 milyon manat (9,7 milyon ABŞ dolları) təşkil edib.

VTB Bank Azərbaycan ASC-nin səhm kapitalı Bank VTB ASC (səhmlərin 51%-i), «AtaHoldinq» ASC (48,99%) və bir fiziki şəxs (0,01%) arasında bölüşdürülüb.

VTB Bank Azərbaycan ASC geniş spektr bank xidmətləri təklif edən universal bank kimi inkişaf etmək niyyətindədir.

İlkin mərhələdə Bank işini korporativ müştərilərə xidmət göstərilməsinə və xarici ticarət əməliyyatlarının maliyyələşdirilməsi istiqamətində quracaq.

2003-cü ildə fəaliyyətə başlamış «AtaHoldinq» ASC iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrinə, maliyyə və intellektual resurslara, o cümlədən investisiyalar hesabına əmələ gəlmiş qeyri-rezidentlərin resurslarına sərmayə qoyuluşu həyata keçirir və fəaliyyəti əsasən maliyyə, sənaye, telekommunikasiya və IT, xidmətlərinin, tikintinin və turizm sahələrinin inkişafına yönəlib. «AtaHoldinq» ASC sosial proqramlarda, xeyriyyə tədbirlərində iştirak edir, habelə mədəniyyət və incəsənətin

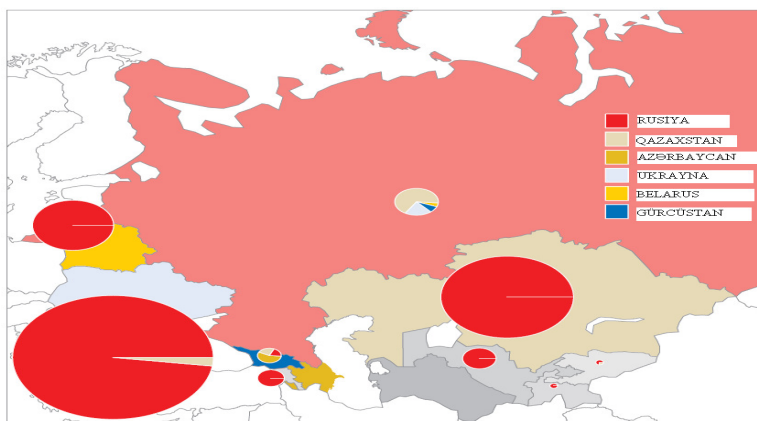
inkişafı, təhsil səviyyəsinin yüksəldilməsi layihələrini dəstəkləyir. 2009-cu ilin sentyabrın 30-na olan məlumata görə «AtaHolding» ASC-nin aktivlərinin həcmi 308,8 milyon manat təşkil edib ki, bu da ilin əvvəli ilə müqayisədə 39,0 milyon manat və ya 39% çoxdur.

Həmin tarixdə «AtaHolding» ASC-nin maliyyə yatırımlarının həcmi 116,1 milyon manat bərabər olub. «AtaHolding» ASC-nin ödənilmiş kapitalının həcmi isə 69,8 milyon manat təşkil edir.

Gələcəkdə VTB qrupu Azərbaycanda biznesin pərakəndə, sərmayə qoyuluşu və digər istiqamətlərini də inkişaf etdirmək niyyətindədir.

Bank VTB ASC-nin İdarə Heyətinin Prezident-Sədri Andrey Kostin acılış mərasimində xüsusi olaraq bəyan etmişdir ki, «Azərbaycanın çox böyük sənaye və ticarət potensialına malikdir və bu, regionu investisiyalar üçün cəlbedici edir. MDB ölkələri VTB qrupu üçün prioritet bazardır. Azərbaycan bazarına çıxış – məntiqi addımdır və bu addım VTB qrupuna MDB ölkələrinin inkişaf nöqtəyindən daha perspektivli bazarlarını əhatə etməyə imkan verəcək».

VTB qrupu Rusiyanın aparıcı maliyyə qruplarından biridir. Qrup Rusiya və MDB ölkələrində zəngin iş təcrübəsinə və 20-dən artıq ölkədə nümayəndəliklərə malikdir. VTB-nin əsas səhmdarı 85,5%-lik payla – RF Hökumətidir. Digər səhmdarların nizamnamə kapitalında payı 7,01%-lik qlobal depozit təqsimlərinin sahiblər də daxil olmaqla, cəmi 14,5%-dir [50].

Şəkil 6. MDB regionunda qarşılıqlı birbaşa investisiyaların xəritəsi

Qeyd etmək lazımdır ki, VTB qrupu Azərbaycanın bank bazarına 2008-ci ilin sonunda, daha sonra isə 2009-cu ilin martın 11-də çıxıb [23].

VTB Rusiyada, bəzi MDB ölkələrində, Qərbi Avropa, Asiya və Afrika ölkələrində geniş spektr korporativ, pərakəndə və sərmayə bank xidmətləri təklif edir.

2009-cu ilin iyunun 30-na olan məlumata görə, VTB qrupu aktivlər (3 637,3 mlrd. rubl) və müştəri vəsaitləri üzrə (1 561,8 mlrd. rubl) Rusiyanın ikinci iri maliyyə qrupu olub [50].

VTB-nin Rusiyada, MDB və Avropada regional şəbəkəsi 966 satış nöqtəsindən ibarətdir ki, bunun sayəsində də qrup Rusiyanın Ən iri pərakəndə banklar üçlüyünə daxildir.

VTB-nin 2008-ci ildə əsas qoyulmuş İnvestisiya biznesi çərçivəsində Moskva, London, Singapur və Dubayda əməliyyatlar həyata keçirilir.

3.3. Azərbaycanın MDB regionunda investisiya əməkdaşlığının iqtisadi perspektivləri

Azərbaycan MDB regionu çərçivəsində iqtisadi əlaqələrinin gələcək inkişafını faydalı tərəfdaşlıq strategiyası əsasında müəyyənləşdirməkdədir. Regionda Rusiya Federasiyası ilə əlaqələrin prioritetliyi bu strategiyada xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Azərbaycan perspektiv əlaqələrin inkişaf mexanizmlərinin rolunu və fəaliyyətini xüsusilə genişləndirməkdədir. Bu sırada Rusiya Federasiyasının Ticarət nümayəndəliyinin fəaliyyətinin praktiki əhəmiyyətini qeyd etmək olar. 2006-cı ilin mart ayından Bakıda Rusiya Federasiyasının Ticarət nümayəndəliyi fəaliyyət göstərir.

Fəaliyyətə başladığı dövrdən ayrı-ayrı Federasiya subyektləri ilə səmərəli əlaqələrə nail olunmuşdur. 2010-cu ildə Ticarət Nümayəndəliyinin təşkilati dəstəyi ilə Bakıya Penza TİP nümayəndələrinin səfəri baş tutmuşdur. Vilayətin

çoşprofilli kompleksi neft qaz emal edən, kimya, elektrotexnika, tikinti və s. kimi doqquz müəssisənin rəhbərləri ilə təmsil olunmuşdur.

Rusiya Ticarət Nümayəndəliyinin məlumatına görə, 30-dan artıq Azərbaycan şirkəti qarşılıqlı əlverişli əməkdaşlığa maraq göstərir. İlk əlaqələrin nəticələri ümidvericidir. Görüşün nəticələrinə görə Ticarət Nümayəndəliyində nümayəndə heyətinin işi haqqında fikir mübadiləsi aparıldı, Azərbaycanda biznesin aparılması ilə bağlı məsləhətlər verildi və gələcək qısamüddətli zamana müştərək fəaliyyət planı müəyyən olundu. Nümayəndə heyətinin üzvlərinin Azərbaycan-Rusiya işguzar əməkdaşlıq palatasının və «Nikoil» İnvestisiya Kommersiya Bankının rəhbərliyi, AR FHN-nin Regionlarla iş üzrə idarəsinin rəisi ilə görüşləri, “Russkiy traktor” ASC baş direktoru ilə danışıqlar təşkil olundu.

Azərbaycan Respublikası RF Ticarət Nümayəndəliyi, MDB İcra hakimiyyətinin və Azərbaycan beynəlxalq bankının dəstəyilə MDB Maliyyə-bank Şurasının təşkil etdiyi “Maliyyə institutları – MDB ölkələrinin iqtisadiyyatının struktur modernizasiyasının əsası” III Bakı beynəlxalq konfransının işində regional əhəmiyyətli əməkdaşlığın yeni strateji istiqamətlərinə xüsusi önəm verilmişdir.

Yeni şəraitdə biznes forum və konfranslar regional iqtisadi əlaqələrin realizə olunmayan potensiallarını aşkarlamağa imkan verir. Bakıda hər il keçirilən “Tikinti” 16-cı Beynəlxalq, eyni zamanda fəaliyyət göstərən “Mebel, interyer, dizayn” 8-ci Xəzər beynəlxalq və “Qızdırıcı, ventilyasiya, kondisionerləşmə, su təminatı, santexnika, ətraf mühitin qorunması texnologiyaları, xovuzlar” İkinci Beynəlxalq sərgilərdə iştirak etmişdir. Rusiya iştirakçıları (İƏM-in 10-n artıq iştirakçısı) ilə görüşlərdə Rusiya məhsul istehsalçılarının Azərbaycan bazarına çıxmasının problemli məqamları göstərildi, mövcud suallara aydınlıq gətirildi və hüquqi məsləhətlər verildi.

Ticarət nümayəndəliyi “Rusiya dəmir yolları” ASC və “Azərbaycan dəmir yolları” QSC təşkili ilə keçirilən “Strateji partnyorluq: Qafqaz regionu” Beynəlxalq regional dəmir yolu biznes forumunda iştirak etmişdir. Qafqaz regionunun nəqliyyat infrastrukturalarının təkmilləşməsi və “Şimal-Cənub” MİK effektiv

inkışafı məsələləri Forum iştirakçılarının diqqət mərkəzində olan əsas məsələlərdən biri olmuşdur.

Hazırda Azərbaycan və MDB regionun bir sıra dövlətləri ilə ikitərəfli ticarət və iqtisadi münasibətlərin vəziyyəti və perspektivləri İqtisadi əməkdaşlıq üzrə Dövlətlər arasındakı komissiyaların fəaliyyətindən daha çox asılıdır. Buna görə də müqavilə hüquq bazasının təşkili ilə bağlı əsas məsələlər müzakirə olunmalı və yeni inkışafın tələblərinə uyğunlaşdırılmalıdır.

Bu sırada əməkdaşlıqda elm və təhsil sahələrinin rolunu genişləndirmək zəruridir. Rusiyanın Azərbaycanda Ticarət nümayəndəliyi “Təhsil və karyera” 4-cü Beynəlxalq sərgidə iştirak etmişdir. Bu sərgidə Moskva, Sankt-Peterburq, Novqorod, Nijniy Novqorod, Saratov, Tambov və Maxaçkaladan olan 25 ali təhsil məsisəsini təmsil edən “RAKUS” Rusiya qrupu da iştirak etmişdir. Qeyd edək ki, “RAKUS”-un ekspozisiyası sərgiyə gələnlərin çoxlarında maraq yaratdı.

Azərbaycanda Rusiya Ticarət Nümayəndəliyi sosial-iqtisadi sferanın gələcək əməkdaşlıq sahələrini genişləndirməyə çalışır. Rusiya Ticarət Nümayəndəliyi “Səhiyyə” 16-cı Azərbaycan Beynəlxalq sərgisinin, “Stomatologiya” 5-ci Azərbaycan Beynəlxalq Yubiley sərgisinin və “Gözəllik və estetik təbabət” 4-cü Azərbaycan Beynəlxalq sərgisinin açılışında iştirak etmişlər. Rusiya tərəfi 16 şirkət ilə təmsil olunmuşdur: rentgen diaqnostik avadanlığın, komplekslərin və köçürmə kabinetlərin istehsalçısı “Amiko” QSC (Moskva ş.); “NTFF “Polisan” MMC (Sankt-Peterburq ş.); “Tatximfarmpreparat” ASC (Kazan ş.); hazır dərman preparatlarının istehsalçısı olan “İrbitsk kimya əczəçilik zavodu” AZC (Sverdlovsk vilayəti); dərman vəsaitlərinin, bioloji əlavələrin, vitaminləşdirilmiş qidanın istehsalçısı “Altay vitaminləri” QSC (Biysk ş.); immunomodulyatorlar istehsalçısı “Feron” MMC (Moskva ş.); ürək-damar cərrahiyəsi, stomatoloji, oftalmoloji implantların istehsalçısı “Ekoflon” EİK (Sankt-Peterburq ş.); diaqnostik test sistemlərinin və dərman preparatlarının istehsalçısı “Ekolab” QSC (Elektroqorsk ş.); tibbi tullantıların utilizasiyası üçün məhsulun istehsalçısı “KS-Proyekt” şirkəti (Tatarstan Respublikası); optika mexanik və optika elektron

cihazların istehsalçısı “Lomo” ASC (Sankt-Peterburq ş.); elm, təhsil, səhiyyə və sənaye sahələrində yüksək texnologiyalı həll etmələrin təchizçisi olan “OPTEK” şirkəti (Moskva ş.); “Svoboda” ASC (Moskva ş.); kosmetik birlik “Russkaya kosmetika” MMC (Moskva ş.). Sonuncu kosmetik birliyə istehsal etdikləri məhsulun və xidmətlərin Azərbaycan bazarına çıxarılmasında Ticarət nümayəndəliyinin köməyi təklif olunmuşdur.

MDB regionu miqyasında əhəmiyyət daşıyan layihələr üzrə investisiya əlaqələrinin yaradılması strateji əhəmiyyət daşıyır. “M2M Telematika” Rusiya şirkətinin regional mərkəzi statusuna malik “Hermes GPS” şirkəti ilə “QLONASS” peyk noviqasiya sisteminin Azərbaycanda istifadəsi perspektivlərinin müzakirəsi perspektiv əməkdaşlıq istiqamətiqeyə etmək olar.

Azərbaycan və RF arasında “Sinterra” yeni əməkdaşlıq istiqamətində növbəti addımlardan biri kimi qeyd oluna bilər. QSC İKT sahəsində “Sinterra” şirkətinin “Azərtelekom”la birgə layihələrinin realizasiyası ilə bağlı məsələlər müzakirə olunmuşdur.

Azərbaycan ərzaq bazarında aparıcı strukturlardan biri olan “Azərsun-Xolding” şirkətinin Ticarət nümayəndəliyinin ilə təmasları şirkət tərəfindən Rusiya ərazisində bir sıra sərmayə layihələrinin realizasiyası perspektivlərinə imkanlar yaratmışdır. Rusiyanın çay bazarında olan vəziyyət haqqında fikir mübadiləsi aparıldıqdan sonra, Azərbaycan şirkətinin layihələri həyata keçirilmişdir.

Dunyada baş verən böhran prosesləri MDB regionu dövlətləri arasında daim nəzərə alınır. Bu məsələlərdən biri ərzaq təhlükəsizliyi problemidir. Azərbaycan Respublikası FHN-nin maddi ehtiyatlar üzrə dövlət agentliyinin rəhbərliyi ilə görüşdə ölkənin dövlət ehtiyatları üçün əldə olunan Rusiya taxılı ixracının artırılması perspektivləri əməkdaşlıq məsələsi kimi əhəmiyyət daşıyır. Azərbaycanın dövlət və biznes strukturları ilə Rusiya Federasiyası subyektlərinin və Həştərxan, Stavropol və Krasnodar ölkələri təsərrüfat strukturlarının maraqlarını milli bazarda maraqların müdafiə olunması sahəsində əməkdaşlıq Ticarət

nümayəndəliyi tərəfindən davam etdirilmişdir. Tərəflər arasında İnformasiya mübadiləsi və danışıqlar prosesi təşkil olunmuşdur.

Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Fondu Rusiya valyutasına investisiyalara başlamışdır. Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Fondu (ARDNF) vəsaitinin 5 faizə qədərini Türkiyə lirəsi və Rusiya rublunda ifadə olunan aktivlərdə yerləşdirməyi nəzərdə tutmuşdur.

Investisiya siyasətinə əsasən, ötən dövrlər ərzində artıq Türkiyə lirəsində ifadə olunan aktivlərə ilkin investisiyalar həyata keçirilmiş və Rusiya rubluna investisiyaların həyata keçirilməsi ilə əlaqədar ötən illərdə müvafiq işlər tamamlanmışdır.

ARDNF Rusiyanın ən böyük banklarından biri olan "Qazprombank"-a 3 milyard rubl (təxminən 100 milyon ABŞ dolları) dəyərində qısamüddətli depozit yerləşdirərək bu valyutada ilkin investisiyalarına başlamışdır. İnvestisiya Neft Fondunun Rusiya rublunda ifadə olunan aktivlərə nəzərdə tutduğu uzunmüddətli investisiya strategiyasının ilkin mərhələsidir. Gələcəkdə bu valyutada ifadə olunan digər maliyyə alətlərinə də müvafiq investisiyaların həyata keçirilməsi nəzərdə tutulmuşdur.

Azərbaycan Rusiya üçün potensial investora cevrilir. Rusiyaya sərmayə yatırılması dövlətimiz üçün gələcəkdə müsbət effekt verə bilər. Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev Rusiyanın "Rossiya-24" kanalına müsahibəsində Rusiya və Azərbaycan arasında iqtisadi əlaqələrinə toxunaraq, bildirib ki, Azərbaycan bu ölkənin səhmlərinə, daşınmaz əmlaka, bank sektoruna, həm də istehsalata sərmayə qoyur: "Rusiyaya gəldikdə, biz bank sektoruna sərmayə qoymuşuq, VTB bankının səhmlərini almışıq, daşınmaz əmlaka, istehsalata da sərmayə qoymuşuq. Rusiya bazarı bizim üçün perspektivlidir. Biz hər hansı vəziyyətə, qondarma sanksiyalara baxmayaraq, Rusiya bazarına fəal sərmayə qoymaqda davam edəcəyik. Ona görə ki, əvvələn, bütün bunlar müvəqqətidir, ikincisi, biz elə işləməliyik ki, münasibətlərimiz möhkəmlənsin. Investisiyalar sadəcə, öz vəsaitlərini şaxələndirmək deyil. Bu, həm də əməkdaşlıq münasibətlərinin və onun

səviyyəsinin nümayişidir. Prinsip etibarilə heç bir ölkə sabitlik, mehriban münasibətlər olmayan yerə dövlət vəsaitlərini yatırmayacaq. Rusiya bizim dostumuz, tərəfdaşımızdır. Rusiyaya sərmayə yatırılması davam etdiriləcək” [3].

İqtisadçı mütəxəssislər və siyasətçilər düşünür ki, Rusiyaya sərmayə yatırmağımız ölkəmiz üçün müsbət effekt verəcək: Azərbaycanla Rusiya arasında iqtisadi əlaqələr də yüksək səviyyədədir. Baxmayaraq ki, Qərb Rusiyaya sanksiyalar tətbiq edib, amma Azərbaycanın bu ölkə ilə iqtisadi, mədəni, humanitar sahələrdə ciddi problemləri yoxdur. Ölkələr arasında ticarət dövriyyəsi ilbəil artır. Hətta banklararası əlaqələr də var. Xüsusən də Beynəlxalq Bankla Rusiyanın VTB bankı arasında. Azərbaycan Rusiyada müəyyən digər sahələrə də yatırımlar edib. Amma bu prosesdə müəyyən risklər də mövcuddur. Faktiki olaraq rus rublunun məzənnəsi kəskin şəkildə aşağı düşüb. Lakin qonşu ölkə ilə ticarət saldosu yüksək olduğundan, bütün hallara baxmayaraq, onu bu səviyyədə də saxlamaq məsləhətdir. Neftin qiymətinin kəskin azalması, Rusiyanın qaz ixracı üzrə "Cənub axını"ndan imtina etməsi, sanksiyaların tətbiqilə əlaqədar qiymətlərin qalxması, inflyasiyanın yüksək olması, bu kimi amillər sərmayə yatırımını artıran ölkə kimi müəyyən problemlər yarada bilər. Amma Azərbaycan müstəqil dövlət olaraq müstəqil siyasət aparır. Bu gün Rusiyanın da Azərbaycana böyük ehtiyacı var. Rusiyanı kənd təsərrüfatı məhsulları ilə təmin etmək üçün Azərbaycanın imkanları böyükdür. İxrac potensialımız var. Burada da müəyyən problemlər yaranmasın deyə, ondan istifadə etmək lazımdır.

Müstəqil iqtisadçı ekspertlər də ümid edir ki, Rusiya hazırkı situasiyadan qısa zamanda yaxa qurtaracaq və bu halda Azərbaycanın bu gün ora yatırdığı sərmayələr böyük gəlir gətirəcək: "Rusiya bazarı indinin özündə də potensial cəhətdən kifayət qədər cəlbedici olaraq qalır. Doğrudur, Qərbin sanksiyaları fonunda Rusiyanın səhm və daşınmaz əmlak bazarında kəskin ucuzlaşmalar müşahidə olunur. Amma yenə də potensial olaraq bu bazar kifayət qədər cəlbedicidir. Ümid etmək qalır ki, Azərbaycanın bu ölkəyə qoyduğu sərmayələr qısa zamanda özünü doğruldacaq. Yəni, Rusiya qısa zamanda problemdən çıxaraq,

yenidən investorlar üçün gözəgəlimli olacaq. İnvestisiya təklifi artanda təbii ki, Rusiya bazarında səhmlərin də qiyməti qalxacaq. Bu vəziyyətdən isə hazırda Rusiya səhm bazarında aktiv olan Azərbaycan iqtisadi faydasını perspektiv dövrdə təmin edə bilər.

Nəticə və təkliflər

MDB məkanında beynəlxalq investisiya əməkdaşlığı sferasında müşahidə olunan proseslər müasir dövrdə son dərəcə aktualdır.

Beynəlxalq və regional lahiyələr üzrə investisiya əməkdaşlığı:

Ticarət sektoruna dəstək. Gömrük əməkdaşlığı Komitəsi 2011-ci il Azərbaycanda təşkil olunmuş yığıncağında trans sərhəd daşımalrı üçün fiziki maneələrin müəyyənləşdirilməsi nəqliyyat koridorlarının fəaliyyətindən səmərəliliyin maksimallaşdırılmasına yönələn əlavə tədbirlərin icrası nəzərdən keçirilmişdir. Bunlara aşağıdakılar aid edilmişdir:

- Sərhəd keçid məntəqələrinin modernizasiyası;
- Gömrük kodekslərinin yenidən nəzərdən keçirilməsi və qəbulu;
- Avtomatlaşdırılmış gömrük informasiya sistemlərinə investisiyaların həyata keçirilməsi;
- Vahid milli pəncərə sistemlərinin yaradılması istiqamətində hərəkət;
- Sərhəddə yoxlanış zamanı risklərin idarəetmə sisteminin təkmilləşdirilməsi.

Energetika sektoru. 2012-ci ilin mayında Filippində və sentyabrında Tailandda Energetika sektoru üzrə Koordinasiya sektorunun iclasında 2013-2015 – ci illər üçün Energetik fəaliyyət planı işlənib hazırlanmışdır. Energetik fəaliyyət planı bir necə komponenti birləşdirir:

Mərkəzi Asiya - Cənubi Asiya koridorunun inkişafı. Mərkəzi Asiya energetik resurslarının Əfqanıstanın milli energetik şəbəkəsi və ardınca Cənubi Asiya energetik bazarları ilə birləşdirilməsi variantları daha detallıqla tədqiq olunmalı və nəzərdən keçirilməlidir. Bunun üçün texniki və iqtisadi cəhətdən optimal sxemlər seçilməlidir.

Energetik sistemlərin idarəetməsi üzrə regional dispetçer idarəçiliyinin yaradılması. Elektrik enerjisi ticarətinin inkişafına yönələn texniki, qanunverici,

tənzimləyici və kommersiya məsələlərinin həllinə yönələn regional tədqiqatların həyata keçirilməsi nəzərdə tutulmuşdur.

Su-energetik əlaqələrin idarə edilməsi. Su-energetik əlaqələrin idarə edilməsində milli və regional analitik alətlərin balanslılığına diqqətin artırılmasına imkan verən, məlumatların və informasiya məhsullarının geniş yayılmasına əsaslanan «Yol xəritəsi» işlənib hazırlanmışdır.

Energetika obyektlərinin tikintisi üzrə resursların mobilliyı. Regionda hər bir ölkənin öz xüsusi resursları ilə prioritet energetika infrastrukturalarının maliyyələşdirilmə potensialı və təşəbbüsləri qiymətləndirilməli, fərdi investisiyalar da daxil olmaqla, eləcə də digər maliyyələşmə mənbələri öyrənilməlidir. Dövlət-biznes əməkdaşlığı əsasında potensial layihələrin hazırlanması üzrə regional mexanizmlərin yardılması üçün hazırlıq işləri aparılmalıdır.

Energetika sektorunun prioritet layihələrinin reallaşdırılması. Energetika sektorunun prioritet layihələrinin siyahısı milli və regional prioritetlərə müvafiq yenilənməlidir. Regionun energetik planında öz əksini tapan prioritetləşdirilmiş layihələr də həmçinin buraya daxil edilməlidir. Energetika sektorunda regional əməkdaşlıq məqsədlərinə nail olunması prosesində və istiqamətində göstəricilər üzrə monitoring həyata keçirilməsi zəruridir.

MDB regionu dövlətləri dünyaya iqtisadiyyatının zəngin regionunu formalaşdırır. Region dövlətləri ilə investisiya əlaqələri perspektiv əhəmiyyət kəsb edir. İnvestisiya əməkdaşlığının bir sıra meyilləri və inkişaf istiqamətlərini qeyd etmək olar.

1. MDB regionu dövlətləri iqtisadi resurs potensialı ilə dünya iqtisadiyyatının əhəmiyyətli dərəcədə zəngin dövlətləridir. Belə bir potensialın dünya təsərrüfatına inteqrasiyası geosiyasi cəhətdən mürəkkəb proseslərlə bağlıdır.

2. Neft və gaz resursları sahəsində regionda dünya iqtisadiyyatında muasir tələbatları ödəyə biləcək zənginlik mövcuddur. Lakin onların hasilatı və emalı getdikcə iqtisadi cəhətdən çətinləşir. Keyfiyyətli məhsullar əldə edilməsi

daha effektiv emal texnologiyalarının tətbiğini tələb edir. Emal texnologiyalarının təkmilləşdirilməsi öz növbəsində irimiqyaslı investisiya qoyuluşlarını və geosiyasi sabilliyin gərarlaşmasını tələb edir. Xüsusilə, Fars körfəzi, Yaxın Şərq və Mərkəzi Asiya regionu ölkələrində vəziyyət yeni geoiqtisadi situasiya yaratmaqla zəruri investisiya qoyuluşlarının perspektivləri üçün qeyri-müəyyənliyə səbəb olmuşdur.

3. İnvestisiya artımı faktoru MDB regionunda iqtisadi inkişafa daha çox ticarət aspektində özünü göstərmişdir. Bütün regionun Avropa İttifaqı ölkələrindən idxal əlaqələrinin həcmi atmışdır.

Lakin Avrostatın məlumatlarının təhlilinin nəticələri göstərir ki, Aİ (27) ölkələrinin MDB ölkələrinə ixracının strukturu qarşılıqlı ticarətin daha əlverişli təşkilini bir daha zəruri edir. Çünki MDB regionu ölkələri Avropa İttifaqı bazarlarına daha çox mineral və xammal məhsullar ixrac etmiş, Avropa İttifaqının sənayecə inkişaf etmiş ölkələrindən isə daha çox hazır məhsullar, elmi-texniki avadanlıqlar, maşın və mexanizmlər və s. idxal etmişlər.

4. MDB regionunu beynəlxalq investisiyalar üçün əhəmiyyəti getdikcə artmaqda davam edir. Qarşılıqlı faydalılıq prinsipləri iki region dövlətləri arasında iqtisadi potensialların daha səmərəli dövriyyəsinə aktuallaşdırmışdır. Birbaşa investisiyalar MDB regionu dövlətlərinin beynəlxalq integrasiya və ticarət əlaqələrinin inkişaf amili kimi nəzərə alınmalı, həmçinin faydalı iqtisadi əlaqələrin inkişafı məqsədilə əməkdaşlıq strategiyası təkmilləşdirilməlidir.

5. Rusiya kompaniyalarının MDB ölkələrində iri investisiya layihələrini həyata keçirir. Rusiya və Azərbaycan arasında ticari-iqtisadi əlaqələrin inkişafında regionlararası əməkdaşlıq vacib rol oynayır. Regionlararası əməkdaşlıq sahəsində əlaqələr intensiv meyllər kəsb etməkdədir. Hazırda Rusiya Federasiyasının 18 subyekti Azərbaycan Hökuməti ilə əməkdaşlıq haqqında hüquqi tərtib olunmuş sənədlərə malikdirlər. Tatarstanın və Dağıstanın nümayəndəlikləri Azərbaycanda fəaliyyət göstərirlər.

6. VTB qrupu Azərbaycan bazarında fəaliyyətə başlamışdır. 2012-ci ilin noyabrın 23-də Bakıda VTB Bankı ASC-nin törəmə şirkəti olan VTB Bank Azərbaycan ASC-nin ofisi fəaliyyətə başlamışdır.

7. VTB Bank Azərbaycan ASC geniş spektr bank xidmətləri təklif edən universal bank kimi inkişaf etmək niyyətindədir. İlkin mərhələdə Bank işini korporativ müştərilərə xidmət göstərilməsinə və xarici ticarət əməliyyatlarının maliyyələşdirilməsi istiqamətində quracaq. VTB Rusiyada, bəzi MDB ölkələrində, Qərbi Avropa, Asiya və Afrika ölkələrində geniş spektr korporativ, pərakəndə və sərmayə bank xidmətləri təklif edir.

2009-cu ilin iyunun 30-na olan məlumata görə, VTB qrupu aktivlər (3 637,3 mlrd. rubl) və müştəri vəsaitləri üzrə (1 561,8 mlrd. rubl) Rusiyanın ikinci iri maliyyə qrupu olub. VTB-nin Rusiyada, MDB və Avropada regional şəbəkəsi 966 satış nöqtəsindən ibarətdir ki, bunun sayəsində də qrup Rusiyanın Ən iri pərakəndə banklar üçlüyünə daxildir. VTB-nin 2008-ci ildə əsas qoyulmuş İnvestisiya biznesi çərçivəsində Moskva, London, Sinqapur və Dubayda əməliyyatlar həyata keçirilir.

8. Azərbaycanda iqtisadi siyasət ilk növbədə neft sektorundan asılılığın azalmasına və qeyri-neft sektorunun dinamik inkişafına yönəlmişdir. Belə bir siyasət çərçivəsində müasir kimya, neft-kimya, metallurgiya, maşınqayırma kompleksləri, hərbi sənaye kompleksləri, tikinti sahələrinə geniş diqqət verilir.

9. Azərbaycanın beynəlxalq ticarət mövqeyində bir sıra məhsullar üzrə ixrac imkanları yaranmaqdadır. Son illərdə bəzi Avropa İttifaqı ölkələri də daxil olmaqla, Azərbaycanın iki tərəfli təşəbbüsləri genişlənməkdədir. Lakin hələlik neft məhsullarının ixracının birmənalı üstünlüyü şəraitində beynəlxalq ticarət mövqeyinin yaxşılaşdırılması rəqabətqabiliyyətli məhsul istehsalına nail olmanı və ixracın strukturca diversifikasiyası ilə yanaşı ixrac bazarlarının genişləndirilməsini tələb edir.

10. Beynəlxalq enerji daşıyıcıları bazarındakı müasir meyillər və «energetik ingilab» xüsusilə təbii qaz ixracı marşrutlarının diversifikasiyasını tələb edir. Azərbaycanda hasil olunan təbii qaz üç istiqamətdə ixrac olunur:

- Bakı-Tbilisi-Ərzurum magistral boru kəməri (Azərbaycan-Gürcüstan-Türkiyə);
- Qazıməmməd - Astara – Bind-Biand magistral boru kəməri (Azərbaycan-İran) (burada İran tərəfi alınan qaz həcmələrinin əvəzinə müvafiq olaraq Naxçıvan MR-nı qazla təchiz edir);
- Qazıməmməd-Mozdok magistral boru kəməri (Azərbaycan-Rusiya).

Azərbaycanda hasil olunan qazın xarici bazarlara perspektiv nəqlinə gəldikdə isə bu günə 4 potensial marşrut mövcuddur. Bunlara TANAP, Nabucco-West, TAP və AGRİ layihələri aiddir.

Azərbaycanda iqtisadi inkişafın müasir modeli MDB regionu dövlətləri ilə daha perspektiv və səmərəli investisiya əlaqələrinin inkişaf etdirilməsində yeni imkanlar yaratmışdır.

11. Azərbaycan MDB regionu cərcivəsində iqtisadi əlaqələrinin gələcək inkişafını faydalı tərəfdaşlıq strategiyası əsasında müəyyənləşdirməkdədir. Regionda Rusiya Federasiyası ilə əlaqələrin prioritetliyi bu strategiyada xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Azərbaycan perspektiv əlaqələrin inkişaf mexanizmlərinin rolunu və fəaliyyətini xüsusilə genişləndirməkdədir. Bu sırada Rusiya Federasiyasının Ticarət nümayəndəliyinin fəaliyyətinin praktiki əhəmiyyətini qeyd etmək olar. 2006-cı ilin mart ayından Bakıda Rusiya Federasiyasının Ticarət nümayəndəliyi fəaliyyət göstərir. Fəaliyyətə başladığı dövrdən ayrı-ayrı Federasiya subyektləri ilə səmərəli əlaqələrə nail olunmuşdur. 2010-cu ildə Ticarət Nümayəndəliyinin təşkilati dəstəyi ilə Bakıya Penza TİP nümayəndələrinin səfəri baş tutmuşdur. Vilayətin çoxprofilli kompleksi neft qaz emal edən, kimya, elektrotexnika, tikinti və s. kimi doqquz müəssisənin rəhbərləri ilə təmsil olunmuşdur.

12. Rusiya Ticarət Nümayəndəliyinin məlumatına görə, 30-dan artıq Azərbaycan şirkəti qarşılıqlı əlverişli əməkdaşlığa maraq göstərir. Hazırda Azərbaycan və MDB regionun bir sıra dövlətləri ilə ikitərəfli ticarət və iqtisadi münasibətlərin vəziyyəti və perspektivləri İqtisadi əməkdaşlıq üzrə Dövlətlər arasındakı komissiyanın fəaliyyətindən daha çox asılıdır. Buna görə də müqavilə hüquq bazasının təşkili ilə bağlı əsas məsələlər müzakirə olunmalı və yeni inkişafın tələblərinə uyğunlaşdırılmalıdır.

13. MDB regionu miqyasında əhəmiyyət daşıyan layihələr üzrə investisiya əlaqələrinin yaradılması strateji əhəmiyyət daşıyır. “M2M Telematika” Rusiya şirkətinin regional mərkəzi statusuna malik “Hermes GPS” şirkəti ilə “QLONASS” peyk noviqasiya sisteminin Azərbaycanda istifadəsi perspektivlərinin müzakirəsi perspektiv əməkdaşlıq istiqamətiqeyə etmək olar.

14. Azərbaycan və RF arasında “Sinterra” yeni əməkdaşlıq istiqamətində növbəti addımlardan biri kimi qeyd oluna bilər. QSC İKT sahəsində “Sinterra” şirkətinin “Azərtelekom”la birgə layihələrinin realizasiyası ilə bağlı məsələlər müzakirə olunmuşdur.

15. Azərbaycan ərzaq bazarında aparıcı strukturlardan biri olan “Azərsun-Xolding” şirkətinin Ticarət nümayəndəliyinin ilə təmasları şirkət tərəfindən Rusiya ərazisində bir sıra sərmayə layihələrinin realizasiyası perspektivlərinə imkanlar yaratmışdır. Rusiyanın çay bazarında olan vəziyyət haqqında fikir mübadiləsi aparıldıqdan sonra, Azərbaycan şirkətinin layihələri həyata keçirilmişdir.

16. Dünyada baş verən böhran prosesləri MDB regionu dövlətləri arasında daim nəzərə alınır. Bu məsələlərdən biri ərzaq təhlükəsizliyi problemidir. Azərbaycan Respublikası FHN-nin maddi ehtiyatlar üzrə dövlət agentliyinin rəhbərliyi ilə görüşdə ölkənin dövlət ehtiyatları üçün əldə olunan Rusiya taxılı ixracının artırılması perspektivləri əməkdaşlıq məsələsi kimi əhəmiyyət daşıyır. Azərbaycanın dövlət və biznes strukturları ilə Rusiya Federasiyası subyektlərinin və Həştərxan, Stavropol və Krasnodar ölkələri təsərrüfat strukturlarının maraqlarını milli bazarda maraqların müdafiə olunması sahəsində əməkdaşlıq Ticarət

nümayəndəliyi tərəfindən davam etdirilmişdir. Tərəflər arasında İnformasiya mübadiləsi və danışıqlar prosesi təşkil olunmuşdur.

17. Ticarət Nümayəndəliyi (Rusiya İqtisadi İnkişaf Nazirliyinin Ticarət Danışıqları Departamentinin tapşırığı ilə) Gömrük İttifaqının dair birgə nümayəndə heyəti ilə Azərbaycanın bu işdə maraqlı olan nazirlik və idarələri arasında azad ticarət rejimi və vahid müsadirələr siyahısına dair ikitərəfli danışıqların qüvvədə olması qaydaları haqqında məsləhətləşmələrin təşkilinə yardım edib və keçirilməsində bilavasitə iştirak edib. Məsləhətləşmələr nəticəsində Rusiya, Belarus, Qazaxıstan və Azərbaycan hökumətlərinə azad ticarət haqqında ikitərəfli müqavilələrin təşhih edilməsi barədə təklif verilməsi barədə qərar qəbul olunub.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Алиев И.Г. Каспийская нефть Азербайджана, Москва, Известия 2003
2. H.Seyidoglu Uluslararası İktisad İstanbul 2012
3. Mustafa Duran, “Teşvik Politikaları ve Doğrudan Sermaye Yatırımları”,
T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı Ekonomik Araştırmalar Genel Müdürlüğü, Araştırma ve İnceleme Dizisi 33, Ankara, 2003,
http://www.hazine.gov.tr/arastirma/tug_tpsy.pdf
4. CAREC transport corridors are defined in ADB. 2008. Transport and Trade Facilitation Strategy: Partnership for Prosperity. Manila.
www.carecprogram.org/uploads/docs/CARECPublications/2009/CAREC-Transport-Trade-Facilitation.pdf
5. Dowling, M., and G. Wignaraja. 2006. Central Asia: Mapping Future Prospects to 2015. ERD Working Paper Series No. 80. Manila: ADB.
6. Felipe, J., and U. Kumar. 2010. The Role of Trade Facilitation in Central Asia: A Gravity Model. Levy Economics Institute Working Paper 628. New York; and Havrylyshyn, O. 2010. Trade and Institutional Environment: The International Experience and a Proposed Agenda of Measures for CAREC Countries.
7. Transport and Trade Facilitation Progress Report and Work Plan (November 2010–June 2011). ADB. 2011. Unpublished report.
8. Заставит нас сделать что-то против нашего стратегического партнера невозможно // Из интервью Президента Азербайджана И.Алиева телеканалу «Россия 24», Азербайджанские известия 16 апреля 2013 г.
9. В.Загашвили, Региональный вектор интеграционной политики России // Мировая экономика и международные отношения, № 5, 2012
10. Л. Шкваря, Внешняя торговля России со странами Персидского Залива // Мировая экономика и международные отношения, № 10, 2010

11. Назарбаев Н. А. Стратегия трансформации общества и возрождения евразийской цивилизации. – М.: Экономика, 2000. – 347 с.
12. Назарбаев Н. А. Критическое десятилетие. – Алматы: Атамура, 2003. – С. 183-184.
13. Лаумулин М. Т. Центральная Азия в зарубежной политологии и мировой геополитике. Т. I: Центральная Азия и Казахстан в современной политологии. – Алматы: КИСИ, 2005. – Т. I. – 704 с.; Т. II, 2006. – 347 с.
14. Исингарин Н. К. Проблемы интеграции в СНГ. – Алматы: Атамура, 1998. – 216 с.
15. Шемятенков В. Г. Европейская интеграция. – М.: Международные отношения, 2003. – 400 с.
16. Ибрашев У. Ж. Анатомия европейской интеграции. – Алматы, 2003. – 210 с.
17. Шайхутдинов М. Е. Геополитика, глобалистика и теория национальной безопасности: методологические и прикладные аспекты. – Павлодар: ТОО «НПФ «ЭКО», 2005. – 528 с.
18. World Energy Outlook, International Energy Agency 2014
19. Ежедневник (2012) 200 самых успешных и влиятельных бизнесменов Беларуси. Доступно на: <http://www.ej.by/>.
20. Кузнецов А. (2006) Два вектора экспансии российских ТНК — Евросоюз и СНГ. *Мировая экономика и международные отношения*, № 2.
21. Кузнецов А. (2008) Прямые иностранные инвестиции: «эффект соседства». *Мировая экономика и международные отношения*, № 9.
22. Кузнецов А. (2008) Российские прямые инвестиции в Центральной Азии. *Год планеты*. Москва: Наука.
23. Кузнецов А. (2009) Сложность учета российских прямых инвестиций за рубежом.

24. Кузнецов А. (2012) Продуктивность междисциплинарного синтеза для развития теории транснациональных корпораций (ТНК). *Междисциплинарный синтез в изучении мировой экономики и политики*. Москва: Крафт+.
25. Кузнецов А. (ред.) (2008) *ЕС и Россия: от прямых капиталовложений к инвестиционному сотрудничеству*. Москва: Наука.
26. Кузнецов А. (ред.) (2010) *Влияние российской инвестиционной экспансии на образ России в Европе*. Москва: ИМЭМО РАН.
27. Кузнецов А., Четверикова А. (2009) *Российские транснациональные корпорации продолжают зарубежную экспансию даже в условиях мирового кризиса*. Москва: ИМЭМО РАН.
28. Либман А., Хейфец Б. (2006) *Экспансия российского капитала в страны СНГ*. Москва: Экономика.
29. Паппэ Я., Галухина Я. (2009) *Российский крупный бизнес: первые 15 лет. Экономические хроники 1993–2008*. Москва: издательский дом ГУ — ВШЭ.
30. Хейфец Б. (2009) *Офшорные финансовые сети российского бизнеса. Вопросы экономики, № 1*.
31. Хейфец Б. (2011a) *Российский бизнес в странах ЕвразЭС. Модернизационный аспект*. Москва: Экономика.
32. Хейфец Б. (2011b) *Российский капитал: белорусский вектор. Прямые инвестиции, № 7*.
33. Хейфец Б. (2011c) *Союз нерушимый. Прямые инвестиции, № 12. 45*
34. Хейфец Б., Либман А. (2008) *Корпоративная интеграция: альтернатива для постсоветского пространства*. Москва: издательство ЛКИ.
35. Четверикова А. (2009) *Российский частный бизнес в Белоруссии. Современная Европа, № 1*.

- 36.Эксперт-400 (2011) Ежегодный рейтинг крупнейших компаний.
Эксперт, № 39.
- 37.Amagoh, F., Markus, U. (2010) Kazakhstan's Outward Foreign Investments: Issues and Perspectives. *Central Asia Business Journal*, Nov.
- 38.Blyakha, N. (2009) Russian foreign direct investment in Ukraine. *Electronic Publications of Pan-European Institute*. № 7. Available at: <http://www.tse.fi/pei/>.
- 39.Ernst & Young (2011) *Ernst & Young's 2011 European attractiveness survey*. Available at: <http://www.ey.com/attractiveness>.
- 40.Kalotay, K., Sulstarova, A. (2010) Modelling Russian outward FDI. *Journal of International Management*, № 2.
- 41.Kononov, O. (2010) Outward FDI from Ukraine and its policy context. *Columbia FDI Profiles*. Available at: <http://www.vcc.columbia.edu/>.
- 42.Kuznetsov, A. (2011) Outward FDI from Russia and its policy context, update 2011. *Columbia FDI Profiles*. Available at: <http://www.vcc.columbia.edu/>.
- 43.Libman, A. (2007) Regionalisation and Regionalism in the Post-Soviet Space: Current Status and Implications for Institutional Development. *Europe-Asia Studies*, № 3.
- 44.Pelto, E., Vahtra, P., Liuhto, K. (2003) Cyp-Rus investment flows to Central and Eastern Europe. *Electronic Publications of Pan-European Institute*, № 2. Available at: <http://www.tse.fi/pei/>.
- 45.UNCTAD (2012) *World Investment Report 2012: Towards a New Generation of Investment Policies*. New York — Geneva: United Nations. Additional web tables available at: <http://www.unctad.org>.
- 46.Vahtra, P. (2005) Russian investments in the CIS — scope, motivations and leverage.
- 47.*Electronic Publications of Pan-European Institute*, № 9. Available at: <http://www.tse.fi/pei/>

48. Vahtra, P. (2009) Expansion or Exodus? Russian TNCs amidst the global economic crisis.
49. Yermeyeva, I. (2009) Russian investments in Belarus *Electronic Publications of Pan-European Institute*, № 13. Available at: <http://www.tse.fi/pei/>.
50. World Investment Report 2014, UNCTAD
51. Мониторинг взаимных инвестиций в СНГ-2014, ЕАБР
52. www.invest.gov.tr/en-us/investmentguide/investorsguide/incentives.aspx
53. www.investingeorgia.org/?96/investment_incentives/

Аннотация

За последние десять лет темпы роста притока и оттока ПИИ в странах с переходной экономикой были самыми высокими в мире. В контексте столь динамичного роста ПИИ их главными партнерами выступали страны ЕС в качестве как инвесторов, так и получателей инвестиций. В совокупном объеме ввезенных ПИИ в странах с переходной экономикой наибольшая доля, а именно более двух третей, приходится на страны ЕС.

Приток ПИИ в страны с переходной экономикой увеличился в 2013 году на 28% и достиг 108 млрд. долларов. В Содружестве Независимых Государств (СНГ) ввоз инвестиций увеличился на 28% вследствие существенного роста ПИИ в Российской Федерации. Хотя основными инвесторами по-прежнему выступали развитые страны, увеличились также ПИИ из развивающихся стран. На перспективах притока ПИИ в страны с переходной экономикой, по всей видимости, будут сказываться факторы неопределенности, связанные с нестабильностью в регионе.

В СНГ они вкладывали инвестиции в основном в секторы природных ресурсов, потребительские секторы и другие отрасли по мере их либерализации или приватизации. В Юго- Восточной Европе основными движущими факторами инвестиций из ЕС также выступала приватизация, а также сочетание низких производственных издержек с перспективами ассоциации и членства в ЕС. Аналогичным образом основная часть совокупного объема ПИИ, вывезенных из стран с переходной экономикой, главным образом из Российской Федерации, приходится на страны ЕС.

Инвесторы проявляют интерес к стратегическим активам на рынках ЕС, включая последующие производственно-сбытовые звенья в энергетическом секторе и обрабатывающие производства с высокой добавленной стоимостью.

Annotation

Over the last ten years growth rates of inflow and outflow of FDI in countries with economies in transition were the highest in the world. In the context of so dynamic growth of FDI by their main partners EU countries in quality as investors, and recipients of investments acted. In the total volume of the imported FDI in countries with economies in transition the greatest share, namely more than two thirds, is the share of EU countries.

Inflow of FDI to countries with economies in transition increased in 2013 by 28% and reached 108 billion dollars. In the Commonwealth of Independent States (CIS) import of investments increased by 28% owing to the essential growth of FDI in the Russian Federation. Though as the main investors the developed countries still acted, also FDI from developing countries increased. The uncertainty factors connected with instability in the region, most likely, will affect prospects of inflow of FDI to countries with economies in transition.

In the CIS they put investments generally in sectors of natural resources, consumer sectors and other branches in process of their liberalization or privatization. In South Eastern Europe as the major driving factors of investments from the EU privatization, and also a combination of low production expenses to prospects of association and membership in the EU also acted. Similarly the main part of total volume of FDI which are taken out from countries with economies in transition, mainly from the Russian Federation is the share of EU countries.

Investors show interest in strategic assets in the EU markets, including the subsequent production and marketing links in the energy sector and the processing productions with a high value added.